

Sedmi dio

U istočnoj Bosni

Teški gubici na Ciganištu kod Doboja

STEVO JAKŠIČ STEVICA

Po prelasku u istočnu Bosnu, 2. krajiška brigada je 23. septembra 1943. napala na jako utvrđenje ozrenskih i trebavskih četnika, na Ciganištu i Brečnju, sa kojih su štitili Dboj. Razvila se žestoka borba. Četnički komandant, videvši da neće moći izdržati, zatražio je pomoć iz Doboja. Za kratko vreme iz Doboja se sručila artiljerijska kanonada na naše položaje, tj. na položaje 2. krajiške brigade, a potom su u kolonama krenule njemačke jedinice. Štab brigade, uvidevši da bi moglo doći do većih žrtava, donio je odluku da se brigada povuče na polazne položaje. Borci, nenaviknuti na uzmicanje pred neprijateljem, a pogotovu pred četnicima, teško su se pomirili sa tom odlukom.

U okršaju na Ciganištu i Brečnju, živote je položilo sedam boraca brigade. Među njima je bio i politički delegat u 2. četi 4. bataljona Jusuf Hadžiahmetović, bihački skojevac i omiljeni borac i rukovodilac navedenog bataljona.

Štab bataljona je donio odluku da se po svaku cenu mrtvo tijelo Jusufovo mora izvući ispred neprijateljskog bunkera. Komandant bataljona, Perica Vukojević, postrojio je bataljon i zatražio dva dobrovoljca. Politički komesar bataljona, Miroslav Majkić Miro kratko je saopštio da mrtvo telo našeg borca ne sme ostati u rukama neprijatelja. Komandant Perica tražio je dva dobrovoljca. Javio se čitav bataljon. Znajući svoje borce, Perica komanduje da se bataljon postroji u jednu vrstu, i objašnjava da na komandu »sad«, dvojica koji prvi izađu pred stroj, biće dobrovoljci. Najhitriji su bili vodnik voda Vojislav Jakovljević Vojo i politički delegat voda Đuro Grubor. Dobrovoljci su odmah krenuli na izvršenje zadatka. Skriveni kroz potoke i puzeći, primicali su se pod bunker do mrtvog Jusufa. Kad su neprimjetno stigli do mrtvog Jusufa, vidjeli su da su četnici poskidali sa njega gornju odeću. Kako je bio krupan i prilično težak, poskidali su opasače, stavili oko tjela i provukli deblji kolac i tako ga neprimjetno sa najvećom oprežnošću izvukli dalje od bunkera.

Bataljon ga je sahranio na groblju u selu Sijenice, i uz vojne počasti oprostio se od omiljenog druga - borca, političkog delegata voda Jusufa Hadžiahmetovića.

Štab bataljona je odao posebno priznanje i hrabrim dobrovoljcima za učinjeni podvig.

Ni mrtav u ruke neprijatelja

VOJISLAV JAKOVLJEVIĆ VOJO

• " VU^U

Na putu iz centralne za istočnu Bosnu 2. krajiška brigada je pregazila rijeku Bosnu i izbila na Trebavu. Tih dana nije bilo mira na terenu Trebave. Naš 4. bataljon je svakodnevno dolazio u sukob s grupom ozrenskih i trebavskih četnika. Jednoga dana je napao četničko uporište zvano Ciganište. Ozrenski četnici Cvijetina Todića dali su jak otpor, braneći istovremeno i prilaze neprijateljskom garnizonu u Doboju. Uz pomoć Nijemaca i njihove vrlo jake artiljerijske vatre iz Doboja, naš napad nije uspio.

Krajišnici su bili ogorčeni, jer nisu bili navikli da im neprijatelj stane na put, a pogotovu četnici. Naš bataljon je izveo više juriša. Četnici i Nijemci su se žilavo branili, tako da su se uspjeli održati na tome položaju. Naš bataljon se povukao na određeno zborno mjesto. U toku borbe, bataljon je imao gubitaka od 1 poginulog i 2 ranjena borca. Poginuo je politički delegat voda Jusuf Hadžimehmedović, bihački skojevac, hrabri i omiljeni borac našeg bataljona, koji je ostao ispred četničkih položaja.

Odmah po izvlačenju iz borbe, komandant bataljona Perica Vuković i politički komesar bataljona Miroslav Majkić Miro postrojili su bataljon i zatražili dobrovoljce koji bi izvukli poginulog delegata Jusufa. Javio se veći broj boraca, a među prvima politički delegat voda Đuro Grubor i komandir voda Vojislav Jakovljević Vojo. Jasno, svi nismo mogli poći, pa smo određeni nas dvojica. Bila je mrkla noć, bez mjesecine. Najveću prepreku činio je duboki potok između dva uzvišenja, koja je trebalo savladati puzeći tako da neprijatelj ne primijeti. Svjesni težine zadatka, krenuli smo u mrklu noć. Pred očima nam je bila slika druga Jusufa, uvek nasmijanog i veselog, koji je često znao, u predahu između dvije borbe i napornog marša, usnom harmonikom i starogradskim pjesmama da nas uveseljava.

Krećući se puzeći ka neprijateljstvenim bunkerima četnici su nas ipak primjetili, pa su otvorili žestoku vatru po nama, misleći da ih ponovo napadamo. Pod kišom metaka uspjeli smo da pridemo neprijateljskom bunkeru i tada smo ugledali bijelu senku ispod samog bunkera. Bilo je teško prepoznati da li je to tijelo mrtvog druga Jusufa ili nešto drugo. Nastavili smo da puzimo dalje, sve uvjereniji da je to njegovo tijelo. Kada smo prišli tik do njega, vidjeli smo da je nag - bez odjeće i obuće. Skinuli smo opasače, vezali preko tijela i vukli ga, uz kišu metaka, do prvog sigurnijeg zaklona. Obavili smo postavljeni zadatak i donijeli tijelo našeg druga do štaba bataljona. Uz vojnu počast, oprostili smo se od njega i sahranili ga na seoskom groblju u selu Sjenice kod Doboja.

To je samo jedan od primjera kako se u NOR-u vodila briga o ranjenom i poginulom borcu, a ujedno se kovalo i bratstvo naših naroda.

Oslobođenje i odbrana Tuzle oktobra 1943

DRAGUTIN STANIĆ

Zajedno sa štabom 1. bosanskog korpusa - komandantom i političkim komesarom Kostom Nadom i Vladimirom Popovićem - 2. krajiška brigada prešla je iz srednje u istočnu Bosnu 12/13. septembra 1943. Rijeku Bosnu prešli smo desetak kilometara južnije od Doboja. U tom dijelu Bosne u tom momentu nalazila se na širem terenu 17. istočnobosanska divizija sa 6. istočnobosanskom i 15. majevičkom brigadom. Kasnije, 29. septembra 1943. u njen će sastav ući i novoformirana 16. muslimanska brigada. Pored ovih jedinica, tu su još bili i Majevički, Trebavski i Ozrenski partizanski odredi. Te jedinice su razbile četničke snage na Trebavi i oslobodile Bosanski Samac, Gradačac i Orašje na Savi.

Šesnaesta vojvođanska divizija oslobodila je Bijeljину. Sva ostala uporišta u istočnoj Bosni, i dalje su bila u rukama jakih neprijateljskih snaga, - ustaša, Nijemaca, domobrana i četnika.

U to vrijeme, uslijedila je i direktiva Vrhovnog štaba 3. korpusu, u kojoj se, između ostalog, kaže: »vidite, da li bi se dalo bez naročitih žrtava, zajednički zauzeti Tuzla. Vi ćete morati čim prije da se približite Sarajevu«.

U vezi sa tom direktivom, štab korpusa je odmah pristupio pripremanju plana za napad na Tuzlu. U međuvremenu, dok se pripremao plan napada, 2. krajiška brigada, poslije kraćeg odmora u selima Paleznica, Živkovići i Skipavac, napala je neprijatelja na Ciganištu, uporištu u sistemu spoljne odbrane Doboja, zatim je oslobodila Gračanicu, protjeravši muslimansku miliciju; razbila je i protjerala jaču grupu Ozrenskih četnika, rušila je željezničku prugu i druge objekte od Karanovca do Bosanskog Petrovog Sela, na pruži Doboj - Tuzla. Posle toga, 2. brigada se odmarala u rejonu Gračanica i pripremala se za dalje akcije.

Za to vrijeme, prikupljeni su podaci o snazi, jačini i utvrđenjima neprijatelja u Tuzli i njenoj bližoj okolini, pri čemu je ustanovljeno: da garnizon Tuzlu brani Tuzlanski domobranski zdruk, 2. jurišna bojna 6. lovačke pukovnije, jedna bojna domaće domobranske pukovnije, jedan bataljon i jedan artiljerijski puk 369. njemačke legionarske divizije, sa jednom četom oklopnih automobila i tenkova. Pored toga, tu se nalazio i znatan broj žandarma, gestapovaca i milicije, koji su bili pod neposrednom komandom gestapovskog pukovnika Kufnera. Ove jedinice, prema našoj procjeni, mogle su imati ok 4.000 vojnika, podoficira i oficira.

Pored navedenih snaga, u bližoj i daljoj okolini, prema Doboju, Brčkom i Zvorniku, bilo je jačih neprijateljskih snaga i sastava, i to: u Lukavcu se nalazio neprijatelj jačine do jedne bojne domobrana sa četom Nijemaca i nekim jedinicama željezničke bojne; jedna bojna je bila raspoređena u Gornjoj Tuzli i Siminom Hanu; u Živinicama jedna bojna domobrana sa četom Nijemaca i artiljerijskim divizionom 369. njemačkog artiljerijskog puka. Sve u svemu, na pomenutim mjestima bilo je ukupno oko 4-5.000 neprijateljskih vojnika.

Svi dominantni položaji oko Tuzle bili su jako utvrđeni betonskim bunkerima, rovovima i opasani bodljikavom žicom, a doline i udolja bili su minirani. U gradu su postojali na važnijim mjestima bunker i utvrđene kuće, a na istočnom i zapadnom dijelu grada, bile su utvrđene i vojničke kasarne.

Svim tim snagama - u garnizonu u Tuzli i pomenutim spoljnim uporištima - komandovao je domobranski pukovnik Sulejman Filipović, ali su u stvari praktično svu vlast držali gestapovci.

Za rukovođenje napadom na Tuzlu od štaba korpusa bio je određen komandant 17. istočnobosanske divizije Gligo Mandić. Njegovoj diviziji bila je pridodata za ovu akciju i 2. krajiška brigada, a zatim i Majevički, Ozrenski i Trebavski partizanski odredi. Za napad na Tuzlu bila je predviđena i 16. vojvođanska divizija, ali ona nije mogla da učestvuje, radi neprijateljske intervencije od Brčkog prema Bijeljini i Tuzli. Naše snage ukupno za napad na Tuzlu brojale su oko 3.000 boraca i starješina. Na osnovu svih tih podataka, komandant 17. divizije odlučio je:

- prvo, sa 6. istočnobosanskom brigadom, pod komandom Miloša Zekića, napasti spoljne položaje odbrane - Moluhe, Piskavicu i Kojšinu, a zatim, po likvidaciji ovih uporišta, zauzeti zapadni logor, kasarne, kao i zapadni deo grada.

- sa 2. krajiškom brigadom i Ozrenskim odredom pod komandom Stanić Dragana, napasti i zauzeti spoljna uporišta odbrane, severno od grada Parlog, Gradinu, slani bunar i Gradovrh, a zatim dalje prodirati i ovladati istočnim logorom, kasarnama i istočnim i centralnim dijelom grada Tuzle. Granica desno sa 6. brigadom bio je potok Tušanj, a levo Gradovrh i istočni logor zaključno. Objekat Gradina, inače, dominira sa sjeverne strane i istočnim i centralnim dijelom grada sa sjevera. Bilo je to fortifikacijski najjače utvrđenje. U njegovom krugu se nalazio veliki betonski bunker sa težim naoružanjem - divizion njemačke artiljerije sa reflektorima. Nad ovim zadatkom, štab 2. krajiške brigade se ozbiljno zamislio. Kako izvršiti zadatak sa samo 650 boraca krajišnika i 80 boraca Ozrenskog partizanskog odreda?

Donešena je odluka. Prvo, sa dva bataljona (2. i 4.) napasti neprijatelja između potoka Tušanj i slanog bunara, prodirući u centar grada sa severa, držeći čvršću vezu levo sa Prvim bataljonom; sa druga dva bataljona (1. i 3.) napasti Gradinu sa severa i istoka, sa zadatkom da se razruše neprijateljske prepreke na prednjem kraju njegove odbrane i dalje u sadejstvu ovladati Gradinom i dalje prodirati u unutrašnjost grada; treći bataljon će sa dvije čete sa istočne strane napasti Gradinu, a sa jednom četom obezbediti pravac od Gornje Tuzle.

Petnaesta majevička brigada pod komandom Ratka Perića upućena je duboko prema Doboju, da štiti naše snage sa toga pravca.

Majevički partizanski odred pod komandom Veljka Kurjaka imao je zadatak da ovlada neprijateljskim uporištem u Lukavcu.

Napad svih snaga otpočeo je prema zapovjesti komandanta 17. divizije u 22,00 časa 29. septembra 1943.

Sa polaznih položaja Obodnica - Breške, 2. krajiška brigada krenula je na izvršenje zadatka u dve kolone. Tu, u Breškama, jedna grupa žandarma otkrila je prisustvo brigade i obavijestila svoje u Tuzli, radi čega je brigada odmah bila ometena u pokretu od dejstva neprijateljske artiljerije.

Napad brigade počeo je tačno u odrijeđeno vrijeme. Prvi bataljon, odmah u prvom udaru, zauzeo je Parlog i nastavio nastupanje ka prednjoj liniji utvrđene Gradine. Naišavši na prepreke od bodljikave žice, borci su počeli sa provlačenjem kroz prolaze u njima. Osjetivši to, neprijatelj je reflektorima osvjetlio teren ispred položaja i odmah je uslijedila snažna mitraljeska i topovska vatra, radi čega su se čete morale povlačiti u mrtve uglove. Svi dalji pokušaji rušenja prepreka ostali su bez uspjeha. Čete su se pred zoru morale povući na polazne položaje.

Drugi i 4. bataljon privukli su se neopaženo između potoka Tušanj i slanog bunara, pa su prodrli u prve kuće u gradu. Tu su bili osvetljavani reflektorima i tučeni artiljerijskom vatrom sa Gradine. U zoru su se i ta dva bataljona, po naređenju štaba brigade, morali povući na polazne položaje. Te noći su zauzeti samo Parlog i Gradovrh, koji su ostali u našim rukama preko cijelog dana.

Sesta istočnobosanska brigada zauzela je Piskavicu i Kreku, ali jako branjeno uporište Kojšino nije uspjela da zauzme. U toku dana, od strane štaba korpusa i divizije upućen je ultimatum pukovniku Filipoviću za predaju, ali odgovora nije bilo, jer se neprijatelj nadao da će dobiti pomoć od Doboja i Brčkog.

Tridesetog septembra uveče ponovljen je napad istim pravcima i sa istim jedinicama, tako da su 2. i 4. bataljon upali dublje u grad, ali su protivnapadom bili odbijeni, dijelom snaga sa Ilinčice.

Prvi i 3. bataljon bili su narušili na više mjesta sistem neprijateljske odbrane. Međutim, pošto su bili osvetljavani u nastupanju i tučeni jakim neprijateljskom vatrom, uslovili su da štab brigade donese odluku da se sve jedinice povuku na jučerašnje položaje. Ni 6. istočnobosanska brigada nije imala uspjeha. Šesnaesta muslimanska brigada je te noći, pred zoru, 1. oktobra uspjela da zauzme neke položaje na Ilinčici.

Ipak, te noći, na svim mjestima bila je načeta neprijateljska odbrana. U takvoj situaciji njemački pukovnik Kufner preuzeo je komandu od pukovnika Filipovića i pojačao odbranu na Gradini.

Komandanr T7. divizije izdao je naređenje da Tuzla mora pasti, da se obnove napadi i da se osvaja kuća po kuća, ulica po ulica.

Štab 2. krajiške brigade, znajući da je neprijatelj pojačao odbranu na Gradini, donio je odluku da sa cijelom brigadom, obuhvatom Gradine sa svih strana, napadne i slomi odbranu neprijatelja uz pomoć teških oruđa brigade. Bataljoni brigade počeli su napad opet oko 23,00 časa. Prvi bataljon je napadao pravcem iz prethodne noći, s tim što je više grupisao snage prema mjestu neprijateljske artiljerije. Borci bataljona sručili su se na vatrene položaje neprijateljske artiljerije i odmah počeli sa obračunom sa posadama oruđa. Preživjeli neprijateljski artiljerci, uzimali su prema vrhu Gradine, gdje su se nalazili njemački gestapovci i ustaše, na čelu sa gestapovskim pukovnikom Kufnerom.

U tom sudaru, borci bataljona zaplenili su sedam topova-haubica. Obradovan velikim uspjehom, komandant bataljona Milan Zgonjanin obavještava komandanta brigade, a ovaj dalje komandanta divizije i korpusa. Košta Nađ čestita krajišnicima i preko telefona poručuje »samo napred krajišnici«.

Nešto poslije pola časa stigao je kurir od komandanta bataljona, pružajući mi cedulju u kojoj piše, da su Nijemci i ustaše protivnapadom ponovo preoteli topove od naših boraca. U štabu brigade smo u dilemi, kako sada obavijestiti pretpostavljena rukovodstva. Odlučili smo i odmah krenuti u streljački stroj i brzo uspostaviti vezu sa starješinama od komandira do komandanta, i sa štabovima drugih bataljona i uz podršku svih oruđa, ponovo napasti neprijatelja, što je i učinjeno. U tom jurišu, neprijatelj je upotrebio i šrapnelse granate, ali mu to nije moglo pomoći, jer su topovi ponovo bili u našim rukama. Bio je to kompletan artiljerijski divizion od 12 haubica.

Poslije toga juriša, neprijatelj je odstupio ka vrhu Gradine, a odatle u panici sa pukovnikom Kufnerom prema Istočnom logoru i Gornjoj Tuzli, bežeći sa tenkovima kroz proređene redove naših boraca. Odmah zatim, neprijatelj se počeo predavati. Poslednji otpor na Gradini neprijatelj je davao iz velikih bunkera i kasarne sa vrha Gradine. Međutim, i oni su bili brzo učutkani iz naših artiljerijskih oruđa i prisiljeni na predaju. Tada su naše čete i vodovi krenuli od uporišta do uporišta. Neprijatelj se sa bijelim zastavama svuda predavao.

Treći bataljon u sadejstvu sa delom snaga 1. bataljona, ovladao je Istočnim logorom. Tu, na Gradini i u Istočnom logoru, 2. krajiška brigada razoružala je preko 800 neprijateljskih vojnika - Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarma i muslimanske milicije. Zaplijenjeno je 12 haubica, nekoliko minobacača, mnoštvo pušaka, mitraljeza i puškomitraljeza, kao i drugog materijala.

Poslije ovladavanja Gradinom i Istočnim logorom, 2. krajiška brigada nastavila je da progoni neprijatelja sa 2. i 4. bataljonom kroz grad. Vodeći borbu, ona uspostavlja vezu sa dijelovima 16. muslimanske brigade kod željezničke stanice, a zatim i sa 6. istočnobosanskom brigadom. Zajedničkim snagama, sve tri brigade, potpuno razbijaju neprijatelja, koji u panici bježi prema Piskavici, Tušnju i Kojšinu, sa koga djeluju dijelovi 6. brigade. Istjerani iz grada na čistinu, u neviđenoj gužvi i panici, tučeni sa svih strana, našlo se preko 1.000 neprijateljskih vojnika, koji su u strahu dizali bijele zastave, moleći da ne pucamo, jer će se svi predati. I zaista, predali su se oko 12,00 časova 2. oktobra 1943.

U zoru, istoga dana, domobranski pukovnik Sulejman Filipović, sa grupom svojih oficira, njih oko 80, pobjegao je iz grada prema Ilinčici i predao se 16. muslimanskoj brigadi. Istovremeno, jedna grupa od 70 njemačkih vojnika i oficira, bježala je iz Tuzle ka solani, da bi preko Majevice pobjegli u Brčko. Ta grupa je bila zarobljena od strane kome-sara brigade i člana politodjela i omladinskog rukovodioca sa nekoliko kurira.

Rezultat uporne trodnevne borbe bio je neočekivano veliki. Već po-
menute naše jedinice, u trodnevnom borbama za oslobođenje Tuzle, za-
robile su: 2d-Mjehpriateljska vojnika i oficira i jednog domobranskog
generala, ubijeno je i ranjeno 655 vojnika i oficira; zaplijenjeno je 1.910
pušaka, 102 puškomitraljeza, 24 mitraljeza, 60 automata, 6 teških mino-
bacača, 25 artiljerijskih oruđa, osam radio-stanica, 3.200 novih vojničkih
uniformi, 120 vagona razne municije, kao i znatne količine druge razne
opreme. Tu se došlo i do velike količine soli, koja je odmah transpor-
tovana na slobodnu teritoriju, a jedan dio nje i dalje u Bosansku kra-
jinu.

Sutradan, u redove 2. krajiške brigade stupilo je oko 500 novih bo-
raca.

Još za vrijeme borbi, jače neprijateljske snage krenule su u pomoć
garnizonu u Tuzli. Ove snage su pošle od Doboja. Uspjele su da potisnu
15. majevičku brigadu i već 3. oktobra uveče, stigle su u predgrađe Tuz-
le do Bukinje. Naše snage, koje su oslobodile Tuzlu, odmah su stupile
u borbu i u toku tri dana žestokih sudara odbranile Tuzlu i protjerale
neprijatelja natrag prema Doboju.

Posle oslobođenja Tuzle, padala su sva neprijateljska uporišta u nje-
noj okolini i dalje, kao što su Kladanj, Vlasenica, Han Pijesak, Sokolac,
Rogatica, Foča, Goražde, Kalinovik i Trnovo. Na ovaj način, stvorena je
velika slobodna teritorija.

Za ovako velike uspjehe, štab korpusa odao je priznanje i pohvalio
sve borce i starješine 17. divizije.

Odmah po oslobođenju Tuzle, počeli su pristizati rudari Kreke i os-
tali građani u redove 2. krajiške brigade, tako da je za svega tri dana
primljeno i naoružano oko 500 novih boraca.

Obrana Tuzle

Poslije kratkog predaha u oslobođenoj Tuzli, 2. krajiška brigada se
već 3. oktobra našla u selu Husino, gde se odmarala i pripremala za
napad na neprijatelja i njegovo uporište u Živinicama. Naređenja za taj
zadatak je dobila odmah po oslobođenju Tuzle od štaba 17. divizije.

Brigada je noću, između 3. i 4. oktobra, krenula sa 16. musliman-
skom brigadom prema Živinicama. U toku kretanja, čula se jaka borba
u predgrađu Tuzle u rejonu Bukinje - Markovište. Pomislio sam da je
neprijatelj odbacio naše snage, koje su sprečavale nadiranje neprijatelja

od Doboja. Odmah sam obustavio daljni pokret brigade prema Živinicama i uputio jednu četvu da izvidi, šta se dešava u rejonu Bukinja, odnosno predgrađu Tuzle. Upućena četa je vrlo brzo javila, da je neprijatelj zauzeo Lukavac i da se vodi borba za Bukinje i Markovac, sa 6. brigadom i Majevičkim odredom. Na osnovu dobijenih podataka, štab 2. krajiške brigade, samoinicijativno je doneo odluku, da sa brigadom hitno krene prema Bukinju i Markovištu u pomoć 6. istočnobosanskoj brigadi i Majevičkom odredu. Time se trenutno odustalo od napada na Živinicama, ali ona ih nije napadala.

U zoru 4. oktobra, brigada se sudarila sa neprijateljskim snagama na Markovištu i istovremeno je uspostavila vezu sa levim krilom 6. istočnobosanske brigade i toga dana vodila žestoke borbe sa neprijateljem na Markovištu. U zoru, 5. oktobra, 2. krajiška i 6. istočnobosanska brigada napale su neprijatelja na Bukinju i Markovištu, ali bez uspjeha. Istovremeno je i neprijatelj izvodio jake protivnapade sa ciljem da prođe u Tuzlu, ali su njegovi protivnapadi bili odbijeni, uz velike gubitke. U tim napadima neprijatelj je upotrebljavao tenkove, avijaciju i artiljeriju. I pored gubitaka, uspio je da potisne naše snage prema selu Miladije, selu Kužići i Crvenom brdu i tu je bio zaustavljen.

U toku noći, između 5. i 6. oktobra, 2. krajiška brigada je krenula u protivnapad na neprijatelja na položaje Crveno brdo i selo Kužići i potisla ga do Markovišta. Istovremeno, sa svojih položaja izvela je protivnapad i 6. brigada na svome pravcu. Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke i bio je prisiljen na odstupanje pravcem Lukavac - Doboj.

Šestog oktobra 1943. štab korpusa je naredio štabu 17. divizije da sa 2. krajiškom i 6. istočnobosanskom brigadom, te Majevičkim odredom, uz podršku, sada već prispjela dva bataljona 1. vojvođanske udarne brigade, pređe u opšti protivnapad i da neprijatelja odbace od grada prema dolini rijeke Spreče. Druga krajiška brigada napadala je neprijatelja preko Visa i Markovišta, obuhvatajući selo Husino i selo Crig, sa dejstvujući desno 6. brigadi. Na pravcu udara 2. brigade, našla se 3. bojna 4. lovačke pukovnije, koja je osiguravala glavninu njemačkih trupa »Fišer«.

Poslije žestokih borbi, 2. krajiška brigada je zauzela Vis i Markovište i produžila lijevo od drumu Tuzla - Doboj, obuhvatajući selo Šeriće, a desno katoličke Poljane, dejstvujući prema selu Poljica. To isto je učinila i 6. brigada preko Bukinja i dalje prema Lukavcu. U toku našeg protivudara, pristigla je i 15. majevička brigada, koja je vodila neprekidne borbe od Gračanice duž komunikacije Doboj - Tuzla, sa neprijateljem, koji je nastupao od pravca Doboja.

Neprijatelj je bio obuhvaćen našim snagama i sa levog i sa desnog krila. Tučen i sa čela, trpio je velike gubitke i počeo užurbano da se povlači prema Doboju. Tada je pristigla i kompletna 16. vojvođanska divizija i preuzela daljnje gonjenje neprijatelja prema Doboju. Ovim je bila završena borba za oslobođenje Tuzle.

Oslobođenje i odbrana Tuzle imali su izuzetno vojno - političko i ekonomsko značenje za daljni razvoj narodnooslobodilačke borbe u

istočnoj Bosni i šire. Vojnički i politički su nanijeti teški udarci ustašama, četnicima, domobranima i drugim slugama okupatora. Ova pobjeda nad neprijateljem u Tuzli omogućila je i brzu popunu postojećih brigada, a formirane su i nove brigade - 17. majevička, 18. hrvatska 17. oktobra 1943. i 19. birčanska brigada 24. oktobra 1943. od kojih je formirana 27. istočnobosanska divizija.

Prema podacima prikupljenim u arhivskoj građi i sjećanju preživjelih boraca iz 2. krajiške brigade, u oslobođenju i odbrani Tuzle, krajem septembra i početkom oktobra 1943. dalo je svoje živote preko 50 boraca i rukovodilaca, a teže i lakše je bilo ranjeno oko 80 boraca i rukovodilaca. Poginuli drugovi i drugarice kojima znamo imena su sledeći: Bogdan Đurašević, komandir čete, Vid Đaković, vodnik, Milan Gončin, vodnik, Đoko Grujić, borac, Mladen Čušić, borac, Jovo Jović, borac, Dejan Kondić, borac, Božo Dostanović, borac, Vid Četić, borac, Milan Končar, borac, Milica Kolaković, borac, Cvijana Lukić, borac, Obrad Knežević, borac, Drago Kovačević, borac, Milanko Majkić, borac, Ljubo Marić, borac, Dušan Marinković, borac, Đorđe Stupar, borac, Anton Starčević, borac, Stanko Vukajlović, borac, Jovo Rujević, borac, Gojko Grujić, borac, Nikola Jeličić, borac, Stanko Kondić, borac, Zorka Bjelešević, borac, Jovo Brković, borac, Milan Čiča, borac, Rade Čikojević, borac, Vasilije Čikojević, borac, Milan Đukić, borac, Žarko Gvozdrenović, borac, Jovo Jojić, borac, Radenko Marjanović, borac, Dušan Mirković, borac, Bosiljka Nagradić, borac, Lazo Predojević, borac, Dušan Stojanović, vodnik, Drago Štrbac, borac, Mihajlo Zorić, borac, Vid Antičić, borac, Savo Đukić, borac, Mile Bundalo, borac, Boško Danilović, borac, Božo Despot, borac, Radojka Jošić, borac, Dejan Končar, borac, Savo Petoš, borac, Milan Stojnić, borac i Dušan Karan, desetar.

Napad na neprijateljev garnizon u Tuzli

MILOSAV GAJIĆ

Poslije prelaska u istočnu Bosnu 2. krajiška brigada, se jedno vrijeme zadržala na Trebavi. Tu su održane masovne priredbe sa meštanima i omladinom. Istovremeno, vođene su borbe sa Trebavskim i Ozrenskim četnicima, a i sa ustašama i Nijemcima koji su napadali svakodnevno jačim snagama iz Doboja. Oslobođena je Gračanica, i na tom sektoru vođene su žestoke borbe sa Ozrenskim četnicima. Naročito teška borba vođena je na brdu Becalj, u blizini rijeke Spreče. Samo u toku jednog dana 2. krajiška brigada je na tom sektoru nekoliko puta napala četnike, ali su njih uvijek pomagali Nijemci i ustaše iz Doboja. Naročito je bila aktivna i precizna njihova artiljerija, koja je našim jedinicama pričinila mnogo neprijatnosti i doprinijela da se zadatak ne izvrši u potpunosti, odnosno da četnici zadrže svoje položaje. Ipak, zarobljeno je desetak četnika, a nešto više ih je ubijeno. No, ni naše jedinice nisu prošle bez gubitaka. Nekoliko drugova je poginulo, a desetak je bilo ranjeno.

U okolini Gračanice, jedno vrijeme, bili smo razmješteni po selima i zaseocima. Kako je bilo ljetnje vrijeme, uglavnom smo spavali po baštama i šljivicima. Stanovništvo je uglavnom bilo muslimansko i naklonjeno NOP-u. Donosili su nam hranu i voće, i pomagali nas u svakom pogledu, pa su čak neki mladići pošli sa nama u partizane.

Kasnije smo se preselili u rejon Tuzle i dobili naređenje za napad na Tuzlu. Naša brigada je napadala rejon Gradina. Gradina je jedno poveće brdo koje dominira Tuzlom, a na njemu je bila smještena neprijateljeva artiljerija.

Štab brigade, mi brigadni kuriri i sanitet sa prihvatilištem za ranjenike smjestili smo se u jednu kuću dva - tri kilometra od Tuzle, na putu koji vodi za Brčko. Bila je noć sa mjesecinom - dobrom vidljivošću, krajem septembra 1943. godine. Bataljoni su krenuli u napad. Napad je trebalo da otpočne u zakazano vrijeme pod zaštitom mraka, pošto sve jedinice dostignu određene im polazne položaje. Sa još dva druga bio sam određen da te noći, sve dok traje napad na Tuzlu, održavam vezu sa 1. bataljonom - to znači da nosim naređenje od štaba brigade u bataljon, a izveštaje iz bataljona u štab brigade. Sve je teklo prema dogovoru.

Prvi bataljon je napadao na sam vrh Gradine. Tu su se nalazile i neprijateljeve kasarne i artiljerija neprijatelja, a okolo su bili bunkeri ograđeni bodljikavom žicom. Jedna naša četa je ušla u zonu zaprečene

artiljerijske vatre. Neprijatelj je to uočio i otvorio jaku artiljerijsko-minobacačku vatru. To je bilo nešto prije nego što su se naši pucnji oglasili. Ta naša četa pretrpjela je veće gubitke. Poginulo je nekoliko drugova, a više ih je bilo ranjeno i onesposobljeno za dalji napad. Tada se prolomila paljba iz svih naših oružja. Napad je otpočeo sa svih strana, tako da se od pucnjave nije moglo razaznati šta se sve dešava. Vrilo je kao u kazanu. Začuli su se povici »napred Kozarčani«, »domobrani predajte se« i »ništa vam se loše neće dogoditi, ići ćete odmah svojim kućama«.

Prvi bataljon je krenuo na juriš. Krenuli smo prema kasarnama. Jedan bunker je uništen, pokidali smo bodljikavu žicu, prešli preko jedne ceste i već smo bili pored zgrada. Pucalo je sa svih strana, najčešće su odjekivale ručne bombe, i u noći se bilo teško orijentisati. Najednom su se iza naših leđa pojavili tenkovi. Nismo mogli nazad, i jedna veća grupa se sklonila u zgradu koja se nalazila ispred nas. Tenk se zaustavio ispred zgrade i počeo da gađa u nju. Iskakali smo na drugu stranu zgrade kroz prozore i sa sobom izvukli dva ranjena druga. Bataljon se povukao nazad iza žice, otprilike na mjesto sa kojeg smo pošli u napad. Vratio sam se u štab brigade da odnesem izvještaj. Bila je već zora, i počelo je da sviče. Druge noći napad je ponovljen, a Tuzla je oslobođena tek treće noći.

Trećeg dana borbe za Tuzlu borci su bili prilično umorni od nespavanja i danonoćne borbe, pa su se preko dana malo povukli dalje od grada radi odmora. Komandant brigade Dragan Stanić otišao je na položaje radi ličnog izviđanja, a u štabu brigade, u kući pored riječice, u jednom šljiviku, ostao je politički komesar brigade Iclriz Čejvan sa još sedam kurira i nekoliko boraca (3-5) koji su se tu našli, jer su dopratili neke ranjene drugove u prihvatilište. Sa nama kuririma nalazio se i drug Zvonko, obavještajac, iz štaba divizije.

Jedan naš kurir Dušan Bursać pošao je u 1. bataljon. Kako je išao kroz jednu šumu, trebalo je da pređe preko ceste. Pri izlasku iz šume na cestu jednostavno je upao među neprijateljeve vojnike. Pošto se našao sa njima u neposrednoj blizini, drugo mu ništa nije preostalo nego da stupi sa njima u razgovor. Bursać je upitao koji je to bataljon. »Kakav bataljon, ovo je 14. artiljerijska pukovnija - idemo da se predamo, objasni nam gdje su partizani« - odgovorio je neko iz kolone koja je išla cestom. Bursać je zastao, a oni su prišli do njega i takođe zastali. Ponudili su ga cigaretom, što je odbio, rekavši da ima dovoljno. Bursać im je rekao da su partizani neposredno ispred njih na cesti kojom se kreću. Tada su domobrani rekli Bursaću da ide naprijed i da obavijesti partizane da su oni pošli da se predaju da ne bi bespotrebno pucali.

Bursać se odvojio od njih i ubrzanim korakom, gotovo trčeći, stigao do nas, odnosno do mjesta gdje se nalazio štab brigade. Sve je to veoma uzbuđen ispričao komesaru Čejvanu. Bio je okupan znojem, pošto je trčao, a bilo je i toplo vrijeme. Rekao je da ima oko 200 domo-

brana, da idu u koloni cestom, da sa njima ima mnogo njemačkih oficira, da su dobro naoružani - mitraljeze nose na ramenima, da su na cesti zastali da se odmire i da se po njegovom ubjedenju nijedan neće predati. »Ja vam tvrdim druže komesare da se ni jedan neće predati, jer su na čelu samo njemački oficiri« - ponovio je Bursać.

Komesar je odmah pogledao koliko ima nas kurira, i naredio da se spremimo. Odmah smo za njim krenuli cestom niz jednu riječicu prema neprijateljevoj koloni. Tom prilikom se u dvorištu, kod nas zatekao i jedan teški mitraljez donesen sa položaja, jer ga je tamo oštetila neprijateljska granata. Komesar je naredio da dva-tri borca odmah uzmu taj mitraljez i postave ga na jedan brežuljak iznad ceste, ali tako da budu vidljivi i oni i taj mitraljez iz pravca iz kojeg nailaze domobrani i Nijemci.

Na čelu naše kolone kretali su se politički komesar brigade Čejvan i obavještajac Zvonko, a za njima nas sedam kurira, na odstojanju od 10 metara. Tako smo išli 400-500 metara. Mi kuriri smo se međusobno pogledavali i pomišljali da bi se moglo desiti nešto neočekivano - po nas opasno. Bio sam negdje na začelju. Svi smo se pribojavali, a ja pomislih, da bi mi bilo bolje da tog trenutka nisam ni bio u štabu, već da sam se našao negdje na položaju. Tamo bih bio bezbjedniji nego u toj maloj koloni, direktno suočenoj sa mnogo brojnijim - do zuba naoružanim neprijateljem. Uz to, bili smo svjesni da su se neprijateljevi vojnici izvukli iz naše blokade u Tuzli i da smo im mi bili posljednja prepreka na putu do Brćkog, u kome su se nalazili Nijemci.

Kad smo prišli na domak neprijatelja ugledali smo kolonu kojoj se ni začelje nije vidjelo. Išli su u koloni po dva, a negdje i po tri. Bilo je oko 150-200 domobrana, a na čelu desetak-petnaestak njemačkih oficira. Pošto smo stigli do njih zastali smo. Oni takođe. Komesar je na njemačkom jeziku nešto govorio njemačkom oficiru koji je bio na čelu. Međutim, njih nekoliko odmah su počeli da bježe preko jedne riječice, kroz kururuz i grmove. Najednom se osula paljba iz automata i čula se komanda »pucajte«. Mislim da je prvi ispalio rafal iz automata desetar kurira Mirković. Mi smo za trenutak prilegli po šančevima ceste sa oružjem na gotovs. Napravila se naka galama, tako da se nije razumjelo šta je ko dovikivao. Jedan njemački oficir bio je smrtno pogođen u bjekstvu. Njih nekoliko je pobjeglo, a drugi su se vratili i stali u kolonu među domobrane, koji su stajali na cesti, položivši mitraljeze na zemlju, i posmatrali šta se dešava oko njih.

Pošto su iznad nas kružila dva dvokrilna neprijateljeva aviona, postojala je bojazan da bi mogli da nas napadnu, pa je komesar naredio da se svi domobrani i Nijemci sa nama premjeste u šljivik pored zgrade u kojoj se nalazio štab brigade, u kojoj u tom trenutku nije bilo nikoga. Čim smo stigli u šljivik vojnicima je naređeno da odlože oružje i slože ga na gomilu, a zatim da se postroje dalje od oružja u dve vrste. Skupljene su dve velike gomile oružja. Njemački oficiri nisu htjeli da odlože oružje, već su, onako sa oružjem, stali na čelo stroja. Komesar ih je nešto ubjeđivao, naravno na njemačkom jeziku, i stajao ispred njih, a mi kuriri smo se rasporedili oko stroja i odloženog oružja. Plašili smo se da ne primjete da tu nema više partizana, pa da se ne pobune i ne po-

bjegnu. Zbog toga smo odmah poslali jednog kurira na položaj prema Tuzli da obavijesti naše šta se dešava i da jedna četa što prije dođe da nam pomogne. Ta četa je, naravno, stigla, ali kasno, kad je bilo sve završeno, pošto je bila prilično udaljena od nas.

Pošto su svi domobrani odložili oružje, a poslije dužeg razgovora između komesara i Nijemaca, kojih je bilo 6-8, oni su jednostavno pobacali svoje automate na gomilu već odloženog oružja, ali pištolje nisu htjeli da predaju, već su i dalje stajali u stroju sa pištoljima na opasacima. Govorili su da oni po zakonu - kao oficiri, ne smeju predati pištolje ni kada su zarobljeni.

Kad su njemački oficiri odložili automate, komesar je stao ispred stroja i obratio se domobranima pozivajući ih da pređu u partizane. Rekao im je da svako ko hoće sa nama izađe iz stroja i pređe na drugu stranu. Vrat ćemo mu oružje i biće partizan. Govorio im je o situaciji na frontovima, da je Italija kapitulirala, da je Crvena armija u stalnoj ofanzivi, da brzo napreduje sa istoka, da je pobjeda nad fašizmom sigurna i blizu, da su oni srećni što su u pravi čas prispjeli kod nas, da su do sada varani i da ih je zaveo Pavelić i njegovi pomagači, te da treba odmah i bez razmišljanja da pođu sa nama i da se bore protiv okupatora. Niko od postrojenih nije se prijavio da ide sa nama, pa je naredeno da se po grupama sprovedu do štaba divizije i da se tamo pokuša sa njima razgovarati, kao i da se utvrdi ima li i koliko ustaša među njima, pa tek onda da se puste da idu svojim kućama.

Dok je komesar Čejvan držao govor domobranima, stigla je jedna naša četa, i poslije je sve išlo po planu. Tek tada su od njemačkih oficira oduzeti pištolji svi su sprovedeni u viši štab. Zaplijenjeno oružje takođe je upućeno u štab divizije.

U to vrijeme borbe oko Tuzle su već bile prestale. Tuzla je bila oslobođena. Međutim, drugog dana poslije oslobođenja Tuzle jedan motorizovani bataljon Nijemaca probio se kroz položaj Majevičke brigade od Doboja i ponovo je došlo do žestokih okršaja za Tuzlu. Sada smo bili u rovovima koje su domobrani i Nijemci pripremili za odbranu od nas. Iz tih rovova mi smo branili Tuzlu od Nijemaca. Petodnevne borbe za odbranu Tuzle bile su danonoćne i veoma žestoke. Nama nije odgovarala rovovska borba, a borci su bili isuviše premoreni od borbi i nespavanja prilikom oslobođenja Tuzle. Njemački tenkovi su prošli u Tuzlu, ali su se ubrzo vratili, jer pješadija nije mogla da prođe pored naših položaja i kroz našu ubitačnu vatru. Naši borci su se branili i sa više artiljerijskih oružja, koje smo zarobili u samoj Tuzli sa dovoljno municije. Kad su Nijemci vidjeli da uzalud trpe gubitke i da Tuzlu neće zadobiti, povukli su se jedne noći za Dboj, a Tuzla je bila slobodna sve do šeste neprijateljske ofanzive.

U previjalištu Drugog bataljona

DRAGICA JEVTIĆ-G UTEŠA

U februaru 1943. susrela sam se u Grmeču sa teškim stradanjima naroda i prvim ranjenicima.

Bila sam šesnaestogodišnja djevojčica, takoreći djebe bez ikakvog životnog iskustva i medicinske sprema, u strašnoj zimi u šumi, svakodnevno u borbi i pokretu, nenaspavana i gladna, doživljavala bombardovanje izbjeglica i vojske. Pogodene su bile zgrade partizanske bolnice i ostali objekti. Žene, djeca i starci se negdje kreću, ne znajući ni sami gdje. Vidim ima ranjenih. Jedna žena ranjena u natkolenicu, vidim kako ostavlja trag krvi po snijegu. Najstrašnije što sam vidjela - bilo je kada jedna mlada žena spusti vjerovatno smrznuto djebe pod bukvu i produži. Bile su to strahote toga vremena.

U 2. bataljonu 2. krajiške brigade, prva saznanja o sanitetskoj službi u ratu, dobila sam od referenta bataljona Milke Šinik. To je bila mlada, visoka, energična i uvijek nasmijana i svima draga drugarica. Znanje i iskustvo, stečene od prvih dana ratovanja, prenosila je na nas i učila nas, kako da previjamo, zaustavljamo krvarenje i transportujemo ranjenike. Kasnije sam sama, sa vrlo oskudnim sanitetskim materijalom, zahvaljujući iskustvu, zbrinjavala ranjenike, lečila bolesnike - tifusare, sprovodila higijenske mjere u jedinici, koliko se to moglo u tako teškim ratnim danima.

Negdje u okolini Tuzle 1943. u borbi je bio teško ranjen politički delegat voda u 2. četi 2. bataljona naše brigade, Trivo Indić. Ranjen je ispod kolena, tako da je ranjena noga visila na dva santimetra kože sa zadnje strane kolena. U tom momentu načas sam razmišljala, šta da uradim i kako da ga previjem. Zgrabila sam makaze, presjekla kožu, odložila nogu, sa gumom zaustavila krvarenje, previla ranu i odmah ga uputila dalje. Nosila smo morali da improvizujemo od dva usječena kolca, provučena kroz rukave i zakopčani šiljel.

Dugo sam još ostala pod tim dojmom, pa i danas vidim taj prizor, koji sam tada doživjela, previjajući mladog borca i odlažući mu na stranu deo njegovog tijela.

Kasnije sam pročitala knjigu »Dnevnik lekara«, koju je napisala posle rata partizanski lekar Julka Mešterović, rukovodilac Centralne bolnice, u kojoj piše, da je izvršila reamputaciju noge ranjeniku Trivi, koji je bio donešen iz 2. krajiške brigade. Nisam nikada saznala, da li je preživio rat.

Omladinke iz Gračanice dolaze u brigadu

BORKA MEDAN-KRULJ

Kao i u drugim gradovima, u Gračanici se po okupaciji veoma teško živjelo. Držale su je ustaše i legija, koju smo mi zvali Zeleni kadar. Ponekad su upadali i četnici. Svi su oni sproveli teror, posebno poslije otpočinjanja ustanka na Ozrenu. Ubijalo se bez suda, vješalo, zatvaralo i slalo u logore. Represalijama su bili izloženi svi stanovnici. Niko nije bio siguran. Ljudi su ni krivi ni dužni zatvarani kao taoci. Ustaše su osobito terorisale srpske porodice, a četnici, kad bi upadali, muslimanske i hrvatske, ali i napredne srpske.

I pored velikog terora, rad Komunističke partije i Skoja se nastavljao. Borili smo se za svakog omladinca i omladinku ponaosob. U ilegalnoj borbi sve je više kod omladine sazrijevala svijest o potrebi oružane borbe. Većina omladine izražavala je želju da stupi u NOV, samo se čekala prilika. Kada je 15. majevička brigada 31. avgusta oslobodila Gračanicu, jedna grupa omladinaca stupila je u njihove redove.

Ulazak 2. krajiške brigade u Gračanicu 24. septembra 1943. iznenadio nas je. Koliko smo bili iznenađeni, još više smo bili uzbuđeni. Trebalo je na brzinu donijeti odluku. Pošto se brigada nije zadržavala u Gračanici, već produžila na nove zadatke, valjalo je brzo raditi.

Prvo smo se povezali sa rukovodiocem Skoja u brigadi, mislim da je to bio Nedo Ljubišić, i izrazili želju da nas nekoliko krene sa brigadom. Dogovoreno je da se brzo spremimo. Nastala je trka oko obavještanja omladinki za koje smo znali da su spremne da krenu. Sve se moralo raditi brzo i u najvećoj tajnosti.

Zborno mjesto je zakazano u gaju iznad tzv. srpske varoši. Brigada je već prošla prema selu Lehinje i Orahovica. U gaju nas je čekao Neđo Ljubišić, s još nekoliko naoružanih skojevaca. Do određenog roka na zborno mjesto su stigle: Anđelka Havelka, Borka Krulj, Biljana Blagojević, Anđelka Jovanović, Koviljka Milovanović, Ruža Nadić i Slovenka Anastasija Kos Asta i Vukosava Pejić Vuka. Nismo imali vremena za čekanje, a vjerovatno bi nam se pridružile još neke omladinke.

Krenule smo za brigadom što smo brže mogle, jer se očekivao napad neprijatelja i njegov ulazak u ispražnjenu Gračanicu. Neke dionice puta smo i trčale. Brigadu smo našle u selu Lehinje i priključili joj se. Bile smo prve djevojke iz istočne Bosne koje su ušle u 2. krajišku brigadu, koja se samo par dana ranije prebacila preko rijeke Bosne kod Doboja.

Vremena za prilagođavanje nismo mnogo imale. Samo pet dana kasnije ušle smo u teške borbe za oslobođenje Tuzle i, još teže, za odbranu oslobođene Tuzle.

Od Gračanice u istočnoj Bosni do Valjeva

RUŽA VASILJEVIĆ-MEDIĆ

U ranu jesen 1943. godine, 2. krajiška brigada je oslobodila Gračanicu. Tada je krenula jedna grupa omladinaca i omladinki i stupila u brigadu. Štab brigade je bio u selu Ropotnici. Mnoge omladinke su bile upućene u bolnicu odnosno u brigadno previjalište na kurs za osposobljavanje za bolničare. Ostali omladinci su bili raspoređeni u bataljone 2. krajiške brigade.

Prva vrlo značajna akcija bila je napad na garnizon u Tuzli. Naš zadatak je bio ovladati Gradinom i Senjakom. Napadali smo iz pravca rijeke Saline. Gradina je bila jako uporište. Tu su bili smješteni divizion topova i minobacači. Borba je bila teška, trajala je tri dana i na kraju brigada je uspjela ovladati Gradinom. Neprijatelji - Nijemci i ustaše su se tada povukli prema Doboju.

Kada je Tuzla oslobođena, mi smo krenuli prema Živinicama i tu smo se odmorili, a zatim produžili put ka Vlasenici, Han Pijesku, Rogatici, Foči, Trnovu i Kalinoviku. Kružili smo oko Sarajeva, spuštajući se u Sarajevsko polje.

Tada je neprijatelj počeo dovoditi nove jedinice i stezati obruč oko naših jedinica. Počela je šesta neprijateljska ofanziva. Neprijatelj nas je nabacio na Zvijezda planinu, odakle smo išli u proboj. Razvila se žestoka borba, u kojoj se često išlo prsa u prsa i tuklo puškama i noževima. Uspjeli smo da probijemo obruč na Romanovcu i po izlasku iz njega zarobili smo njemačku komoru i tu došli do veće količine raznovrsnih prehrambenih artikala. U tom proboju izgubili smo mnogo boraca. Dosta ih je poginulo, bilo zarobljeno i smrзло se. Međutim, i neprijatelju su naneseni veliki gubici.

Poslije ove borbe, učestvujem u svim akcijama brigade u istočnoj Bosni, Hercegovini, Sandžaku, Crnoj Gori, a zatim u borbama za prelazak Ibra u bici na Kopaoniku i dalje kroz Srbiju do ispred Valjeva. Tu sam upućena na kurs za bolničarke u Valjevu, kada sam se i rastala sa brigadom. Na kursu sam ostala do oslobođenja Beograda, a potom su me uputili na praksu u bolnicu u Beograd.

Tri mjeseca tehnike brigade

SADIJA ARNAUT

1 **P**oslije oslobođenja Tuzle brigada je uspjela da se snabdije potrebnim materijalima (hartija, šapirograf, pisaća mašina i jedan radio-aparat na baterije), što je omogućilo da se početkom oktobra 1943. u Živinicama formira tzv. Tehnika brigade. Iako je postojala nešto manje od tri mjeseca, Tehnika je dobro obavila zadatke koji su pred nju bili postavljeni. Od početka oktobra 1943. do početka januara 1944, kada je prestala da postoji, svakog drugog dana na šapirografu je umnožavala i slala u bataljone svježe vijesti sa svih svjetskih i jugoslovenskih ratišta. U tom vremenu, osim vijesti, umnožavala je na šapirografu i slala u bataljone i više brošura, kao: »Klasa proletarijata i partija proletarijata« i »Kao čopor divljih zvjeri bježaće oni iz naše zemlje«! i druge. Tehnika je u tom vremenu u šapirografskoj tehnici izdala i tri broja džepnih novina jedinica oko štaba brigade. Džepne novine su se zvale »Oktobar«.

Tehnika (organizacijska jedinica pri štabu brigade), koju smo precenziozno zvali »Slavna tehnika 2. brigade«, postojala je samo oko tri mjeseca. Sastojala se od jednog radio-aparata, na kojem su se slušale vijesti sa ratišta, sanduka baterija i ostalog pribora za radio-aparat, četiri sanduka knjiga pokretne biblioteke, čistog pisaćeg papira i papira za umnožavanje, indigo papira, šapirografa, glicerina za šapirograf i ostalog što je potrebno za umnožavanje materijala, kao i od tri stare pisaće mašine »adlerice« i nekih drugih stvari.

U okviru Tehnike bilo je i pet bosanskih konjića. Da bi ih raspoznavali, nazvali smo ih: od Raga broj jedan do Raga broj pet. Ti konjići su, od iznurenosti, znali ponekad pasti. Tada bi borci iz Tehnike uzimali sanduke na leđa i nosili ih satima, omogućavajući konjima da predahnu.

U sastavu Tehnike bilo je i pet konjovodaca - sve kršni momci iz jednog sela kod Tuzle. Osman Šehić, koga smo zvali Mrki, bio je onizak, čvrst momak. Imao je dvadesetak godina. Bio je dobar mladić, istina malo svadljiv, ali iskren i otvoren; Rašo Šahić Vehab bio je najmlađi. Bio je rođak Mrkog, pa je zato uvijek navijao na njegovu stranu u sporu sa drugim drugovima. I on je bio malo svadalačke naravi, ali u suštini dobar mladić; Ahmet Delić Hadeš bio je najstariji, i najsmireniji. Znao je sa najviše autoriteta da utiče na ostale; Rašo Kavgić Ihtijar ostavio je bio u selu tek dovedenu mladu ženu i stoga je stalno bio odsutan duhom, a sebi nije posvećivao nikakvu pažnju; Mujaga Mahmutović

Štroco, kršan momak od dvadeset godina, bio je jedan od najboljih i najkonstruktivnijih. Zadatke je najbolje izvršavao i s prilično autoriteta djelovao je na ostale.

U sastavu Tehnike je bio i brico Adii Kurtagić, koga su svi zvali jednostavno Brico, pa mu većina nije ni znala pravo ime, kao što nije znala ni pravo ime Mrkom, Vehabu, Hadešu, Ihtijaru i Štroci. Brico je bio slabušan dvadesetogodišnjak. Svi u štabu i oko štaba brigade mnogo su ga voljeli zbog njegove vesele naravi i mangupluka. Inače, vječito se svađao kad je nekoga trebalo obrijati ili ošišati, ali mu to niko nije uzimao za zlo, jer i kad bi se svađao, činio je to nekako veselo, sa izvjesnom dozom mangupluka. Tu su još bile i Esmā Đonlagić i Žanja Šeprtlja, koje su kucale na mašini i na šapirografu umnožavale prekucane materijale. Esmā je bila dobra djevojka. Mislim da je bila iz Tešnja, i svi su je voljeli. Za razliku od nje, Šeprtlja se nikako nije mogla uklopiti u sredinu, i svima je išla na živce svojim ponašanjem koje je odudaralo od ponašanja ostalih. Tu je bio i Električar i Insan, čije ime nisam mogao da nađem u svojim zabilješkama.

Na čelu Tehnike bio je Arnaut Sadija, student Beogradskog univerziteta iz Sarajeva.

Takva Tehnika je postojala do početka januara 1944, kada je rasformirana poslije proboja brigade na Romanovcu, jer je ostala bez osnovnog materijala za rad i radio-aparata, šapirografa i mašina i papira. Poslije toga prekomandovan sam za borca u 2. četi 1. bataljona, a ostali su takođe raspoređeni u borbene jedinice brigade, osim Brice i Električara, koji su ostali pri štabu brigade. Električar je negdje u februaru 1944. strijeljan zbog pokušaja da organizuje dezerterstvo; Šeprtlja je desertirala negdje u januaru 1944, Esmā je bila ranjena i zarobili su ih Nijemci. Rat je preživjela i poslije rata sam je viđao u Sarajevu, a kasnije sam izgubio vezu sa njom. Za Bricu sam čuo da je preživio rat. Hadeš je poginuo u januaru 1944, a Štrocu sam, dok sam bio u četi, u februaru 1944. nosio ranjenog sa Romanije u bolnicu u Birač. Tada sam ga posljednji put vidio. Vehab i Mrki su, kažu, bili dobri mitraljesci u jednoj četi brigade.

Iako je Tehnika bila samo jedna, i to veoma kratka epizoda u životu ove brigade, vrijedi o njoj nešto napisati, ako ni radi čega drugog a ono barem da se ne zaborave imena onih koji su radili u njoj, koji su se, gotovo svi, u borbenim jedinicama brigade pokazali kao dobri i hrabri borci. O Tehnici, takvoj kakva je bila vrijedi nešto napisati i zbog toga da se ne zaboravi da je štab brigade i u teškim uslovima ratovanja u istočnoj Bosni posvećivao pažnju informisanju boraca o stanju na ratištima i upoznavao borce, pomoću raznih brošura, sa ciljevima naše borbe

Kako su me primili krajišnici

FAZLIJA PIRIĆ

Sa grupom Tuzlaka, preko Moluha, došao sam u brigadu dok su još trajale borbe za Tuzlu. Bio sam đak - maturant.

Svi su se odbradovali. Čuo sam komentar jedne bolničarke: »Evo, došao nam đak (misli na mene), sad ćemo naučiti da čitamo i pišemo«. I nije dugo prošlo, morao sam da radim sve. Rajko Lajšić mi je povjerio da vodim bataljonski hor, iako nisam imao sluha, ali sam morao »da ga imam«. Poslušao sam komesara Rajka. Nije dugo prošlo, već u oslobođenom selu Trnova, iznad Sarajeva, dirigovao sam horom. Tu priredbu je pratio i jedan pravoslavni sveštenik, koji mi je na kraju prišao i rekao: »Vi ste vjerovatno završili muzičku školu »Stanković«.

Nisam ubijeden da je to rekao dobronamerno. Naprotiv. No, mi smo išli dalje.

Davali smo komad »Jazavac pred sudom« i razne druge skečeve. Samo smo se vaspitavali, a i drugima činili zadovoljstvo. Naš glavni glumac bio je pokojni Vojislav Kečan, Krajišnik, vodnik voda 2. čete 3. bataljona. Umro je 18. maja 1944. u Modrom Polju kod Foče od posljedica ranjavanja.

Odmah sam pristupio i izdavanju džepnih novina. Kakvo je to bilo zadovoljstvo pisati i sa borcima čitati sve iz sopstvenog života. Tako je bilo sve do dolaska kulturne ekipe i boraca Kosmajskog odreda.

Tada su našu amatersku kulturu preuzeli bolje obrazovani glumci i pjevači, među kojima su bili Mija Aleksić, Janez Vrhovec i pjevač Popović.

Posebno ističem »kulturno prosvjećivanje« naše brigade po dolasku nekolicine đaka sredinom 1944, kada je brigada bila u Srbiji.

Sjećam se Vojislava Pešića Pure, iz Kragujevca, Slavka Miloševića, Mome Mitrovića, advokata Dimitrijevića i mnogih drugih, čija imena više ne pamtim.

Brigada je za mene, a i za sve nas, bila velika škola. Ljudi su bili plemeniti i sjećanje na njih nezaboravno je ostalo u nama.

Svima njima puno hvala.

Drugi put formirana četa pratećih oruđa

VASILJE JOVANIĆ VASO

Poslje zauzimanja Tuzle, krajem septembra 1943, i trodnevnih borbi za odbranu Tuzle prvih dana oktobra 1943. jedinice 2. krajiške brigade bile su na odmoru u Živinicama i okolnim mjestima. Štab brigade, sa kurirskim vodom, nalazio se u Živinicama. Za to vrijeme izvršena je popuna brigade ljudstvom, zbog čega su uslijedile i kadrovske promjene.

Zadobijanjem velikog plijena u Tuzli - oružja, oruđa, municije i velikog broja tovarnih konja sa cjelokupnom opremom za nošenje oružja i municije, stvorena je mogućnost da se, po drugi put, formira četa pratećih oruđa. Po drugi put, stoga što je četa pratećih oruđa, koja je uspješno dejstvovala u sastavu brigade do okruženja u Grmeču, za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, uslijed neprohodnog terena i teške situacije, morala biti rasformirana.

Nova četa je imala tri voda: topovsko-protivoklopni, minobacački i minerski. Kasnije, pošto je zaplijenjen u borbi sa četnicima u okolini Sokolca i Rogatice, i jedan brdski top, dodjeljen je topovskom vodu čete.

Komandir čete bio je Branko Crnomarković, iz sela Dabra kod Sanskog Mosta, politički komesar Košta Banjac, iz Smoljane kod Bosanskog Petrovca, zamjenik komandira čete Vasilije Jovanić Vaso, iz Male Zuljevice kod Bosanskog Novog, a zamjenik političkog komesara Luka Bajić iz Lušci Palanke, prvoborac. Komandir topovskog voda bio je Stevo Vladislavljević iz Rujiške, minerskog voda Ivica Plantek, a imena komandira minobacačkog voda, takođe se ne sjećam. Branko Crnomarković je ranije bio u minobacačkom vodu, a Košta Banjac politički komesar Prve čete pratećih oruđa. Ne sjećam se imena i prezimena ostalog komandnog kadra i boraca te čete.

Četa je imala 90-100 boraca, računajući sve ljudstvo - od kuvara, bolničara, do komandira čete. Pored topova i minobacača i minerskog materijala i eksploziva, svaki borac bio je naoružan puškom i određenim brojem ručnih bombi. Za nošenje oruđa i municije četa je imala 30-40 dobrih konja sa kompletnom opremom, zaprežnim priborom, samarima i sedlima. U sastavu čete bilo je mnogo boraca koji su ranije rukovodili oruđima, stručno osposobljenih, ali su većinu ipak činili novi borci. Ni ja u to vrijeme nisam gotovo ništa znao o topovima i minobacačima jer sam ranije obavljao kurirsku službu u našim jedini-

ćama. Nešto sam se više razumio u minerski posao, jer sam prije rata radio kao rudarski radnik sa eksplozivom u rudniku. Trudio sam se da od komandira Crnomarkovića i drugih nešto naučim o rukovanju tim oruđima, ali vremena je za to bilo malo.

U drugoj polovini oktobra 1943, u sastavu novoformirane 27. divizije, brigada je upućena u pravcu Vlasenice, Han-Pijeska, Sokolca i Rogatice radi čišćenja terena od četnika i oslobađanja Sokolca i Rogatice, uporišta koje su držali Nijemci i ustaše. Sa jedinicama brigade četa je izvela pokret prema Vlasenici. U Vlasenicu smo stigli 18. oktobra 1943. godine. U njoj smo i prenoćili. Sjutradan su sve jedinice brigade bile u stroju na jednom trgu. Među njima je bila i četa pratećih oruđa. Pred strojem brigade govorio je politički komesar brigade Idriz Čejvan. Pošto je u brigadi bilo mnogo novodošlih boraca iz Tuzle i okolnih mjesta, Čejvan je govorio o bratstvu i jedinstvu, o slavnom borbenom putu 2. krajiške brigade i borbenim uspjesima koje je u proteklim borbama imala, o drugarstvu i ponašanju boraca u mjestima kroz koja brigada prolazi i odnosu boraca prema narodu. Komesar se obratio i novodošlim borcima riječima: »Znam da vi nemate iskustva u vođenju borbi, pa zato apelujem na vas da se učite od starih boraca i vaših rukovodilaca kako treba da se borite, stičete hrabrost i vještinu u savlađivanju neprijatelja«. Zatim je obavijestio borce da odlazimo na teritoriju na koju su stigli četnici iz Srbije, gdje zajedno sa četnicima iz istočne Bosne haraju po muslimanskim selima, ubijaju nedužnu djecu i živalj i, zajedno sa ustašama i Nijemcima, preduzimaju drastične mjere i šire propagandu protiv nas.

Prve borbene zadatke četa pratećih oruđa dobila je u napadu na neprijateljeva uporišta Sokolac i Rogatica. Četa je bila podijeljena po bataljonima koji su napadali uporišta. Većinom je dejstvovala podijeljena po vodovima i odjeljenjima u bataljonima brigade, koji su danonoćno vodili borbe sa četnicima, ustašama i Nijemcima u okolini Sokolca, Rogatice, Ustikoline, Goražda, Foče, Ustiprače, Devetaka i Romanije sve do šeste neprijateljske ofanzive.

U borbi na Žljebovima bio sam sa topovskim vodom u zasjedi iznad puta Sokolac - Han-Pijesak. Nešto oko 10 časova začula se buka i pojavili su se njemački tenkovi iz pravca Sokolca. Kada su prišli na 300-400 metara, otvorili smo vatru iz našeg protivkolca i drugim hicem granate pogodili jedan tenk. On je odmah stao i zapalio se. Poslije toga su drugi njemački tenkovi skrenuli sa puta, rasporedili se u borbeni poredak i otvorili vatru na naše položaje i naše jedinice u zasjedi. Naš nišandžija sa poslugom topa i dalje je gađao tenkove sve dok nije jedna granata pala ispred našeg topa i ranila njega i njegovog pomoćnika - punioca topa. Kako je mjesto topa bilo otkriveno, naredio sam borcima da ga brzo premjeste na drugo mjesto i nastave da tuku tenkove. Pošto je prebačen, nastavili smo sa vatrom. Tenkovi su se ponovo svili u kolonu i produžili prema Han-Pijesku. Kako se jedna četa 3. bataljona nalazila u zasjedi na samoj cesti, sa protivtenkovskom puškom, i ona je uništila jedan tenk. Nijemci su, ipak sa jakim snagama iza tenkova, počeli da obilaze tu četvu i nas, te smo se morali povući. Neprijatelj je uspio da nas odbaci od ceste i prođe za Han-Pijesak prema Vlasenici.

U toj borbi, osim nišandžije topa, istakao se vodnik topovskog voda Stevo Vladislavljević, koji je i sam ispaljivao granate na tenkove.

Brdski top je korišćen za napad na Sokolac i druga utvrđenja prilikom napada naših jedinica. Od štaba brigade dobili smo i nekoliko Italijana, koje je razoružao u Foči 4. bataljon. Među njima je bilo i artiljeraca, pa smo ih koristili kao nišandžije topova i minobacača.

Prvih dana borbi imali smo mnogo municije, koju smo zarobili u Tuzli, ali to je bilo privremeno, jer smo je u čestim borbama istrošili, pa nam je kasnije nedostajala municija za topove i minobacače.

*

Za vrijeme šeste neprijateljske ofanzive brigada je, sa ostalim jedinicama, danonoćno vodila žestoke borbe. Izmicala je neprijatelju iz okruženja i, zahvaljujući vještom rukovođenju štaba brigade, posebno sposobnosti i vještini Dragutina Stanića, komandanta brigade, koji je umio u svim prilikama da nadmudri neprijatelja i zada mu udarce gdje ih nije očekivao, uspjeli smo da zauzmemo Vareš, i razrušimo komunikaciju Breza - Vareš. Usljed jakih snaga neprijatelja, sve jedinice 27. udarne divizije bile su potisnute na planinu Zvijezdu. Među njima je bila i četa pratećih oruđa. Zbog jake zime, velikog snijega, neprohodnog terena, stalne i žestoke danonoćne borbe na planini Zvijezda i Romanovcu, situacija za četetu pratećih oruđa bila je kritična, jer je četa, sa natovarenim konjima, dijelovima topova i drugih oruđa, izostala iza kolone. Naime, konji nisu mogli da prođu preko neprohodnog terena, pa smo, po odobrenju štaba brigade, bacili topove u provalije, ostavili ko uzeli najnužniju opremu koju smo mogli nositi na leđima, i trenuli dalje za kolonom brigade.

Poslije rasformiranja čete pratećih oruđa, borci i komandni kadar raspoređeni su u druge jedinice i bataljone brigade. Naredbom štaba brigade postavljen sam za zamjenika komandira 1. čete 1. bataljona. Na toj dužnosti sam ostao sve do prelaska Ibra i dolaska na Kopaonik 1944. godine. Prelaskom na Kopaonik, u Srbiju, postavljen sam za komandira 4. čete 4. bataljona.

Oslobodili smo Sokolac

MILOSAV GAJIĆ

Poslije oslobođenja Tuzle, septembra 1943, brigada se malo odmarala u Živinicama i okolini. Borci su bili premoreni od višednevnih borbi za oslobođenje i odbranu Tuzle. I taj odmor bio je kratak, jer su stigle vijesti o prelasku četnika Draže Mihailovića, preko Drine, u Bosnu, i naređenje za pokret i borbu sa četnicima.

Izvršena je smotra brigada. Bili smo dobro odjeveni u potpuno nova njemačka odijela, koja su nabavljena iz magacina pri oslobođenju Tuzle. Brigada se brojno znatno povećala, jer su mnogi radnici iz Tuzle stupili u nju. Naoružanje je bilo takođe kompletno, i znatno poboljšano, jer je u Tuzli zaplijenjeno mnogo oružja svih vrsta. Stari borci 2. krajiške brigade, Kozarčani, Grmečlije - Krajišnici, bili su srećni, ali se na njihovim licima, istovremeno, primjećivala i izvjesna tuga. Bili su se uželjeli svojih krajeva i svojih bližnjih, koje su poodavno morali napustiti i ostaviti - još onih dana kada je brigada krenula iz Bosanske krajine na svoj dugi ratni pohod. Borci su sa pijetetom i velikom tugom u srcima pričali poimenice i o mnogim svojim palim drugovima. Sjećali su se teških okršaja iz minulih dana i ofanziva sa Kozara, Grmeča i drugih mjesta Bosanske krajine. Ipak, orila se i pjesma i igralo kozaračko kolo. Trebalo je i novim drugovima, koji dolaze, dočarati sliku o borbi i ratnim teškoćama i o tome da »naša borba zahtjeva, kad se gine da se pjeva«.

Komandant i politički komesar brigade saopštili su da moramo odmah krenuti prema Devetak planini i Romaniji da tamo zaštitimo nevin muslimanski živalj od pokolja koje su vršili četnici Draže Mihailovića.

Poslije izvršene smotre i detaljnog upoznavanja sa zadatkom, brigada je ubrzo krenula na novi zadatak. U prolazu kroz Vlasenicu pozdravili smo štab korpusa. Na jednoj terasi u centru Vlasenice, ispred jedne kućice, nalazio se komandant korpusa Košta Nađ i ostali drugovi iz štaba. Na ulicama je bilo mnogo naroda - "zena i omladine, koji su nas toplo pozdravljali i obasipali cvijećem.

Poslije Vlasenice stigli smo u Han-Pijesak. Tu smo se malo odmorili i prespavali jednu noć, a zatim produžili pokret prema planini Devetak. Naveče smo stigli u selo Sokoloviće, i tu se već približili četničkim položajima. Izvršen je raspored za napad na četnike. Prvi bataljon je krenuo na Rogaticu, 2. bataljon pravcem ka selu Sjerci, 3. prema selu Kalimanići i selu Bereg, a 4. bataljon ka selu Barnik, prema Semeću. Štab brigade i bolnica bili su smješteni u rejonu sela Sokolovići - Vranješi.

U toku noći došlo je do žestokih okršaja sa četnicima, koji su na cijelom sektoru bili potpuno razbijeni, pretrpjevši velike gubitke. Na sektoru 2. bataljona bila je te noći potpuno uništena jedna četnička brigada. Više od stotinu četnika je poginulo, a ostali su se razbjegli. Prvi bataljon je zauzeo Rogaticu, zarobio petnaestak četnika, a veći broj je ranjen i poginuo. Treći i 4. bataljon, na svojim sektorima, rastjerali su takođe četnike.

Slijedećeg dana četnici su u grupama bježali glavom bez obzira. Mještanima su nudili gomile nedićevih para samo da im pokažu put kojim će stići do Drine. Istog dana jedna grupa četnika je u bjekstvu izbila u Sokoloviće i napala štab brigade i bolnicu. Međutim, ubrzo su bili razbijeni.

Jedno vrijeme poslije toga brigada se zadržala na sektoru između Sokolca i Rogatice. Na tom terenu mnoga muslimanska sela su bila potpuno pusta, jer je narod ispred četnika pobjegao u Sokolac i Sarajevo, a mnoge su četnici i poubijali. Naročito je bilo mnogo leševa - najviše staraca - pored ceste koja vodi iz Rogatice za Sokolac. Tim putem je narod bježao, a četnici su ih sustizali i masakrirali. Nijesu se mogli odmah svi leševi ukloniti i pokopati, pa je to bio strašan prizor. Mi kuriri smo često odlazili cestom u 1. bataljon, koji se nalazio u Rogatici, i bili smo svjedoci četničkog divljanja na tom terenu.

Poslije kraćeg vremena cijela brigada se pomjerila na sektor oko Sokolca. Negdje krajem oktobra napala je neprijateljevo uporište u Sokolcu, u kome se nalazilo oko 1.000 do 1.500 ustaša. Poslije trodnevne borbe Sokolac je bio oslobođen, a neprijatelj je pobjegao u Sarajevo.

Neprijateljevo uporište u Sokolcu bilo je jako utvrđeno, sa izgrađenim sistemom bunkera i preprekama od bodljikave žice. Ustaše su ga uporno branile. Teren je bio potpuno ravan, a prostor brisan - bez šume i drugog zaklona. Napad je izvođen noću, po mjesečini, uz dobru vidljivost, što je još više otežavalo našu situaciju. Naši borci, u takvim uslovima, bili su potpuno otkriveni i izloženi neprijateljevoj vatri. Pored svega, imali smo mnogo novih - mladih boraca, koji još nisu imali borbenog iskustva. Prve noći naši borci su, poslije snažnog juriša, pokidali bodljikavu žicu i uspjeli da dođu do rovova, ali ih nisu mogli zauzeti. Više boraca je bilo ranjeno, a nekoliko ih je poginulo. Napad je obustavljen, i bataljoni su se povukli na polazne položaje.

Slijedećeg dana jedna kolona - grupa od oko 30 Nijemaca - stigla je sa dva kamiona i dva topa iz Sarajeva, a zatim odmah produžila cestom prema Rogatici. Navodno, pošli su za Vrnjačku Banju. Odmah na izlasku iz Sokolca, na 3-4 kilometra prema Rogatici, tu kolonu je sačekao u zasjedi jedan naš bataljon. Poslije kraće borbe, pošto je nekoliko Nijemaca ranjeno i poginulo, ostali su pobjegli u Sokolac. Zaplijenjeni su kamioni i dva topa većeg kalibra, sa dovoljno granata. Slijedećeg dana naši borci, te iste topove, okrenuli su na ustaše i cijelo popodne, ne žaleći granate, tukli su po njihovim bunkerima u Sokolcu i oko njega. Naveče, kada je ponovljen napad na Sokolac, ustaše su dale kraći ocjmor, ali nisu imale snage da se odbrane, i pobjegli su za Sarajevo. U tim borbama naša brigada je imala nekoliko mrtvih i oko

30 ranjenih boraca. Ustaše su za sobom ostavili 20 mrtvih i 25 ranjenih ustaša.

Posljednje noći prilikom napada na Sokolac ja sam se nalazio sa 2. bataljonom, koji je napadao sa obe strane duž ceste koja vodi iz Han-Pijeska za Sokolac. Pošto su ustaše pobjegle za Sarajevo, mi smo u toku noći ušli u Sokolac. Vratio sam se u štab brigade i obavijestio da su naše jedinice ušle u Sokolac. Iste noći, na naš položaj u štab brigade stigao je i komandant naše divizije Pero Kosorić. Već je svanjivalo kada je štab brigade sa komandantom divizije pošao u Sokolac. Zamjenik komesara brigade mi je rekao da uzmem njegovog konja i da jašem, jer je on odmoran pošto te noći nije išao na položaj. Rano izjutra ušli smo u Sokolac. Jahao sam na konju iza komandanta divizije, a ispred njega naš komandant Dragan Stanić. Ugledali smo da jedna od ljepših kućica već dogorijeva. Komandant divizije Kosorić obratio se Staniću i rekao: »Bogamu, Krajišnici, to je bila moja kuća, zar je prvo jutro upaliste, zar ustaše biše dvije godine ovdje u Sokolcu, a vi čim dođoste upaliste mi kuću«. Stanić gaje pogledao i kao da odmah nije povjerovao daje kuća stvarno njegova, ali mu je ipak rekao: »Izvini Pero, nemoj mnogo da nas okrivljuješ, kad oslobodimo Beograd daću ti dvospratnu kuću nasred Terazija«. Kuća je zaista bila komandanta Kosorića. Upalila se od jedne šupe, koju su naši borci upalili da bi dali znak da je Sokolac oslobođen i da treba prekinuti vatru iz oružja.

U to vrijeme Sokolac je izgledao veoma tužno. U njemu nije bilo žive duše. Ustaše su cjelokupno stanovništvo iz Sokolca i bliže okoline pobili, a nešto otjerali u logore, dok su varošicu bili pretvorili u jako utvrđenje.

U brigadi od Tuzle do proljeća 1944

TEUFIK SULJIĆ

U 2. krajišku brigadu stupio sam 30. septembra 1943. u selu Obodnica kod Tuzle. U to vrijeme 2. krajiška brigada je oslobađala Tuzlu od neprijatelja. Naveče, 30. septembra, brigada je napala neprijatelja u Tuzli i vodila neprekidnu borbu tri dana. Drugog oktobra 1942. Tuzla je bila oslobođena.

Po oslobođenju Tuzle, 5. oktobra 1943. brigada je krenula u pravcu Živinica i istjerala je neprijatelja, a nakon toga krenula je prema Vlasenici. Iz Vlasenice brigada je krenula prema Han Pijesku, Han Kranu i Snježinama. U tim mjestima brigada se zadržala dva dana, radi pripreme za napad na Sokolac. Trećeg dana je izvršila napad na Sokolac. Borba je trajala dva dana i dvije noći neprekidno i Sokolac je bio najzad oslobođen.

Iz Sokolca brigada je otišla prema Rogatici, u kojoj su bili četnici. Napala je Rogaticu i oslobodila je od četnika, a četnike je protjerala dalje prema Višegradu.

Po oslobođenju Rogatice brigada je otišla u sela: Bereg, Kalimaniće, Sokoloviće i Vragolov. U ovim selima brigada se zadržala oko osam dana, kada je otpočela šesta ofanziva. Posle odmora brigada je krenula preko Krivaje i Ozrena na Zvijezda planinu, koja je u to vrijeme već bila prekrivena velikim snežnim pokrivačem, visine oko jedan metar. Do Zvijezda planine brigada je putovala dva dana. Tu su borci naložili vatre ispod borova, da bi se ogrijali, odmorili i nahranili. Od jedne vatre pregorjelo je jedno veće drvo i palo na borca Muharema Demirovića iz Tuzle, grane su probole njegovo tijelo i na mjestu je umro. Poginulog Muharema smo tu i sahranili.

Nismo čestito stigli ni da sahranimo Muharema, a neprijatelj nas je napao sa svih strana.

Borbu je prihvatila prvo 2. krajiška i 17. majevička brigada. U toj borbi ranjen je Veljko Kurjak, komandant 17. majevičke brigade. Mi smo ga prihvatili, stavili na nosila i predali štabu divizije. Posle toga, krenuli smo prema Varešu, oslobodili ga, a zatim smo produžili prema Brezi. U Brezi su se brigade sukobile sa ustašama i Nijemcima. Borba je trajala cijelu noć. U toj borbi poginula su tri naša borca. Borba se vodila po gustoj magli i velikoj hladnoći. Pošto brigade nisu mogle likvidirati neprijatelja, dobijeno je naređenje da se povuku u pravcu Nišića.

U Nišićima i Crnoj Rijeci 2. krajiška i 17. majevička brigada su se sukobile sa legijom i zelenim kadrom. Tu je borba bila izrazito teška, ali je ipak neprijatelj protjeran preko rijeke Željeznice. Goneći neprija-

telja, brigada je stigla u Kijevo i Kasin Do kod Sarajeva. Iz Kasin Dola i Kijeva brigada se povukla na Jahorinu, a sa Jahorine na Trnovo i Kalinovik.

Na Kalinoviku brigada je vodila borbu sa Italijanima i uspjela da ih zarobi. Sa zarobljenim Italijanima, sa Kalinovika, krenula je prema Miljevinama, putujući cijelu noć, a zatim je preko Miljevine stigla u Foču. U Foči smo zarobljene Italijane predali diviziji. Iz Foče brigada je krenula u Ustipraču i Ustikolinu. Sa brigadom je tu bio i 4. bataljon 2. brigade, koji se, inače, nalazio u zaštiti divizijske bolnice u selu Kozarevina.

U Kozarevini su nas mučki napali četnici i zarobili oko 45-50 ranjenika i oboljelih od tifusa. Zarobljeni drugovi, pored ostalih, bili su: Abdulah Tinjić, Teufik Suljić, Rojzika Joldić, Rasim Altumbabić i Muhamed Tinjić. Gore imenovane i druge zarobljene borce, iz drugih brigada, kojima ne znam imena, četnici su tukli, gole skinuli i držali ih tako premlaćene i vezane na zimi. Sve zarobljene partizane četnici su vezali žicom, a komesare lancima i protjerali ih sve preko rijeke Čehotine na drugu stranu obale. Prilikom prelaska rijeke, jedan dio zarobljenih boraca i nekoliko zarobljenih Italijana se utopilo, jer nisu znali da plivaju. Kada smo prešli ovu rijeku, četnici su nas doveli do jedne stijene da nas streljaju. U tome momentu, sa leđa neprijatelja udarila je 16. muslimanska brigada i 4. bataljon 2. krajiške brigade. Neprijatelj se odmah povukao i bio je rastjeran. U momentu napada naših jedinica, mi smo onako goli i vezani odmah plegali u rovove, koji su se tu zadesili iz ranijih borbi. U tim rovovima našli su nas borci 16. muslimanske brigade i 4. bataljon 2. krajiške brigade, odvezali nas, obukli nas, skidajući dio opreme sa sebe, a od seoskih šarenica napravili smo sebi obuću i krenuli prema Čelebiću sa brigadom i bataljonom.

U Čelebiću brigada i bataljon su se sukobili sa četnicima, rastjerali ih i krenuli prema Pljevljima. U Pljevljima su bili Italijani i četnici. Borbu sa neprijateljem nismo otpočeli, već smo se istoga dana povukli prema Čelebiću. Po povratku u Čelebić, u zemunicama smo zarobili četnike i predali ih štabu brigade. Brigada je zatim krenula prema Metaljki kod Čajniča i u Čajniče, a iz Čajniča prema Foči, preko Šćepan Polja, Tare i Pive. Na Tari i Pivi u toku noći napravili smo viseći žičani most i pomalo se prebacivali. Među nama je bio i naš drug Muhamed Tinjić, koji je ovde od zadobijenih rana i umro. Tu smo ga odmah i sahranili. Odatle smo se uputili prema Žabljaku i Kolašinu, gdje smo vodili borbe sa Nijemcima. Mi smo se odatle povukli, krećući se prema Durmitoru. U blizini Čemernog i Gacka smjestili smo se u kolibe i izviđali prema Gacku, u kome su se nalazili četnici.

Neznajući da je tu naša 27. divizija, sukobili smo se s njom. Oko pet sati ujutro uhvatili smo vezu sa 17. majevičkom brigadom, 2. krajiškom brigadom, 6. istočnobosanskom brigadom i 20. romanijskom brigadom i na taj način smo saznali, da su to naše jedinice, pa smo odmah prekinuli borbu i spojili se sa njima. Bilo je to u rano proljeće i bila je velika oskudica u hrani. Da bi se prehranili, brali smo pupoljke i mladi list sa bukovih grana i divlji luk - srijemož. Tu sam prebačen u 16. muslimansku brigadu i postavljen za političkog komesara čete. Odatle je 16. muslimanska brigada otišla u Bosnu, a 2. krajiška brigada za Srbiju.

U borbi od Živinica do Bjeljine

ĆAZIM MEŠIĆ

U 2. krajišku brigadu stupio sam u mjestu Živinice i odmah bio raspoređen u 3. četu 4. bataljona. Određen sam za pomoćnika puškomitraljesca u 1. desetini 1. voda, kod Marka Kovačevića, veoma dobrog borca i čovjeka. Sa njim sam ostao od Živinica do Kijeva, više Sarajeva, gdje je Marko bio ranjen i odveden u previjalište. Poslije toga za njega više nikada ništa nisam čuo.

Iz Živinica smo krenuli nešto poslije pola noći u pravcu Stupara i stigli u Šekoviće, gdje smo i prenoćili. Sjutradan smo krenuli put Vlasenice, a zatim produžili preko Han-Pijeska i stigli u selo Sokoloviće. Tokom puta pričalo se o disciplini i drugarstvu koje treba da vlada u četi. Govorilo se i o moralu narodnog borca, i o svemu onome što treba da ga krasi.

Tu je saopšteno, nama novima, ko nam je i kako se zove komandir čete, komandant bataljona i komandant brigade, kao i komesari četa i bataljona, odnosno brigade. Upoznali smo i referenta saniteta i obavještajnog oficira brigade. Odatle smo krenuli u napad na ustaško uporište u Rogatici, i oslobodili je. To mi je bilo prvo vatreno krštenje. Još sam bio bez oružja, sve do slijedećeg napada na Sokolac, kada sam dobio pušku.

Zatim smo krenuli ka Ustipračići, na pruzi Sarajevo - Užice. Uz put smo napali željezničku stanicu Mesići i porušili prugu. Tu smo imali oštre sudare sa neprijateljem, u kojima nam je ranjen politički komesar bataljona, koga je bolničarka Milja sklonila na pogodno mjesto da ga ne bi pronašao neprijatelj.

Produživši pokret ka planini Jabuci, sukobili smo se sa Nijemcima i Celinom legijom (ustaše). Likvidirali smo te neprijateljske jedinice, zarobili komandanta legije Pandžu i sproveli ga u štab bataljona. Zatim smo produžili pokret, napali uporište u Goraždu i oslobodili ga. Odatle smo krenuli prema Ustipračići.

Kod Ustikoline zarobili smo jednu četu Italijana, a zatim se prebacili preko Drine i uputili ka Foči, gdje smo takođe razoružali jedan italijanski bataljon, a zatim ga sproveli, preko Jabuke, na slobodnu teritoriju. Kasnije su se ti Italijani borili na našoj strani.

Uslijedio je, zatim, pokret preko Jahorine ka Kalinoviku. Tu nas je zatekla šesta ofanziva. U borbama oko Kijeva bio je ranjen moj koman-

dir voda i nišandžija na puškomitraljezu (Soldat Gojko i Marko Kovačević). U to vrijeme postao sam nišandžija na puškomitraljezu. Komandir čete Nikola Knežević i zamjenik komandira Jovo Babić ubrzo su zapazili moju aktivnost i predložili me za prijem u SKOJ. Tako sam tada postao i član Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Za pomoćnika mi je bio određen Đula Kovačević Đulaga. Ubrzo poslije toga bio sam ranjen u kuk u borbi na Jahorini, ali lakše, tako da sam u bolnici ostao samo deset dana.

Sa Jahorine smo se vratili na Romaniju, gdje smo vodili borbe sa udruženim njemačko-ustaškim snagama. U međuvremenu, napali smo i Vareš. Kasnije su nas Nijemci nabacili na planinu Zvijezdu, zajedno sa 17. majevičkom brigadom. Tu je bio ranjen i komandant te brigade Veljko Kurjak.

Poslije završetka šeste ofanzive naša divizija je krenula za Sandžak, do Berana, a zatim, u sastavu Operativne grupe divizije, za Srbiju. Prije toga, u borbama na Čakoru bili su ranjeni Mustafa Zubić, Omer Sabić, Džemila Musić i komandir 3. čete Nikica Knežević, za koga kasnije nijesam čuo da li je preživio.

Na Kopaoniku smo razbili glavnu četničku grupaciju. Tu sam već bio postavljen na dužnost komandira 1. voda 3. čete 4. bataljona. Uz stalne borbe, nastavljen je pokret prema Brusu i Aleksandrovcu, a kasnije ka Ovčar Banji. Poslije susreta sa jedinicama Crvene armije vodili smo borbe kod Čačka i Kraljeva, zajedno sa njima, protiv njemačkih jedinica. U borbama u zapadnoj Srbiji bio je ranjen moj komandant bataljona Pero Vukojević. Kasnije je umro u bolnici u Kosjeriću.

Kod Loznice smo ponovo prešli Drinu i ušli u borbe u istočnoj Bosni. U borbama kod Bijeljine bio sam ranjen u desnu nogu, i tada sam se rastao sa mojom brigadom.

Oči u oči sa četničkim puškomitraljescem

SVETO KERKEZ

Dok se nalazila u istočnoj Bosni 1943. godine, 2. krajiška brigada je gotovo neprestano vodila borbe sa Nijemcima, četnicima, zelenokadrovcima, Čerkezima i drugim neprijateljima. Sve te fašističke horde provodile su neprestano teror nad nedužnim stanovništvom, a posebno su se u to vrijeme bili osilili Račićevi četnici, koji su masakrirali muslimansko stanovništvo u okolini Višegrada, Goražda, Rogatice i u mestima oko Romanije.

Štab brigade je 21. oktobra 1943. naredio 2. bataljonu da krene iz Kraljevog polja sjeverozapadnom stranom planine Devetak. Preko sela Sokolovića i Selišta, trebalo je da uspostavi vezu sa Romanijskim partizanskim odredom i, u sadejstvu sa njim, razbiti četnike na tom pravcu, a zatim produžiti marš ka Rogatici, gdje je trebalo da dođe u sastav brigade.

U okviru zadatka bataljona, 2. četa sa komandantom Dušanom Soviljem dobila je zadatak da likvidira štab četničke Azbukovačke brigade, sa komandantom kapetanom bivše jugoslovenske vojske Pavlovićem, koji je bio smješten u selu Sijerci. Bataljon je istog dana kod Lipovca prešao planinu Devetak i usiljenim maršem, preko sela Mičivoda i Mandra, predveče stigao do sela Selišta, na jugozapadnim padinama Kopita. Bataljon, već prekaljen u mnogobrojnim borbama, od Bosanske krajine do Devetaka, kojim je rukovodio sposoban štab: Stojan Milnović Stojanda, Pero Knežević, Vlado Bajić, Marko Budimir Mačo, sa oko 300 boraca, krenuo je u napad na oko 550 četnika.

Tu nadmoć štab bataljona je već prije borbe riješio u svoju korist odlučivši da, koristeći mrak i pošumljeno zemljište, prikriveno ubaci dijelove jedinica u četnički raspored i iznenadnim napadom likvidira njihov štab i dijelove koji ga obezbjeđuju, a zatim pristupi razbijanju ostalih četničkih snaga. Preko planine Devetak bataljon su vodili vodiči iz Romanijskog partizanskog odreda. Kada smo pristigli na jugozapadne padine Devetaka, blizu sela Sijerci, već se spustila noć, a na okolnim uzvišenjima gorjelo je bezbroj vatri. Rečeno nam je da su to četnička obezbjeđenja između kojih se nećujno moramo provući i napasti štab u selu.

Kada smo se približili selu, komandir 2. čete Sovilj, zaustavio je četu, i objasnio borcima zadatak: 1. vod je trebalo da napada na grupu kuća u selu Sijerci (u kojima se vidjelo svjetlo) sa sjeveroistočne strane, obezbjeđujući desni bok čete od četnika koji će, eventualno, bježati ka

selu ispred napada naše 1. čete; 2. vod trebalo je da napada sa zapadne strane i obezbjeđuje spoj sa 3. četom, a 3. vod sa južne strane. Nosioci ranjenika i četni sanitet kretali su se iza 3. voda. Nalazio sam se pored komandira čete Sovilja, a kretali smo se za 3. vodom.

U trenutku kada se četa približila selu otpočele su borbe na pravcima napada 1. i 3. čete, a zatim su i vodovi 2. čete jednovremeno prešli u napad. Razvila se žestoka borba. Noćnu tišinu potresale su eksplozije bombi, štektnje mitraljeza i uzvici boraca »naprijed Krajišnici«. Mramkom su se ukrštale trase bezbroj obilježavajućih (svjetlećih) metaka, ispaljenih sa jedne i druge strane.

Dok sam sa Soviljem potrčao da se uključim u borbu 3. voda, čuli smo da jedan od boraca iz 1. voda preko četnih nosilaca ranjenika traži komandira čete. Sovilj je zastao, javio se borcu, a meni je rekao da »produžim prema kući u kojoj se vidjelo svjetlo, a mi ćemo stići«. Rekao mi je i da ne prilazim prozorima.

Pripremio sam se za borbu i kroz mrak potrčao prema grupi kuća oko kojih se vodila borba. Put mi se jako odužio, zbog čega sam, već zamoren, nastavio ubrzanim korakom. Odjednom sam primijetio da mi u susret, od sela, dolazi jedan čovjek. Na desnom ramenu nosio je nešto, kao što se nosi drvo (cjepanica, na primer). Zastao sam, uzeo automat na gotovs i uzviknuo: »Stoj, ko ide!«. Odgovorio je »Svoji smo, ne vići«. Pomislio sam za trenutak da je neko od naših boraca. Međutim, kad je prišao na par koraka, pošto su rakete osvjetljavale zemljište, vidio sam da je ispred mene četnik, jako razvijen visok, na glavi je imao šubar sa velikom bijelom kokardom, a na desnom ramenu puškomitraljez sa velikim tanjirastim dobošem za municiju. Uperio sam automat u njega i iz sveg grla viknuo da odloži oružje. On je prišao još bliže i upitao me: »Gdje su naši«. Borba se sve žešće rasplamsavala na sve strane. Ja sam ponovio više puta da odloži oružje. Međutim, u jednom trenutku, on se malo nagnuo prema meni (bio je mnogo viši od mene), vjerovatno da bi vidio kakvu oznaku imam na kapi.

Odskočio sam korak nazad i ponovio da odloži oružje prijetivši da ću pucati. Četnikovo oklijevanje me je zbunilo, a pomalo zaplašilo. Pošto sam imao još djetinji glas, jer mi je bilo tek 15 godina, shvatio sam da me se četnik nije uplašio.

Taman sam odlučio da u njega ispalim rafal, kad naiđe moj komandir Dušan Sovilj sa pištoljem u ruci, upita me šta se to dešava, zaviri četniku u šubar, lijevom rukom, naredi da ga vežu. Četnik je drhtao kao prut i nijednu riječ nije progovorio. Zaplijenjeni mitraljez je ostao u 2. četi 2. bataljona do kraja rata, a ja sam 1944. otišao na dužnost u štab brigade.

Gdje je god 2. bataljon nakon toga vodio borbu činilo mi se da sam uvijek znao u kom se dijelu borbenog poretka nalazi 2. četa zbog specifičnog eha tog puškomitraljeza.

Sa brigadom od Tuzle do Ibra

MEHMED KOVAČEVIĆ

Po oslobođenju Tuzle 2. krajiška brigada je popunjena novopridošlim borcima, a potoni je krenula na Romaniju. Na Romaniji je prve borbe vodila sa Račićevim četnicima i Sijercima, a zatim je napala uporište Sokolac, zajedno sa 17. majevičkom brigadom i Romanijskim odredom. Od 24. do 30. oktobra 1943, uzastopnim napadima, Sokolac je bio oslobođen. Pošto je brigada na Sokolcu imala mnogo ranjenih i poginulih boraca, popunjena je sa 50 boraca iz 17. majevičke brigade.

Po oslobođenju Sokolca brigada je nastavila pokret prema Rogatici, Goraždu, Foči, Miljevini, Kalinoviku, Trnovu i Kijevu - do Kasindola. Nailazila je na manje otpore ustaša i četnika koji su odstupali ispred naših jedinica. Te brze pokrete, izvela je za nepuni mjesec dana, tako da je u tim oslobođenim krajevima izvršila mobilizaciju i popunila brigadu sa novim borcima.

Početak decembra 1943. njemačke jedinice su otpočele šestu neprijateljsku ofanzivu. Njihovi pokreti primijećeni su sa svih strana. Da bi izbjegli opkoljavanje, 2. brigada se povukla iz Trnova, preko Kalinovika i Miljevine, u pravcu sela Sokolovići. Tu smo naišli na njemačku jedinicu sa kojom smo vodili jednočasovnu borbu, a zatim se povukli prema Žepi.

Zbog velike nadmoćnosti neprijatelja naše jedinice su bile primorane da se ponovo prebace preko drumova Sokolac - Han-Pijesak, prema Varešu i Brezi. Kod Vareša i Breze vođene su žestoke borbe sa neprijateljem sve do kraja decembra 1943. godine. Zbog teških borbi sa Nijemcima i ustašama naša 27. divizija se povukla na Ravnu planinu, zajedno sa bolnicom. Tu se našla u okruženju. Uspjela je 26. decembra da probije obruč i uđe u selo Jelaškz Tu smo iznenadili jednu njemačku jedinicu i zarobili je. Onako izmoreni, ogladnjeli i izmrzli, dočepali smo se zarobljene njemačke komore u kojoj je bilo dobrog plijena: hrane, odjeće, municije i oružja, tako da smo nadoknadili sve ono što smo izgubili u ofanzivi, izuzev naših dobrih boraca, koji su ostali na vječnoj straži na Ravnoj planini.

Druga krajiška brigada je po izlasku iz obruča nastavila da se kreće po istočnoj Bosni i Hercegovini, vodeći povremene borbe sa neprijateljevim jedinicama.

U drugoj polovini aprila 1944. brigada se ponovo vratila na područje Kalinovika, Miljevine i Foče. Pošto su se u Foči nalazili četnici.

brigada je pripremila napad na njih. Treći bataljon je posjeo Crni vrh u neposrednoj blizini Foče. Iako smo imali postavljene straže, dok smo očekivali večeru iza naših leđa, od Ustikoline, neopaženo se privukla jedna ustaška jedinica i osula vatru po bataljonu. Zbog iznenadnog napada borci su se u neredu rasturili, pa smo se poslije toga dugo okupljali.

Brigada je nastavila pokret preko Zelengore, u Crnu Goru. U Žabljaku je imala duži odmor, od 15 dana, na slobodnoj teritoriji, sa dovoljno hrane, tako da su se borci dobro odmorili i oporavili od ofanzive i stalnih pokreta. U Zabljaku smo dobili puno obuće i odjeće, oružja i municije, koje su saveznici avionima doturali, a zatim je najavljen pokret.

Ponovo smo stigli u neposrednu blizinu Foče. Ujutru, oko 3 sata, izvršen je napad na četnički garnizon u njoj. Iznenadnim napadom četnici su bili razbijeni i nisu pružili ozbiljniji otpor. Jedni su pobjegli, druge smo zarobili, a neki su poskakali u Drinu, i tu se podavili.

Iste večeri izvršen je napad na Ustikolinu, gdje je bio ustaški garnizon. Borbe su bile teške, i trajale su više sati, sve dok je i posljednji ustaša davao otpor. Zaplijenjeno je mnogo oružja i municije, a najviše je u magacinu bilo hrane i raznih drugih artikala, kojima se brigada u Foči hranila gotovo čitav mjesec.

U međuvremenu, poslije izlaska iz ofanzive, izvršena je reorganizacija, tako da su 2. brigada, 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada ušle u sastav 17. udarne divizije. Od 1. do 5. jula divizija je izvela ubrzani marš za Crnu Goru i Berane (sadašnji Ivangrad). U Beranama je 2. krajiška brigada upućena na položaj Čakor, gdje smo se sastali sa našim brigadama. Na tom položaju nalazio se cijeli korpus Peka Dapčevića, u čijem je sastavu bila i naša 17. divizija. Borbe su bile teške i trajale su danonoćno punih 15 dana. Na kraju je neprijatelj bio prisiljen na povlačenje. Za tih 15 dana imali smo mnogo ranjenih boraca, koji su prebacivani po noći do aerodroma u Beranama. Kasnije su otpremani za Italiju.

Poslije jednog dana odmora, uz dobar ručak i večeru, krenuli smo iz Berana preko peštarske visoravni. Iste večeri, kod Melaja i Delimeđa, dočekali su nas balisti. Vodili smo cijelu noć ogorčenu borbu i pred zorom zauzeli njihove položaje, a balisti su pobjegli. Peštarsku visoravan smo prešli sa jednim odmorom i uveče stigli do Rogozne planine, koja se nalazi u neposrednoj blizini Novog Pazara.

Tu su nas dočekali balisti i Nijemci sa malom jedinicom koju smo brzo savladali. Imali smo 40 zarobljenika, među kojima i 10 Nijemaca. Smjestili smo se u jednom većem selu predveče, a bataljoni su raspoređeni na položaje po obroncima pokraj rijeke Ibra, na lijevoj obali. Sjutradan su nas Nijemci primijetili i otvorili topovsku vatru po našim položajima. Preko noći su naše jedinice vršile nasilna izviđanja i prelazile Ibar više puta. Druga brigada je imala položaj u pravcu željezničke stanice Liješak, u neposrednoj blizini Raške, tako da je na tom položaju bilo koncentrisano mnogo neprijateljevih vojnika, oklopni voz i tenkovi, koji su sprečavali proboj na Kopaonik. U posljednjem jurišu

preko Ibra poginulo je nekoliko boraca, među kojima sam pao i ja. Naime, bio sam teško ranjen u desnu nogu - potkoljenicu, desnu ruku - nadlakticu, i u prsa. Bio sam u besvjesnom stanju i ležao sam kao i oni koji su poginuli sve dok nas nisu pronašli borci iz druge jedinice. Kada sam došao sebi bio sam nepomičan. Ne znam koliko sam dana bio u besvjesnom stanju, ali kada sam došao svijesti vidio sam pored sebe dva čovjeka koji su mi pružali ljekarsku pomoć u jednoj seoskoj kući. Kada sam mogao razgovarati zapitkivao sam ih za svoje drugove iz 2. krajiške brigade. Držali su me u seoskoj kući oko 15 dana i previjali mi rane, koje su bile ucrvljane od muha.

Ponovo sam od njih tražio da me prebace u moju brigadu i, nakon dugog traženja, jedno veče su me prebacili do Novog Pazara, gdje je bila u neposrednoj blizini 3. sandžačka brigada.

Poslije oslobođenja Novog Pazara prebačen sam u bolnicu, gdje sam operisan i liječen dva mjeseca. Ponovo sam vraćen u štab 3. brigade, a početkom januara 1945. premješten sam u Sjenicu, u Komandu mjesta, sa još dva oficira. U Sjenici smo bili do 1. aprila, kada sam sa jednim oficirom upućen u štab divizije, koji je bio u Sokolcu. Uveče, 6. aprila, stigli smo u Sokolac i prenoćili, a 7. aprila ujutro stigla je vijest da je Sarajevo oslobođeno. Štab divizije je meni i jednom oficiru (Hajdaru Memiću) predložio da idemo u komandu vojnog područja u Tuzli ili u Sarajevu. Odlučili smo da idemo za Tuzlu. Kada smo stigli prijavili smo se komandi područja Tuzla i dobili nova zaduženja preko Okružnog komiteta za rad na terenu: ja na području Lukavca, a Hajdar Memić na području Gračanice. Na toj službi sve do 1946. jedva sam izdržao zbog rana, tako da sam te godine demobilisan kao ratni vojni invalid.

Poslije oslobođenja Sokolca ka Goraždu

NIKOLA ILJASEVIĆ

Poslije trodnevnih borbi za oslobođenje Sokolca, u noći 30. oktobra 1943. godine, uspjeli smo da oslobodimo grad. Poslije oslobođenja zadržali smo se kraće vrijeme u okolnim selima na odmoru. Tu smo sa mlađim borcima, koji su stupili u naše redove poslije oslobođenja Tuzle izvodili vojničku obuku (obučavali ih u rukovanju oružjem i kretanju u toku borbe). Četa je tih dana odala i dužnu poštu Ilić Naniji, poginulom u napadu na Sokolac.

Tih dana dobili smo i naređenje da se pismima javimo svojim roditeljima. Razlog ovom naređenju je bila neprijateljska propaganda da je 2. krajiška brigada u istočnoj Bosni uništena. Mnoga pisma nisu stigla u Bosansku krajinu, ali ona koja su stigla predstavljala su radost za sve roditelje. Ova vrsta pošte u to vrijeme odvijala se preko naše kurirske službe, koja je često uspijevala i »nemoguće« stvari da realizuje.

Prvih dana novembra 1943. godine jedinice 1. bataljona su uz pomoć mještana rušile prugu u rejonu Renovica - Kaljina. Poslije kraćeg zadržavanja na pruži bataljon je krenuo ka Goraždu i uz put uništavao četnike i ustašku miliciju. U toj akciji imao je dosta uspjeha. Zarobio je i zloglasnog ustaškog koljača, Čebu, što je obradovalo narod ovog kraja.

Nastavili smo pokret prema Goraždu. Cijelog dana je bila gusta magla. Stigli smo u selo Ilino. Kolona je odjednom zastala na cesti iznad sela. Treća četa u tom trenutku kretala se na začelju bataljona. Njome sam komandovao pri napadu na Sokolac, zamjenjujući ranjenog komandira Dušana Mutića i sada u pokretu ka Goraždu. Krenuo sam napred da vidim razlog zastoja i stigao do štaba bataljona.

Komandant 1. bataljona Milan Zgonjanin je sa političkim komesarom bataljona Milanom Makivićem i zamjenikom političkog komesara Gojkom Milojićem gledao vojnu kartu tražeći pravac za dalji pokret prema Goraždu. Čim sam stigao naredio mi je da krenem prema jednoj grupi kuća i pronađem vodiča. Skrenuvši sa ceste ugledah kuću u magli. U njoj zatekoh domaćicu sa troje djece. Kad joj rekoh da pođe sa mnom da nam pokaže put, osorno mi odgovori da pođem dalje do drugih kuća i za taj posao pronađem muškarca.

Prihvatih da je žena u pravu i krenuh ka idućim kućama. Ubrzo začuh pjesmu. Nailazeći na prvu kuću u magli sretoh djevojčicu u gradskoj odjeći. Vidjevši u meni partizana na momenat se zbunila, pa mi je na sva moja pitanja i zbunjeno odgovarala. Zbunjeno mi je objasnila da su četnici u susjednoj kući, da to oni pjevaju i da se ja nalazim u nezavidnoj situaciji. Bila je to Radojka Nešković čiji je otac bio šef željezničke stanice u Svjetlini. Ona je bila đak gimnazije i toga dana stupila je u 3. četu 1. bataljona 2. krajiške brigade.

Dobivši od nje obaviještenje, krenuo sam prema kući iza koje se čula pjesma. Krijući se iza pomoćnih objekata stigao sam pred otvorena dvokrilna vrata kuće. U kući za sofrom primjetih grupu četnika, koji sa flašom rakije i zdjelom oraha pjevaju. Na ognjištu je gorjela vatra, a oružje im je bilo složeno u kupe. Puškomitraljez »zbrojovka« nalazio se na zemlji pored njih. I sam iznenađen prizorom povikao sam »ne mrdaj«, »ruke u vis«. Odmah su se povinovali naredenju. Da bih bio uvjerljiviji, komandovao sam: »Tankosiću, Laie i Tešo zauzmite položaje«, a četnicima naredio da izlaze iz kuće sa dignutim rukama. Zgrabivši puškomitraljez, naredio sam im da krenu prema cesti, ka koloni našeg bataljona.

Idući ka cesti sretoh Devu Topića, zamjenika referenta saniteta bataljona, sa nekoliko boraca. Zaustaviše me pitajući u onoj magli ko sam. Odgovorih: »Ilijašević sa četnicima«. Sa tom grupom četnika bio je i komandant četničke brigade Blaško Nešković Radomir, koji je na pola sata prije toga napustio kuću i tako izbjegao zarobljavanje. Kao komandant četničkog korpusa ubijen je sa još dva četnika u julu 1948. godine.

Od zarobljenih četnika u ovom selu četvorica su dobrovoljno prihvatili da uđu u našu jedinicu, dok su trojica na njihov zahtev pušteni kućama. Jedan od njih koji je ostao u našoj četi, Rade Bojović, u ulozi puškomitraljesca posebno se isticao u borbi. Poginuo je 5. avgusta 1944. godine u borbi za prelaz Ibra kod Rudnice (bio je rodom iz sela Vražalice kod Rogatice). Tu noć smo prenoćili u selu Ilino, a sutradan krenuli i stigli u Goražde.

Rada Nešković, još neiskusani borac, učestvuje u borbama oko Foče, Kalinovika i Trnova, pa i u šestoj ofanzivi stojički podnoseći sve napore.

Trećim prelaskom rijeke Prače krenuli smo prema Jabuci i napali na uporište neprijatelja u Podmjeru. Osjetivši opasnost za svoje posade u rejonu Jabuke, neprijatelj jačine jedne bojne (bataljona) sa pravca Renovice u zahvatu komunikacije napao je 1. bataljon 2. krajiške brigade na položaju Podmjer - Hranjani uz snažnu artiljerijsku podršku.

Bataljon je bio prinuđen da se povuče na nove položaje ka zaseoku Kraći - Vina - rejon Hranjani. Ostale jedinice brigade ka Branovini i Tičjaku.

Tu smo imali kraći odmor. Zima neizdržljiva, snijeg veliki. To je posebno iscrpljivalo naše borce. Dobro su nam u tim uslovima došli i stogovi sijena po njivama. Zavlačili smo se u njih da bismo se zagrijali i odmorili.

Moja četa u tim uslovima dobila je zadatak da demonstrativnim dejstvima prema uporištima na Jabuci ne dozvoli ispad neprijatelja prema položajima brigade. U tim danima trpjeli smo jaku artiljerijsku vatru. Na položaju u šumi zbog strahovito niske temperature zapalili smo 2-3 natrulle bukve i grijali se obilazeći oko njih.

Jednog dana predveče dobili smo naređenje da se vratimo u sastav bataljona. Trebalo je da se uspemo uz jedno brdo. Pet do šest promrzlih boraca i pored pomoći nijesu se uspjeli domoći visoravni. Vidjevši ih u takvom stanju naredio sam Radi Nešković da ih vodi i smjesti kod svojih rođaka u selo Ilino, iz kog je Rada prije četiri mjeseca stupila u partizane.

Poslije oporavka Rada se sa borcima vratila u jedinicu. Svi ovi borci došli su u brigadu poslije oslobođenja Tuzle. Bio je tu i stari Franjo, koji se često žalio na bolove u nogama. Ostao mi je u nezaboravnom sjećanju i borac Jovo Dukić, mlad i visok mladić, po zanimanju auto-mehaničar.

Jednog dana, u maju 1944. godine, moja četa dobila je zadatak da nekako nabavimo akumulator za radio-stanicu divizije. Napravili smo zasjedu na cesti Sarajevo - Sokolac, ispod Crvenih stijena. Kada je naišla neprijateljska motorizovana kolona, otvorili smo vatru, a Jova Dukić je munjevito sletio na cestu i iz jednog uništenog automobila izvadio akumulator. Time je zadatak čete bio izvršen. Zahvaljujući njegovoj vještini i brzini, neprijatelj iz uporišta na Crvenim stijenama nije uspio da interveniše.

Napad na uporište u Ustikolini

MILOSAV GAJIĆ

Poslije oslobođenja Sokolca, brigada se prebacila preko rijeke Prače, porušila prugu Sarajevo - Višegrad, a zatim posjela teren Goražde - Foča - Kalinovik - Jahorina. Taj teren smo čistili od četnika i ustaške milicije, ali ni jedni ni drugi nisu smjeli da prihvate ozbiljniju borbu sa nama. Najviše smo ih hvatali u bjekstvu i na druge načine, noću, pomoću iznenađenja i slično. Stanovništvo je uglavnom bilo sprsko i muslimansko, sela izmiješana, narod siromašan i opljačkan. Narod nas je dobro prihvatio i ubrzo smo na tom terenu stekli mnoge simpatije i zadobili povjerenje čak i onih koji nas u početku nisu rado prihvatili.

Tu smo saznali da se u blizini Ustikoline nalazi jedno malo utvrđenje - kula, zidana u stara vremena. Tu se smjestila jedna manja jedinica milicije i zelenog kadra, njih oko 60, sa svojim zapovijednikom zvanim Karo. On je bio zamjenik zloglasnog ustaškog koljača Čebe, koga je naša brigada uhvatila i likvidirala u Goraždu. Kula se nalazila izvan sela, uz jedan šumski potok između brda. Pristup do nje nije bio naročito podesan, jer se sa njenih osmatračnica dobro vidjela okolina, tako da iznenađenja nije moglo biti.

Komandant brigade Dragan Stanić je odlučio da se to utvrđenje likvidira. Odlučio je da lično rukovodi tom akcijom i naredio da se utvrđenje opkoli, tako da niko ne može da pobjegne. Bilo je novembarsko popodne. Naše jedinice su oprezno prilazile sa svih strana. Kad smo se približili toliko da smo se mogli glasno sporazumijevati, pozvali smo milicionere da se predaju. Obećano je da im se neće ništa desiti, da odlože oružje i da poslije idu svojim kućama. Međutim, njihov komandir Karo izašao je na vrh utvrđenja i doviknuo: »Ma još je rano, bolan za tu vašu predaju. Moramo najprije da vas pozdravimo«, a zatim je uzeo puškomitraljez i otvorio vatru na nas. Odmah, zatim, iz utvrđenja je počela paljba kroz otvore i puškarnice, koje su bile namještene na sve strane. Naši mitraljesci su odgovorili vatrom, ali su se naši rafali odbijali od zidova bez uspjeha. Tada je komandant naredio da se dovede i upotrijebi protivtenkovski top. Protivtenkovski top sa nišandžijom Kojićem nalazio se 3-4 kilometra od Ustikoline, u selu Previla. Tada sam sa drugim kurirom štaba brigade Radivojem Rajilićem otišao u prateću četvu. Obavijestili smo komandira o naređenju komandanta brigade i vratili se ponovo na položaj zajedno sa pratećim odjeljenjem. Kada je stigao protivtenkovski top već je bio mrak. Ispaljeno je nekoliko gra-

nata iz neposredne blizine. Zidine su počele da se tresu i obrušavale su se na sve strane. Izgledalo je da će sve da se sruši, a onda su milicioneri sa podignutim oružjem uvis počeli da izlaze napolje. Posljednji se predao zapovjednik milicije Karo.

Neki od zarobljenih milicionera odmah su pušteni da idu svojim kućama, a jedna grupa, zajedno sa Karom, sprovedena je u selo Govedoviće. Ono se nalazi udaljeno od Ustikoline 10-15 kilometara prema Jahorini, gdje se u to vrijeme bio smjestio štab brigade. Prilikom saslušanja utvrđeno je da je Karo, zajedno sa Čebom, kao njegov zamjenik, zapovijedao milicijom i zelenim kadrom, i da je u selima oko Goražda i Foče izvršio više zločina nad nedužnim stanovništvom. Vojni sud ga je osudio na smrt strijeljanem. Isto je utvrđeno za još tri njegova najbliža saradnika, pa je i njih stigla ista, zaslužena kazna.

U selu Govedovići mnogi mještani su tvrdili sa su i ostali milicioneri učestvovali u pljačkama i terorisanju naroda po selima, te da ih ne treba pustiti na slobodu, ali se vidjelo da su izjave bile netačne i tendenciozne, tako da im nismo povjerovali. Sve preostale milicionere smo sproveli do njihovih sela i pustili.

Naše jedinice su na tom terenu razoružale još mnogo pojedinačnih grupa i grupacija četnika i milicije.

Meni je Ustikolina ostala u lošem sjećanju zbog jednog posebnog razloga. Naime, jednog dana sišli smo na Drinu. Bili smo gladni, jer nije bilo hrane, a i ono što je bilo bilo je loše i nedovoljno. Neki drugovi su mi rekli da u rijeci ima ribe, ali da bi trebalo upotrijebiti ručnu bombu. Mi smo obavezno nosili po dvije - tri bombe, i ja sam imao jednu italijansku ofanzivnu - limenku, kako smo ih mi zvali, koja mi je bila kao višak. Dogovorili smo se, i bomba je eksplodirala u Drini. Riba se zabijeljela po vodi, ali je brza Drina sve odnijela sredinom matice, tako da baš ni jednu nismo uspjeli dostići. Ostali smo bez ribe i bez bombe. Zbog toga sam posle išao na odgovornost. Komesar brigade me kritikovao i rekao da bombe nisu za ribu, već služe za rat.

Šolja toplog mlijeka na Glasincu

SAFET AŠĆERić SAVA

U prvoj polovini decembra 1943, u jeku šeste neprijateljske ofanzive, napuštamo položaje iznad ceste Sokolac - Han-Pijesak i povlačimo se u selo Mandre, ispod planine Devetak. Prilikom povlačenja iz Devetaka napadaju nas četnici 1. rogatičke četničke brigade, čija se komanda tada nalazila u selu Džimrije. Sa ceste su nas tukli Nijemci, a s leđa četnici. Druga četa je dobila zadatak da potjera četnike dalje od Sokolovića. Duboko smo zašli u planinu Devetak i trebalo je da četa ostane u zasjedi.

Komandir čete Dušan Sovilj me odredio, kao desetara, da krenem naprijed, u patrolu. Poveo sam sa sobom mitraljesca Predojevića, koga smo svi zvali Čučkonja i mog tuzlaka Branka Galića.

Duboko u šumi naišli smo na zbjeg naroda sa Glasinca i Sokolovića. Pobjegli su ispred Nijemaca i ustaša. Sklonište su našli pod borovima u jednoj većoj uvali, okruženi dubokim snijegom i zimom. Svi zbjegovi su isti. Pretežno žene, djeca i stariji ljudi sa ponekom ovcom ili kozom, sa najnužnijim stvarima. Po grupama su se grijali oko založenih vatri, zagrnuti biljevima i dekama. Oko vatre se odvijao sav život.

Jedna žena nas je pozvala da se ogrijemo. Sa crnom maramom, izgledala je mnogo starija nego što jeste. Jedno dijete od dvije godine hranila je, a drugo dvoje djece, nešto starije, imali su u ruci po komad pure. »Pridite djeco, ogrijte se, i vama je zima« - kaže nam. Bilo nam je stvarno hladno, a i željeli smo da se malo odmorimo i zagrijemo prije povratka.

Čim smo sjeli, ona ostavi dijete i ode da muze kozu. Mlijeko je stavila da se kuva. Podijelila ga je na jednake dijelove u tri šolje i pružila nam: »Uzmite, malo se zagrijte«. Gladni smo, pa nam je toplo mlijeko kao melem. Ali, žao nam je djece, pa se nećkamo i kažemo joj: »Ostavi majko, ostavi djeci, mi smo jeli, nismo gladni«. »Uzmite, biće i za djecu, koza će opet dati, a bog zna gdje će vas put odvesti« - kaže ona odlučno, i gura nam šolje u ruke.

Dobro smo se okrijepili, uz malo vatre, sa malo odmora, šoljom toplog mlijeka i mnogo materinske ljubavi jedne obične glasinačke žene, kojoj, na žalost, ni ime ne mogu spomenuti.

Pisma nisu stigla u Podgrmeč

NIKOLA POLOVINA

Marta 1943. brigada je držala položaje prema neprijateljskim uporištima na sektorima Bosanska Krupa - Otoka - Bosanski Novi. Prvog aprila, brigadu su na tim položajima smijenile jedinice 12. krajiške brigade, a ona je iz sastava Četvrte otišla u sastav 5. krajiške divizije. Odlazak u sastav 5. divizije za nas je značio napuštanje Podgrmeča i Kozare, uopšte, Bosanske krajine. Svakim danom smo bili sve dalje i dalje. Kada smo se u centralnoj Bosni, između Kotor Varoši i Prnjavora, našli sa 5. kozaračkom brigadom, kod pojedinih boraca se počela javljati sumnja da će narod Podgrmeča, a to znači i naše porodice, nastradati od neprijatelja i da neće imati ko da ih zaštititi. Bilo je to naivno rezonovanje, jer su tamo ostale 6, 8, 11. i 12. krajiške brigade, a kasnije, širenjem NOP-a, formirane su bile i nove brigade, a proširivana je i slobodna teritorija.

Mi to nismo znali i stalno smo maštali o povratku u Bosansku krajinu. U tom maštanju odlazili smo sve dalje, proširivali slobodnu teritoriju i popunjavali brigadu novim ljudstvom.

Novembra 1943. nalazili smo se na položaju u okolini Rogatice kada je došao kurir iz brigade i rekao: »Imamo vezu sa Krajinom, kuriri redovno idu tamo, pišite pisma, jer će pošta sigurno stići do vaših kuća«.

Kakva sreća i radost među borcima. Iz moga sela u to vreme samo u mom bataljonu bilo je 10-15 boraca (od kojih su neki kasnije poginuli): Mihajlo Despot, Miloš Polovina, Milan Predojević, Luka Bilbija, Drago Sakradžija, Dmitar Šainović, Pero Davidović, Jovo i Petar Kantar i drugi, a i iz susjednih sela bilo je mnogo poznatih. Dogovorili smo se da svi pišemo, ali da ne pišemo gdje smo, nego samo da smo dobro i zdravo i koga sve ima sa nama od poznatih. To je trebalo da napiše svako od nas da bi, ako se neko pismo izgubi ili u selo stigne barem jedno svi znali ko je živ. Tako su se naša pisma uglavnom sastojala od imena i prezimena. O daljoj sudbini naših pisama ništa nismo znali do poslije rata, kada smo saznali da nijedno nije stiglo tamo gdje je bilo upućeno.

Drugo pismo pisao sam 21. aprila 1945. iz oslobođenog Slavenskog Broda, ali ni ono nije stiglo na odredište, iako nam je bilo rečeno da je dobra veza sa Krajinom i da pišemo kući.

Poslije našeg odlaska iz Krajine neprijatelj je pronosio vijesti po selima Podgrmeča i Potkozarja da je 2. brigada uništena, a to je potvrđivala i grupa dezertera koji su pobjegli iz brigade i pričali da su jedino oni uspjeli da se probiju.

Jedan borac iz moga sela, pošto je dezertirao i vratio se kući, rekao je mojoj majci da sam poginuo. Tada je ona obukla crninu. Može se samo zamisliti kakvi su naši susreti bili poslije rata, kada smo se vratili kući živi i zdravi (neko ranije, a neko kasnije). Bilo je to kao da smo se podigli iz mrtvih. Poslije toga mnoge majke i očevi očekivali su svoje sinove i kćeri i živjeli u nadi da će se vratiti, iako su mnogi poginuli. Da navedem i ovo. Kada nam je, daleko od rodnog kraja, bilo najteže, kao na primjer u šestoj neprijateljskoj ofanzivi, kada smo bili opkoljeni, dovoljno je bilo da neko kaže: »Kada se probijemo, idemo pravo u Krajinu«, pa da se podigne moral boraca i nestane svih briga i tegoba, i da se sa pjesmom juriša.

Ne pucajte, ovde je narod

MUJO MEHMEDAGIĆ

Negdje oko Vareša tukli smo se sa Nijemcima, koji su sa do-mobranima bili posjeli dominantne položaje. Ocijenjeno je da nemamo uslova da ih odbacimo, pa smo se povlačili prema jednoj šumi. Povlačeći se, spazio sam malo dalje od puta točilo sa koritom na kome su čobani napajali stoku. Bio sam jako žedan i svratio sam da se napijem. Dok sam sišao i pio, četa je odmakla.

Da bih sustigao četu uhvatio sam prečicu preko jedne šumice. Bli-zu šume neko je pripucao na mene, čak su mi meci i rukav probili. Kada sam ušao u šumu, u dolini ispred mene čuo se žagor, vika, plač djece i rika stoke. Naletio sam, u stvari, na četnički zbjeg. Bilo je tu puno stoke i naroda, najviše žena i djece i poneki stariji čovjek. Izne-nadio sam se kada sam vidio i naoružane četnike, koji su vjerovatno čuvali zbjeg. Kako su naše jedinice nastupale prema šumi, narod koji je pobjegao iz svojih sela ispred naše brigade bio je uznemiren i pre-strašen, a četnički stražari su se spremali da bježe.

Mahinalno sam reagovao. Otrčao sam pred naše jedinice i viknuo nekoliko puta: »Ne pucajte, ovdje je narod. Ovdje je Mujo, ne pucajte, ovdje je narod«.

I moji drugovi stvarno nisu pucali. Kad su pristigli, zajedno smo se spustili do zbjega. Naoružani stražari su već bili pobjegli, a žene su upr-tile djecu u naramak i prestravljeno čekale šta će biti.

Obratio im se komesar Vlado Bajić i rekao da pođu svojim kuća-ma, da im niko od naše vojske neće ništa loše učiniti, da naša vojska ratuje protiv okupatora i onih koji mu pomažu i da je cilj naše borbe oslobođenje od okupatora. Obrazložio je ciljeve naše borbe i kazao da poruču svojim sinovima, braći i rođacima da se ne bore za račun oku-patora, već da priđu nama, da se zajednički borimo protiv istinskog neprijatelja.

Straha je nestajalo. Ohrabreni riječima komesara, glasno su zahva-lijivali, a žene su nas blagosiljale.

Jedna starija žena me upitala za ime. Kažem da mi je ime Mujo. Ona se samo zgledaše. Očito im je bilo čudno da ih je baš Mujo spa-savao. Bio sam najmlađi u četi, mali, mršav i sitan. Jedna starica me zagrlila i poljubila, izvadila iz torbe vunene čarape i rukavice i dala mi ih sa blagoslovom.

Narod iz zbjega se pripremao za povratak svojim kućama, a mi smo produžili pokret.

Akcija na rudnik Brezu

SAFET AŠĆERić SAVA

Selo Debela Međa, iznad Breze. Noć 18/19. decembar 1943. godine. Poslije večere i kozaračkog kola - postrojavanje. Komandant Stojan Milnović Stojanda saopštava zadatak bataljona: 2. i 3. bataljon napadaju rudnik Brezu, a varošicu Romanijski partizanski odred i Italijanski partizanski bataljon. Traži da zadatak shvatimo ozbiljno i napadnemo srčano i hrabro.

Politički komesar Pero Knežević skreće nam pažnju na odnos prema narodu, i naglašava da je Breza radnički grad. Kaže nam da ćemo naići na rudarske magacine, da je najstrože zabranjeno uzimanje bilo čega, a po zauzimanju grada svi ćemo dobiti što nam treba.

Na nogama imam bakandže (cipele), koje sam ponio od kuće, već u raspadanju, pa u njih ulaze i voda i blato. Zima tek što je počela, a šesta ofanziva pritisla. Žarko želim da se obujem.

Na domaku rudnika, pred nama se ukazuje nekakvo svetlucajće - dogorijeva izbačena šljaka na depou.

Iza depoa nalijećemo na rovove u kojima su bili Nijemci - neka jedinica 369. vrazje divizije. Otvaraju vatru. Kako smo u streljačkom stroju, vičemo: »juriš«, i krećemo naprijed. Zbunjujemo Nijemce i ulijećemo u rovove. Zarobljavamo ih nekoliko. Moja desetina dobija zadatak da likvidira jedan bunker. Imam šest boraca. Prelazimo nekakav kanal, širok tri metra, i podvlačimo se pod bunker oko kojeg se nalazilo nekoliko rovova. Nijemci iz teškog mitraljeza tuku preko nas. Oni nas ne primjećuju, a ne smijemo ni mi da se javimo. Bojimo se kotrljajućih bombi. Ali, mora se napasti.

U jednom trenutku povičem koliko me grlo nosi: »Opkoli, hvataj žive«, i osipamo paljbu. Ne znam šta se dešava. Nijemce smo valjda zbunili blizinom, a vjerovatno i vikom, pa su se uskomešali i ubrzo čujemo da nešto lupi. Odmah shvatam da su udarila vrata od bunkera i da neprijatelj bježi. Izliječemo do bunkera. Nigdje nikog. U bunkeru nekoliko ranaca, jedan mali bacač i tri puške. U rovu je ostavljen i holandski teški mitraljez sa uvučenim redenikom. Od nas niko nije ni ogreban. Vjerovatno ni oni nisu imali gubitke. Jednostavno, pobjegli su.

Nakon toga, spuštamo se do električne centrale, i uništavamo mašine i sijećemo remenje. Svako od nas uzima kožu za jedan ili dva đona. Dalje nailazimo na zgradu u kojoj su stanovali Nijemci. U jednoj prostoriji je desetak pari novih cipela. Malo se kolebam, ali ništa ne uzimamo. Nešto zbog borbe, a najviše zbog naređenja.

Ovladali smo cijelom Brezom, sem Upravnom zgradom rudnika i oknom za ulazak u rudnik, gdje se neprijatelj povukao i organizovao odbranu. Tuku flakovima kao mitraljezima. Pred zoru naređuju povlačenje.

U povratku vidim - mnogi uzeli cipele. Zvoljan sam do kraja. Prebacujem sebi što ne uzeh i ja kad su mi već bile pred nosom. Nego, slušam ja komesara. »E, sad, Safete, idi bos kad si budala« - govorim u sebi.

Pritisla zima, pritisli Nijemci, kad će mi se ukazati prilika da se obujem. U rancu koji sam uzeo u bunkeru našao sam tri para čarapa. Odmah jedne navlačim. Iz centrale sam ponio kože za dva-tri đona, ali sve mi je to slaba utjeha.

Nailazi komandir Sovilj i pita: »Sta je Savo, što si se pokunjo? Uzećemo Brezu drugi put, kamo pjesma?« On misli da sam neraspoložen zbog neuspjeha. »Gdje ću pjevati, kad sam bos. Slušajući komesara, opet sam ostao bez cipela. On gleda, vidi da sam polubos i smije se. Primiče mi se i polušapatom kaže: »Ne vodi brigu. Komandir je jedne digao, a tebi će dati ove svoje«.

Odmah je pukla pjesma. Po dolasku u Debelu Među dobijam obećane cipele, a komandiru poklanjam jedne čarape.

Napad na uporište u Brezi

MILOSAV GAJIŠ

Kad smo se izvukli iz obruča na cesti između Han-Pijeska i Sokolca prebacili smo se na sektor bliže Varešu i Brezi. Rastjerali smo četnike Save Derikonje i još neke manje grupice, a zatim se brigada malo odmorila i pripremila za napad na Brezu. To rudarsko mjesto u istočnoj Bosni nalazi se na pruži koja vodi od Sarajeva za Vareš, i smještena je između visokih brda, na prostoru između Podlugova i Vareša. Trebalo je da zauzmemo Brezu radi snabdijevanja brigade opremom, a prvenstveno hranom, jer smo po brdovitim terenima Jahorine, Romanije, Devetaka i Glasinca sa hranom bili veoma oskudni.

Sa nama je u napad pošao i jedan italijanski bataljon, kao njen peti bataljon. Ovo je bilo negdje oko 10. decembra 1943. Dobio sam zadatak da za vrijeme napada održavam vezu između štaba brigade i italijanskog bataljona. Nije mi to bilo drago, jer je sa njima bilo teško održavati vezu zbog nepoznavanja jezika i teškog sporazumijevanja. Inače, oni nisu bili navikli na partizansko ratovanje, neotporni su bili na glad i umor, i slično. Sa njima je bilo mnogo problema i raznih, što bi mi rekli, zgoda i nezgoda. Prilikom borbi oni bi začas napustili položaj, povukli se, a vezu nisu ostavljali, tako da je za kurire uvijek pri odlasku u njihov bataljon postojala opasnost da upadnu u neprijateljev raspored. Te noći, za taj zadatak, sa mnom je bio određen i Dušan Bursać. Nas kurire oni su poznavali, a mene su zvali »Pikolo, kurijero komando brigata« (mali kurir iz komande brigade).

Kada smo toga dana stigli u njihov bataljon odmah su nas vojnici i komandir pitali: »A Kurijero komanda brigata, sigurno ajde, ajde«. A to im je značilo da čim vide nas kurire znaju da će biti pokreta. Mi smo se nasmijali i odgovorili da smo donijeli naređenje za pokret i napad, a ne za spavanje. Kada smo već bili u pokretu, jedan njihov komandir nas je pitao: »Kurjero ima bum, bum« (hoće li biti borbe). Odgovorio sam: »Bogami hoće, i to vrlo ozbiljne borbe« - »A ima mandare« (hoće li biti što za jelo). Rekli smo da će ako zauzmemo Brezu biti puno »mandare«, do guše, a ako ne zauzmemo Brezu, onda šipak »mandare«, nema ništa. On je odgovorio da će italijanski bataljon prvi, prije ostalih ući u Brezu.

Vrijeme je bilo loše - snijeg, vijavica i magla. Uslovi za napad bili su veoma loši. Teško smo stigli na polazne položaje za napad, a neke jedinice su i zakasnile.

Ipak, stigli smo do Breze. Bataljoni su se rasporedili za napad. Štab brigade se smjestio u kući ispod jednog brijega 1-2 kilometra od Breze. Italijanski bataljon je bio baš ispred štaba brigade, a ostali bataljoni su se rasporedili sa svih strana oko Breze.

Napad je počeo oko 23 časa. Istovremeno se oglasila paljba sa svih strana. Naši borci su krenuli na juriš. Praštale su ručne bombe i čuli se povici: »Naprijed Krajišnici, naprijed Kozarčani«. Neprijatelj je pružio jak otpor. Tenkovi su u pokretu napadali čas jednu, čas drugu stranu. Artiljerijska i minobacačka vatra neprijatelja tukla je po svim našim položajima. U sanitet - previjalište pristiglo je nekoliko ranjenih drugova i Italijana.

Na položaju kod italijanskog bataljona začula se jaka mitraljeska i pušćana paljba, a tukli su i iz minobacača. To je potrajalo, a onda je najednom nastao tajac. Komandant brigade Dragan Stanić je rekao: »Gajiću, idi dolje na položaj kod Italijana i vidi šta bi sa njima, oni se najednom učutaše kao da svi izgiboše, ili se predadoše Nijemcima i legiji«. Pođem sam do njihovog položaja, ali nema nikoga. Naprijed nisam smio. Plašim se da ne upadnem među ustaše. Pomislio sam da se vratim, ali kako da se vratim kad nisam izvršio zadatak? Nisam uhvatio vezu sa Italijanima, a borba je trajala na svim sektorima. Uzmem bombu, odšrafim osigurač i krenem još malo naprijed. Ništa se nije vidjelo sem malo kad neprijatelj osvijetli pomoću rakete. Najednom mi se učinilo da čujem neki glas. Prilegnem, ali ništa ne vidim. Pođem još naprijed, i čujem da neko poluglasno kuka. Zatim razaberem da nešto izgovara na italijanskom. Pridem bliže, a na putanji, kod jedne ograde - Italijan, ranjen u nogu. Pitam gdje su Italijani i zašto su ga ostavili. On i dalje kuka »partizano - kurjero, mama mija, mama mija«. Moli me da ga ne ostavim i kaže da je njihov bataljon otišao još naprijed. Pođem još naprijed i primijetim neku zgradu i neke šupe. Čujem neki žagor i slabu galamu. Pridem bliže, i vidim da su Italijani došli tu do nekih magacina i pune svoje rančeve. Uđem u baraku i vidim kako iz nekih džakova i sanduka sipaju brašno i šećer u rančeve, i to sve miješaju - red šećer, red brašna. Tada počnem da vičem zašto ne idu naprijed i zašto pljačkaju - »Talijano bandito«. Jedan me vuče da i ja uzmem češera i viče: »Uzme, uzme partizano - puno mandare, Talijano ne bandito«. Na polju sretnem njihovog komandanta, koji im jc nešto naređivao, ali oni nisu slušali. Dao mi je izvještaj za štab brigade, a ja sam rekao za onog ranjenog Italijana, da idu da ga uzmu.

Vratio sam se u štab brigade i ispričao komandantu da je neprijatelj na italijanskom sektoru poslije kraćeg otpora napustio položaj i magacine, i povukao se dolje, u Brezu, i da je njihov komandant rekao da će produžiti napad prema željezničkoj stanici, odakle je neprijatelj pružao jak otpor. Komandant brigade mi je rekao: »Italijane više niko neće pokrenuti naprijed, jer čim su se dohvatili magacina, sigurno neće produžiti«.

Borba je trajala sve do zore, kada je iz Sarajeva stigao oklopni voz i pojačanje. Stigli su i tenkovi i pješadija, pa je naređeno da se naše jedinice povuku. Napustili smo Brezu i povukli se prema Varešu. Borba

na Brezi je bila kratka, ali veoma žestoka. Zarobljeno je 10-15 neprijateljevih vojnika i zaplijenjeno nešto hrane i opreme. Mi smo, pored desetine ranjenih boraca, imali i nekoliko poginulih.

Kada smo se povlačili iz Breze neprijatelj je izveo kontranapad na naše jedinice, a došla je i avijacija. Pošto su italijanski rančevi bili prepuni i teški, morali su da odbacuju brašno i šećer, jer nisu mogli da ih nose. Zaista je sa njima bilo poteškoća. Jednom, u selu Pružići kod Vareša, vraćajući se sa Milanom Radićem iz 4. bataljona i prolazeći kroz selo, čujemo u jednoj kući galamu i neku viku - ženski glas. Navratimo u kuću, kad tamo - jedan Italijan uhvatio pijetla i hoće da ga stavi u ranac, a domaćica vuče k sebi i psuje. Kad nas je ugledao pustio je pijetla i počeo da viče »bono mandare«, a zatim je pobjegao u drugu kuću. Žena je vikala i na nas zašto dozvoljavamo da ih pljačkaju. Kaže, zar nije bilo dosta dok su bili fašisti, nego sada, došli u partizane pa hoće da pljačkaju.

Mi smo je malo smirili i objasnili da se sada i oni bore protiv Nijemaca i da su sa nama, ali su ljudi gladni, jer je ishrana slaba. Ona se malo odobrovoljila, nasmejala i ponudila nas mlijekom i purom.

Susret sa njemačkim puškomitraljescem

HUSEIN MEŠANOVIĆ

Noću 18/19. decembra 1943. napadali smo Brezu. Komandir čete Sovilj poslao me je u štab bataljona za pratioca kuriru Branku. Prvi put sam bio na takvom zadatku, bez ikakvog iskustva.

Štab 2. bataljona bio je na zapadnoj, a štab brigade na sjeveroistočnoj strani Breze. Da bi se stiglo u štab brigade trebalo je zaobići Brezu sa sjeverne strane, i to veoma nesigurnim terenom.

Ponijeli smo prvi izvještaj. Tamu noći pojačala je gusta magla. Da li su nam vodiča, mještanina, koji poznaje i put i teren. Prolazili smo pored nekakvog groblja koje nam je ostalo na lijevoj strani, a desno je zemljište bilo strmo. Naprijed je išao vodič, par metara, iza njega ja, a iza mene Branko Ljubišić kod kojeg je bila pošta. Dogovorili smo se da idemo na manjem rastojanju, što tiše, i da obostrano pazimo na »vezu«.

»Halt« (stoj) - trže me glas i, u isto vrijeme, osjetih cijev oružja na rebrima. Pored mene je stajao Nijemac, sa uperenim »šarcem«. Nema šta, skamenio sam se. Čutim i čekam šta će biti. Pomišljam da naglo skočim na njega, ali jači je od mene. Imao sam svega sedamnaest godina. Čutim i čekam. Nijemac viknu »vek« i ispred mene skoči niz brdo i nestade u magli.

Gledam naprijed - nigdje vodiča. Gledam nazad - nigdje Branka. Stojim na istom mjestu gde me Švabo ostavio, kao ukopan. Još uvijek osjećam hladnu cijev mitraljeza na rebrima. Je li moguće da sam živ? - pitam se. Ne smijem se maknuti. Čini mi se da iza svakog grma stoji po jedan Nijemac. U gradu se vodi borba, pa zaključujem da su ovi pobjegli iz grada.

Šta ću sad? - mislim. Ne znam se ni vratiti u štab. Osmjelim se i poluglasno zovnem Branko. Or. se javi iz groblja. Jer, čim je čuo »halt«, pobjegao je u groblje. Javi se odnekud i vodič. Pričam im šta mi se desilo, i pokazujem gde je Nijemac stajao. Iako nisu bili daleko, nisu vidjeli šta mi se dešavalo.

Pošto sam već nekoliko mjeseci bio pomoćnik puškomitraljesca, nosio municiju i punio okvire, tako sam rekonstruisao događaj: njemačkog mitraljesca je »prešao« pomoćnik, mitraljezac je ispraznio doboše, a kad se okrenuo nije više bilo ni pomoćnika, ni doboša. U protivnom, ostavio bi municiju za samoodbranu. Bio je na neki način odsječen od svojih. Koliko sam god ja bio uplašen i zbunjen, toliko je bio i on. Jer, da je bio prisebniji, mogao mi je skinuti pušku i uzeti municiju - bolja je puna puška nego prazan mitraljez. Vidio je da nas ima više, i zato je pobjegao.

Ostao sam u ubjeđenju da mi je njemački »kolega« (pomoćnik puškomitraljesca, koji je vjerovatno pobjegao) spasao glavu.

U šestoj neprijateljskoj ofanzivi

DRAGUTIN STANIĆ

U oči šeste neprijateljske ofanzive 2. krajiška brigada našla se u istočnoj Bosni, na teritoriji: Trnovo - Kalinovik - Foča - Goražde - Jahorina, u sastavu novoformirane 27. divizije. Prvog decembra 1943. štab 2. krajiške brigade dobio je zadatak od štaba divizije u Trnovu da se hitno prebaci preko rijeke Prače i zaposjedne komunikaciju Sokolac - Han Pijesak, jer su Nijemci potiskivali 6. istočnobosansku brigadu sa Crvenih stijena i napredovali prema Sokolcu. U pokretu, prema postavljenom zadatku, brigada je stigla u rejon: selo Margetić - Sijerci - selo Kalimanić. Treći bataljon je posjeo cestu na Kopitu između Han Pijeska i Sokolca. Prvi bataljon je kontrolisao iz sela Kalimanić pravac od Rogatice.

U toku pokreta brigada je savladala teško prohodan teren preko Jahorine, porušila željezničku prugu i drum Prača - Stambolčić. Kada su brigada i ostali dijelovi 27. divizije stigli, na taj teren, tu su se našle i snage 3. bosanskog korpusa - 5. krajiška divizija, na brdima između Rogatice i Višegrada u povlačenju iz Srbije prema Romaniji, i 17. divizija, na prostoriji Zvornik - Vlasenica - Kladanj.

Raspored neprijateljskih snaga pripremljenih za šestu ofanzivu bio je slijedeći: glavnina 369. legionarske njemačke divizije, 1. samostalni pruski puk i glavnina 92. motorizovanog njemačkog puka bili su u rejonu Sokolac i usmjereni prema Han Pijesku. Dijelovi 187. njemačke divizije posjeli su prostor jugoistočno i sjeverno od Vlasenice, i djelovali su duž lijeve obale rijeke Drine i duž komunikacije Vlasenica - Han Pijesak. Lijevo i ispred njih, prema Srebrenici, djelovao je 901. motorizovani njemački puk. Na desnoj obali Drine, od Rogatice do Brusničkog potoka, bile su jedinice 24. bugarske divizije, sa zadatkom da spriječe eventualni prelazak naših jedinica preko Drine u Srbiju. Prva njemačka brdska divizija nastupala je sa juga, sa linije između Drine i Rogatice, a 7. SS divizija »Princ Eugen« između Romanije i Rogatice.

Oko 10 časova 4. decembra neprijateljeva izviđačka avijacija otpočela je izviđanje komunikacije Sokolac - Han Pijesak. Zatim je od Sokolca krenula kolona tenkova i kamiona sa pješadijom. Kada su te neprijateljeve jedinice stigle pred položaje naših jedinica na Kopitu oglasio se naš protivkolac sa dvije granate i pogodio prvi neprijateljev tenk. On se odmah popriječio i stao, dok su ostali tenkovi na kratko otvarali vatru po našim položajima, a zatim se povukli u mrtve ugllove. Tu na cesti nastalo je puškaranje neprijateljeve pješadije, a poslije kraćeg vremena

od Sokolca je počela da djeluje i njegova artiljerija po našim položajima. Istovremeno je naletjelo i nekoliko neprijateljevih aviona, istresajući po našim položajima bombe - istovremeno i mitraljirajući ih. Nakon toga, odmah su krenule u napad ranije zaustavljene neprijateljeve snage sa težnjom da obuhvate naše. Poslije tročasovne žestoke borbe, pod pritiskom jakih neprijateljevih snaga, 2. krajiška brigada se povukla na dobre položaje, kod sela Sokolovića, bočno od komunikacije Sokolac - Han Pijesak. Njemačke snage su time otvorile put prema Han Pijesku i uspostavile vezu sa svojim jedinicama koje su nadirale od Zvornika i Vlasenice. Tim prodorom neprijatelja snage 3. bosanskog korpusa našle su se u širokom okruženju u okuci Drine.

Ovim okruženjem situacija za naše snage postala je sve teža. Neprijatelj je stvorio na komunikaciji Sokolac - Han Pijesak otporne tačke sa ciljem da ne dozvoli naš proboj iz okuke Drine prema zapadu. Zbog takve situacije štabovi 27. i 5. krajiške divizije donijeli su odluku da se što prije probiju preko komunikacije Sokolac - Han Pijesak.

Saobrazno toj odluci, 2. krajiška brigada je izvela pokret ka sjeveru, preko Devetaka, i razmjestila se u selu Kusače i Džimrije. Ovde u Džimrijama štab 2. krajiške brigade donio je odluku da pređe komunikaciju Han-Pijesak - Kram. Odlučeno je da prelaz preko ceste otpočne noću između 13. i 14. decembra 1943. Prelaz je izvođen u 3 kolone i na tri mjesta. Prva kolona - 2. bataljon, italijanski bataljon i četa pratećih oruđa prelazi cestu kod Bukove glave, druga kolona - 1. i 3. bataljon, sa štabom brigade i štabom 27. divizije sa divizijskom bolnicom i intendanturama, kod mjesta Mekota, a treća kolona - 4. bataljon - dobio je zadatak da pređe komunikaciju kod mjesta Podmor.

S tim u vezi, preko dana je vršeno osmatranje neprijatelja i ustanovljeno je da izvodi pokret cestom u oba pravca i da se cesta utvrđuje. Naše kolone su stigle, svaka svojim pravcem, na određeno mjesto prelaza. Prelaz je otpočeo u 24 časa. Prva kolona je prešla cestu bez ikakvih smetnji, jer na tom mjestu nije bilo neprijatelja. Kada je druga kolona gotovo cijela prešla cestu pojavila su se od Krama dva kamiona i jedna oklopna kola. Napadnuti su od naših zasjeda i uništeni. Zaplijenjeno je dosta hrane i nešto municije, cigareta i vojne opreme. Neprijateljski gubici su bili dva mrtva i jedan ranjeni vojnik, a naši dva lakše ranjena borca. Treća kolona (4. bataljon) naišla je na utvrđenu neprijateljevu odbranu i odmah je bila otkrivena, te se, poslije dvočasovnog sudara, povukla nazad i te večeri nije uspjela da se prebaci, poslije čega je uspostavila vezu sa 5. krajiškom divizijom i nakon dva dana prebacila se zajedno sa njom preko iste komunikacije. Nešto sjevernije od 2. krajiške brigade prešle su i jedinice 17. majevičke brigade i Romanijski partizanski odred, jedinice iz sastava 27. divizije.

Time je njemački plan, nazvan »Kugelblic« (»Bljesak munje«), kojim je bilo predviđeno uništenje naših jedinica u Sandžaku i istočnoj Bosni propao. Sedamnaesta istočno-bosanska divizija prešla je cestu na terenu Kladnja, krećući se na zapad.

Uspješnim prelaskom komunikacije, brigada je, u dva pokreta, stigla u sela Mahmutoviće, Debela Međa i Orahovo. Da bi proširio prostor na koji nailazimo, komandant 27. divizije je odlučio da ovlada prosto-

rijom Vareš - Breza i tim mjestima. Druga krajiška brigada je dobila zadatak da napadne Brezu, koju je branio jedan bataljon Nijemaca, pripadnika 369. legionarske divizije, sa nešto ustaša i milicije - ukupno oko 800 dobro naoružanih neprijateljskih vojnika sa teškim minobacačima i brdskim topovima. Breza je bila dobro utvrđena i spolja i iznutra. Naš cilj je bio da porušimo rudnička postrojenja i električnu centralu, i onemogućimo Nijemcima da dalje eksploatišu rudu.

Utvrđenu Brezu napali smo 18. decembra 1943. u 22 časa. Napad su izveli 2. i 3. bataljon 2. krajiške brigade, italijanski bataljon i Romanijski partizanski odred. U Brezi je uništena električna centrala, minirana su neka rudnička postrojenja i napadnuta je željeznička stanica. Iz željezničke stanice neprijatelj je davao jak otpor.

Približavala se zora kada su dobijeni podaci da neprijatelju stiže pomoć i Ilijaša i Kiseljaka. U međuvremenu je stigao i oklopni voz, pa je komandant brigade odlučio da se jedinice povuku iz Breze.

U toj borbi ubijeno je 20, a zarobljeno 8 Nijemaca. Mi smo imali sedam poginulih i osam ranjenih boraca.

Za to vrijeme 1. bataljon se nalazio u zasjedi prema Podlugovima, u selu Očevje, kojom prilikom je zarobio 16 četnika i 11 konja. Četvrti bataljon je obezbjeđivao brigadnu bolnicu i komoru.

Iste noći i 17. majevička brigada razbila je posadu jedne satnije ustaša i milicije i oslobodila Vareš. Tom prilikom zapljenila je mnogo namirnica. Samo šećera je bilo 1.800 kilograma.

Slijedećih dana, 19. i 20. decembra 1943. bataljoni su se odmarali u selima Draževići, Letinci i Okruglici, a štab brigade u selu Orahovo. Tih dana je bila aktivna neprijateljeva avijacija, izviđajući položaje naših jedinica. Jedan avion je nadletio kuće, u kojima je bio smješten štab 2. krajiške brigade. Bacio je tri avionske bombe, težine do 60 kilograma. Jedna od bombi je pogodila kuću u kojoj je bio cio štab brigade, razrušila zid i kroz sredinu sobe otišla u podrum ne eksplodiravši. U sobi se za kratko vrijeme nije ništa vidjelo od prašine. Viknuo sam: »Napolje iz kuće«, jer sam mislio da je bomba montirana na usporeno dejstvo. Kuću smo napustili, ali bomba nije eksplodirala. Bili smo izranjavani raznim predmetima po licu i drugim dijelovima tijela. Druge dvije bombe, koje su pale oko kuće, eksplodirale su i napravile velike krater.

Uvidjevši da su naše snage izmakle iz posljednjeg okruženja, nje-mačka komanda je organizovala novu operaciju. Operativnim planom predvidjela je da sa 7. SS divizijom »Princ Eugen« i dijelovima 369. legionarske divizije preduzme napad sa juga, od Vareša i Olova, a 1. brdskom divizijom od Han Pijeska i Vlasenice, s ciljem da sabije naše snage na uži prostor Krivaje i u dolini rijeke Bosne da bi nas tu potukli. Pokret neprijateljskih snaga, po toj zamisli, otpočeo je 18. decembra 1943, a trajao je sve do kraja toga mjeseca. U takvoj situaciji, a na osnovu prikupljenih podataka i procjene situacije, 3. korpus je donio odluku i uputio direktivu svojim divizijama da se ne dozvoli sabijanje i grupisanje na užem prostoru, a naročito ne prema dolini rijeke Bosne,

već da neprijatelja borbenim dejstvom i manevrima razvlače s tendencijom da se, ukoliko to situacija dozvoli, probijaju ka Jugoistoku.

Štab 27. divizije, prema toj direktivi, odlučio je da sa cijelom divizijom krene preko komunikacije Vareš - Breza, i dalje preko Mohorića, za Ravnu planinu. Druga krajiška brigada je pri tome dobila zadatak da sa dva bataljona krene i napadne neprijateljske snage na Borovničkim njivama i obijezbedi lijevi bok ostalim snagama 27. divizije.

Prilikom prelaska komunikacije Vareš - Breza na jedinice 2. brigade obušila se neprijateljeva avijacija kojom prilikom su bila ranjena 4 borca. Ubijeno je 7 konja i ranjeno 4. Polupan je i dio sanduka sa šećerom (oko 5 kg u kocki), koje su nosile brigadne i divizijska komora. Rasuti šećer smo pokupili i podijelili borcima.

Sa glavninom brigade, u sastavu ostalih jedinica 27. divizije, pošao je zamjenik komandanta 2. brigade Dušan Egić, kao komandant kolone, i cijela kolona je zanoćila, na prostoriji u dolini rijeke Lužnice, pod vedrim nebom. Sa 2. i 4. bataljona, ka Borovničkim njivama, posli su komandant i politički komesar brigade - Dragutin Stanić i Idriz Čejvan.

U zoru 24. decembra 1943. ta dva bataljona je napao iz zasjede na Borovničkim njivama, jedan bataljon 14. njemačkog puka »Brandenburg«. Borba je vođena cijeli dan, jer se neprijatelju nije smijelo dozvoliti da udari u bok glavnih snaga naše divizije. Položaji su prelazili iz ruke u ruku. Gubici su bili obostrano sve veći i na kraju se završilo bez pobjednika.

Uveče, pod zaštitom noći, prečutno su se povukle obje vojske - svaka na svoju stranu. Naredio sam da se moji bataljoni povuku dublje u šumu, prema zapadu, u mjesto zvano Trst, gdje su se nalazile neke planske kolibe, da bi se odmorili i prenoćili.

Naši gubici toga dana bili su osam poginulih i dvanaest ranjenih boraca. Gubici neprijatelja nisu nam bili poznati.

U tom delu, kod koliba, našli smo podosta sijena, koje smo prostrli po snijegu, po kojem su borci polijegali, pokrivajući se sijenom. Pokret za ta dva bataljona uslijedio je sjutra dan u zoru. Snijeg je padao cijelu noć, zatrpavši borce ispod sijena, tako da smo ujutro imali muke dok smo ih pronašli i digli. Pokret je otpočeo ujutro kroz šumu, bez puta i vodiča, ka Ravnoj planini, gdje je trebalo da stigne i glavnina divizije. Kretali smo se pomoću busole. Uzput smo naišli na neku prtinu, sumnjajući da bi to mogla biti i od njemačke vojske. Međutim, brzo se pokazalo da je tuda prošla glavnina naše divizije, jer smo na tome putu zaticali ostavljene iznemogle konje.

Napokon, ta dva bataljona su stigla u sastav glavnine divizije u 13 časova 25. decembra. Poslije odmora od pola časa, komandant divizije dao je zadatak da 2. krajiška brigada odmah krene kao prethodnica divizije preko Romanovca k. 1239, a za njom bolnice, komore, Romanijski odred i 17. majevička brigada. Sve je to trebalo da ide u jednoj koloni. Za prethodnicu te dugačke kolone odredio sam 1. bataljon naše 2. brigade sa komandantom Milanom Zgonjaninom.

Kad je prethodnica bila pod samim vrhom Romanovca primijetila je da se tri njemačke kolone penju ka vrhu. Obaviješten o tome koman-

dant brigade je dao zadatak komandantu bataljona Milanu Zgonjaninu da napadne Nijemce, da ih razbije i što prije zaposjedne vrh.

Otpočela je žestoka borba, tako da je ječala planina. Sudari su bili sve silovitiji. Uveden je postupno u borbu 3. a potom i 2. bataljon uz podršku teškog oružja. Nijemci su pojačavali svoje snage. Borci 1. bataljona domogli su se dijela vrha Romanovca, ali su ih Nijemci zbacili protivnapadom. U tom sudaru bila su porobljena tri Nijemca, među kojima je bio i jedan oficir, koji je izjavio da pripada 14. njemačkom SS puku.

4

Komandant brigade u takvoj situaciji otišao je u borbeni poredak bataljona da bi bolje osmotrio stanje kod naših jedinica i kod neprijatelja.

Već se uveliko smrkavalo, a situacija je bila još neizvjesna. Komandant 27. divizije Pero Kosorić pozvao je komandanta 2. brigade Stanića da se dogovore o toku daljih dejstava, jer je situacija postajala veoma kritična. Dogovor se odvijao pozadi borbenog poretka, udaljen svega 300 metara, pod jednom krošnjatom bukvom, sa koje su padale grane polomljene od neprijateljskih minobacačkih granata. Donosi se užurbano odluka. Prvi prijedlog bio je da se odustane od napada na Romanovac i da se krene ulijevo i nazad, prema rijeci Bosni. Drugi predlog je dao komandant 2. brigade, koji je tražio da se pojača napad 2. brigade sa dijelovima 17. majevičke brigade i da se proboj izvrši preko Romanovca - dakle, potpuno suprotno prvom prijedlogu, koji je izložio komandant divizije.

Oba prijedloga su bila rizična, ali je prihvaćen drugi.

U trenutku donošenja odluke otvorila se žestoka borba na začelju 17. majevičke brigade, tako da se na njenu pomoć više nije moglo računati.

Poslije donesene odluke, zajedno sa svojim zamjenikom, pošao sam u streljački stroj bataljona i u hodu smo obavijestili komandanta bataljona i komandire četa o situaciji, uvodeći odmah i 4. bataljon u borbu. Počeli su juriši svih naših bataljona. Suma je ječala od pušcane i mitraljeske vatre i eksplozije granata. Krajišnici su vikali: »Hvataj, opkoli«. Neprijatelj borbeni poredak je pucao. Nijemci su popuštali, a neki dijelovi 2. i 3. bataljona probijali su se kroz brešu koju je napravio 1. bataljon i osvojili jedan dio vrha Romanovca. Drugi i 3. bataljon produžili su naprijed, a 1. bataljon je obezbjeđivao bokove. Nijemci su bježali u stranu. Ka mjestu proboja počela je da se približava i glavina divizijske kolone. Čula se žestoka vatra na začelju kolone kod 17. majevičke brigade.

Naredio sam 2. i 3. bataljonu da produže prodiranje, a za njima i 4. bataljon, a 1. bataljon da učvrsti i obezbijedi prolaz kroz otvorenu brešu glavnih snaga divizije.

Kolona se, s obzirom da je bila noć, sporo kretala i sporo odmicala, a neprijatelj je napadao bočno i uzastopnim jurišima presjecao odstupnicu glavnine.

Sa odsječenim dijelom naše glavnine nalazila se komora, bolnice, štab divizije, sem komandanta Kosorića, Romanijski odred i 17. maje-

vička brigada. Sa odsječenim dijelovima nalazio se i 1. bataljon 1. krajiške brigade.

Te noći, u šumi i snijegu, došlo je do panike kod odsječenih jedinica. Komandant 1. bataljona Milan Zgonjanin tražio je od članova štaba divizije i brigade da neko od njih preuzme komandu za izlazak iz takve situacije, ali se niko od njih nije prihvatio toga zadatka.

Pošto sam se sa komandantom divizije nalazio u prodoru sa tri bataljona, naredio sam 4. bataljonu da okrene borbeni poredak nazad, odnosno da se vrati i deblokira odsječene snage. U silovitom jurišu 4. bataljon je izvršio taj zadatak.

U borbi smo saznali da je neprijatelj udario u bok i pozadinu 17. majevičke brigade i da se i tamo vodi žestoka borba. Istovremeno smo saznali daje teško ranjen i komandant 17. majevičke brigade Veljko Lukić Kurjak, i da ga na nosilima nosi vod Krajišnika. Dotle je bilo neizvjesno šta je sa njime, jer su prethodno njegovi borci zabunom, umjesto Kurjaka, na nosilima donijeli jednog ranjenog Nijemca.

U ovim borbama i izmješanosti naše i neprijateljske vojske, bio je i politički komesar divizije Pavle Goranin, koji je sa jednom četom odbacivao njemačke napade na naše odsječene snage. Po razbijanju njemačkih snaga na tom prostoru nastavili smo oprezno pokret prema jugoistoku. Pretpostavljali smo da se ponovo možemo sresti sa jačim njemačkim snagama.

U borbi na Romanovcu pali su mnogi hrabri i odvažni borci: Trivo Dajić, Muharem Demirović, Miloš Glušić, Mujko Hodžić, Hilmo Habibović, Đuro Krnetić, Petar Kantar, Osman Mujković, Vasilj Šelembra, Stevan Stević, Šaban Tulimović i Božo Vojinović, a lakše je ranjeno više boraca, koji su mogli samo da se kreću.

Bilo je u toj borbi raznih zgoda i nezgoda koje je teško opisati. Na primjer, prolazile su naše i njemačke čete jedne pored drugih i kada bi saznale ko su brzo su se udaljavale jedna od drugih ne otvarajući vatru. Kolona 27. divizije odmicala je kroz noć bez vodiča. Načelnik štaba 2. brigade, na čelu prethodnice, pomoću busole, određivao je pravac kretanja.

Poslije pređenih desetak kilometara od Romanovca naišli smo na neprijatelja koji se pred nama, u šumi odmarao pored vatre. Naredio sam komandantu 2. bataljona Stojanu Milnoviću, koji je bio na čelu kolone, da ih napadnemo jer se tuda moralo proći. Brzo smo ih napali i razbili. Bilo ih je oko 60 vojnika sa komorom i dva brdska topa. Neprijatelj je potučen, do nogu, jer je bio iznenađen. Njih nekoliko uspjele je da pobjegne, a ostali su izginuli. Topove smo uništili, ubacujući bombe u cijevi i uništavajući nišanske sprave. Od oružja smo uzeli samo »šarce«, automate i rance, a sa sobom smo povel i desetak zdravih konja, natovarenih hranom i municijom. Tu je ubijen i jedan njemački major, od koga smo uzeli kartu i, prema upaljenoj bateriji, vidjeli da pred nama više nema nikakvih njemačkih snaga.

Kolona se kretala dalje i oko dva časa noću naišla na jednu duboku provaliju, koju je teško savladala. Konji sa tovarom su se otiskivali i do njih više niko nije mogao da dođe. Pred zoru je naša prethodnica

uhvatila u šumi jednog seljaka koji je rekao da je iz sela Jelaške i da je tu sinoć stigla neka njemačka kolona sa mnogo tovarnih konja, te da je on zbog toga i pobjegao u šumu. Procijenili smo da je to neka njemačka komora. Naši vodovi i čete 3. bataljona ušle su u selo u zoru i naišle na Nijemce koji su spavali. Neki su pokušavali da pobijegnu, ali nisu uspjeli. Zarobljeno je 36 Nijemaca i zaplijenjeno 35 konja sa životnim namirnicama i municijom.

Do dvanaest časova 26. decembra stigla su i poslednji borci 27. divizije. Odmah su razmješteni na odmor i nahranjeni.

Sjutradan, 27. decembra, 2. krajiška brigada je dobila slijedeći raspored: 1. bataljon, brigadna bolnica, komora i štab brigade u selu Očevlje, 2. bataljon u Solin, 3. bataljon u selo Križevce i 4. italijanski bataljon u selo Krčevine i Ligetiće.

Na ulazu u selo Očevlje 1. bataljon se sukobio sa oko 150 Nijemaca, koji su tu prenoćili sa komorom 7. SS divizije. Nijemci su odbili poziv na predaju, pa je komandant bataljona prikupio sve puškomitraljesce i otvorio snažnu vatru po njima. Poslije tročasovne Iporbe Nijemci su se dali u bjekstvo, napustivši svoju komoru, koja se sastojala od 70 konja sa hranom, municijom i drugom ratnom opremom. Bježeći prema Olovu, naletjeli su na zasjedu 2. bataljona naše brigade i doživjeli poraz. U toj borbi Nijemci su imali više od trideset mrtvih vojnika. To je bila završna borba - poslastica za borce 2. krajiške brigade u šestoj neprijateljskoj ofanzivi u 1943. godini.

Od prelaska 2. krajiške brigade preko komunikacije Sokolac - Vlasenica, 14. decembra 1943, do kraja 29. decembra, brigada je dejstvovala u sastavu 27. divizij[^]. Brigada je, pod vrlo teškim uslovima, po zimi, danonoćnim pokretima i sa slabom ishranom, bila kičma 27. divizije. Slo-mila je njemačke jedinice svojim udarima, kidala je probijala njemačke obruče i uvijek izlazila kao pobjednik.

Brigada je za tih petnaestak dana ubila 132 i zarobila 21 njemačkog vojnika i 36 četnika. Zaplijenila je 10 puškomitraljeza, nekoliko mašinki i dosta pušaka. Uništila je dva brdska njemačka topa, jedna oklopna kola i zaplijenila više od 100 tovarnih konja sa životnim namirnicama i municijom.

Naši gubici su bili isto tako osjetni. Poginulo je 37 boraca, a ranjeno 67 boraca i rukovodilaca. Nestalo je 14 boraca. Štab 27. divizije u izvještaju štaba 3. bosanskog udarnog korpusa odao je priznanje borcima i rukovodiocima 2. krajiške brigade: »Za sve vrijeme neprijateljske ofanzive, naša Druga krajiška brigada, bila je, kao u vojničkom, tako i u političkom pogledu na visini«.

I štab 3. korpusa, u izvještaju Vrhovnom štabu, naveo je »da su u toku nemačke šeste ofanzive borci i starješine Druge krajiške brigade pokazali puno herojstvo i zadali neprijatelju osjetne gubitke, da brigadu,

na čelu sa komandantom majorom Stanićem, treba pohvaliti za hrabro držanje pred brojnim neprijateljem».

• U toku šeste neprijateljske ofanzive poginuli su slijedeći borci 2. krajiške brigade: Mitar Adamović Mićo, 27. decembra 1943, u Očevlju Breza; Ratko Bilbija, 30. decembra 1943, u Brgulama Vareš; Dimitrije Cvjetinović, krajem decembra 1943, na Ravnoj planini Vareš; Šaban Čosić, krajem decembra 1943, na planini Zvijezda Vareš; Redžo Čorić, 18. decembra 1943, u napadu na Brezu; Rade Dekić, 25. decembra 1943, na Romanovcu Vareš; Mujaga Delić, krajem decembra 1943, na Ravnoj planini Vareš; Ismet Džambić, 18. decembra 1943, u napadu na Brezu; Vojislav Gajić, 30. decembra 1943. u Brgulama Vareš; Ramo Glavić, krajem 1943, kod Krama, Han Pijesak; Svetozar Grujičić, decembra 1943, na Zvijezda planini; Ankica Holub, decembra 1943. kod Nišića, Olovo; Ivan Jurić, 26. decembra 1943, na Zvijezda planini; Milan Kerkez, 18. decembra 1943, u napadu na Brezu; Vera Liska, decembra 1943, kod Vareša; Latif Ljuljetović, 25. decembra 1943, na Ravnoj planini; Jašar Maliganović, krajem decembra 1943, na Zvijezda planini; Mešan Olovčić, decembra 1943, na Ravnoj planini; Rajka Paspalj, 18. decembra 1943, u napadu na Brezu; Jozo Pavić, decembra 1943, na Zvijezda planini; Jozo Pavlić, decembra 1943. u napadu na Brezu; Suljo Pepić, decembra 1943, na Ravnoj planini; Bešo Pezić, decembra 1943, na Ravnoj planini; Đurađ Polovina, 25. decembra 1943, na Romanovcu; Jovan Rajlić, krajem decembra 1943, kod Olova; Osman Razić, 24. decembra 1943, na Ravnoj planini; Nikola Ristić, 24. decembra 1943, na Ravnoj planini; Jusuf Sadiković, 18. decembra 1943, u napadu na Brezu; Jakub Smajilović, 24. decembra 1943, kod Vareša; Milan Štrbac, 18. decembra 1943, u napadu na Brezu; Bogdan Štulić, decembra 1943, na Zvijezda planini; i Hasan Tulumović, 24. decembra 1943, na Zvijezda planini.

Druga krajiška u sastavu 27. divizije

RUDI PETOVAR

Uskoro će se navršiti četiri i po decenije od ratnog drugovanja sa borcima i rukovodiocima te proslavljene krajiške brigade.

Brigadu, u stvari, njene bataljone, sreo sam polovinom septembra 1943, u vrijeme, kada je, kao pratnja štaba 1. bosanskog korpusa (kasnije, Trećeg) iz centralne Bosne prešla rijeku Bosnu i stigla na Trebavu - u istočnu Bosnu. Kolona kršnih, naočitih momaka i djevojaka, uniformisanih, sa karakterističnim kapama (kapa sa širitom, kožnim obodom) izazivala je interesovanje stanovnika i boraca Trebave, Posavine i okoline Tuzle, pa je postala privlačna za mnoge mlade, koji su dobrovoljno stupali u njene redove.

U istočnu Bosnu brigada je došla sa oko 450 boraca. U oslobađanju, a posle i u odbrani oslobođene Tuzle, imala je odlučujuću ulogu, zajedno sa 6. istočnobosanskom proleterskom brigadom. Poslije oslobođenja Tuzle i gotovo cijele istočne Bosne, popunjena je sa nekoliko stotina dobrovoljaca, pa je novembra 1943. narasla na ukupno 1.100 boraca. To je impresivna brojka, ali je još impresivnija bila njena homogenost, snaga i udarna moć. Nešto više od 450 boraca - Krajišnika veoma je brzo prihvatilo, još toliko, i koju stotinu više, novih dobrovoljaca iz svih krajeva istočne BosAe. Bilo je to u novembru 1943, kada je, po organizovanosti, obučenosti, izgledu i odjevenosti, to bila jedinica koja je ulijevala povjerenje da može obaviti svaki borbeni zadatak. Partijsko-skojev-ska organizacija u brigadi bila je veoma snažna. Tako je 1. novembra 1943. u brigadi bilo 245 članova KPJ, 35 kandidata i 135 članova SKOJ-a. Dakle, više od jedne trećine sastava bili su komunisti. Na takvoj kadrovskoj osnovi izgrađen je veoma efikasan sistem komandovanja i rješavanja brojnih pitanja iz života boraca, kao: unutrašnji red, izgled, snabdevanje, političko-prosvetno-kulturni rad, zatim, vojna obuka i vještina u rješavanju borbenih zadataka. Zbog svega toga brigada je prednjačila u 27. diviziji, u čijem sastavu je bila od oktobra 1943. do maja 1944. godine.

Sa brigadom sam drugovao i ratovao kao načelnik štaba 27. divizije od prvih dana novembra 1943. do aprila 1944, a sa njenim 4. bataljonom čak do kraja maja 1944. godine.

Prvi moj susret sa brigadom bio je 7. novembra 1943. u Rogatici. Bilo je to u vrijeme kada je uspješno razbijen takozvani treći četnički ustanak.

Razbijene su jedinice četničkog Račićevog korpusa i 3. ustaškog zdruga. Oslobođeni su Sokolac, Rogatica, Višegrad (uz sadejstvo sa 5. krajiškom divizijom), zatim Goražde, Foča i kalinovački kraj, do spoljne odbrane okupiranog Sarajeva. U Foči je u redove NOV prešao čitav italijanski bataljon - 180 vojnika i 24 oficira, sa odgovarajućim naoružanjem. Bataljon je stavljen pod komandu 2. krajiške brigade. Svim tim uspjesima doprinijela je idejno-politička i vojnoorganizacijska snaga štaba brigade, politodjela, štabova bataljona i komandi četa. Zato se može utvrditi da je brigada bila stub, borbeni oslonac štabu 27. divizije, i da su uz nju i direktnu pomoć njenog kadra izrastale i jačale ostale brigade divizije: 17. majevička, 19. bračanska i Romanijski odred, koji je kasnije prerastao u 20. romanijsku brigadu.

Druga brigada u šestoj ofanzivi

Poslije kapitulacije Italije na jugoslovenskom ratištu razoružano je 15 italijanskih divizija. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske došle su tako do velikih količina naoružanja i druge vojne opreme. Oslobođene su i velike teritorije širom Jugoslavije. Cijela istočna Bosna ie bila slobodna, izuzev Sarajeva i mjesta u dolinama rijeka Bosne i Save.

Njemačka komanda je u Jugoslaviju dovela jedanaest novih divizija, pa su tako njemačke snage narasle na dvadeset i dvije divizije, ne računajući domaće izdajnike. Sa tim snagama njemačka komanda je planirala da izvede nekoliko operacija u zimu 1943-1944. godine, i to u Sandžaku, Bosni, Hrvatskoj i na dalmatinskim ostrvima. Namjeravala je da razbije snage NOV i tako im onemogući prodor u Srbiju, kao i da stvori uslove za organizovanje odbrane u slučaju iskrcavanja saveznika na Balkanu.

Komandant Jugoistoka (svih njemačkih i kvislinških snaga na Balkanu) general feldmaršal Vajks. u oktobru 1943. uputio je Hitleru svoju procjenu vojno-političke situacije na Balkanu. U njoj je naveo da na Balkanu - jugoslovenskom prostoru - djeluju oružane snage partizana, jačine preko 100.000 boraca, uvrštenih u 20 divizija i 14 samostalnih brigada." Dalje u tom izveštaju navodi: »Činjenica da Tito želi lično da rukovodi operacijama u istočnoj Bosni, pokazuje koliko se važnosti istima pridaje, vjerovatno je, da se radi o odluci: ko treba da zauzme Srbiju, Tito ili Mihailović... «

Na kraju te procjene, obavještava Hitlera o planu operacija koju komanda za Jugoistok treba da preduzme protiv Narodnooslobodilačke vojske, kojim se predviđa: čišćenje ostrva ispred dalmatinskih obala i angažovanje protiv NOVJ svih raspoloživih snaga na cijeloj teritoriji radi njihovog uništenja.

Prema tome planu bile su predviđene dvije operacije - za uništenje snaga NOV u istočnoj Bosni, šifrovano nazvana »Kugelblitz«, i zaposijedanje dalmatinske obale, operacija nazvana »Adler«[^]

Bilo je predviđeno i da se operacija »Kugelblitz« izvede u dvije etape. Prva, u decembru 1943, radi uništenja snaga NOVJ u međuriječju Lim - Drina - Bosna, i na srednjedalmatinskom području, i druga -

u januaru i februaru 1944. na prostoru rijeka Bosne i Une i planina Velebita i Dinare.

Operacijom na području Sandžaka i istočne Bosne rukovodio je štab 5. njemačkog SS korpusa iz Sarajeva, u slijedećem sastavu: 1. njemačka brdska divizija, 7. SS divizija »Princ Eugen« i dijelovi 369. i 187. divizije, dijelovi 92. i 901. motorizovanog i 1. lovačkog puka. Dalje, jedinice 24. bugarske divizije i 1. ustaške brigade (ranije, 3. ustaški zdrug). Sa tim snagama bilo je i raznih četničkih i domobranskih formacija i lokalne milicije.

Prva faza operacije odvijala se u dvije etape: »Kugelblitz« i »Šnešturm«.

Plan prve etape je obuhvatao: sa dijelovima 369. i 187. divizije, zatim 92. i 901. puka, kao i 1. ustaške brigade, brzim prodorima iz Sarajeva, Tuzle i Zvornika, zaposijedanje zaprečne linije Sarajevo - Sokolac - Vlasenica - Srebrenica - rijeka Drina; sa 1. brdskom divizijom iz Sandžaka i 7. SS divizijom iz Hercegovine potiskivati jedinice Narodnooslobodilačke vojske (2. proleterska, 5. krajiška i 27. istočnobosanska divizija) i nabaciti ih na zaprečnu liniju, a potom ih sve uništiti na drinsko-višegradskoj izbočini.

Plan druge etape je obuhvatao: daljnim prodorom prerija zapadu, dolinama rijeka Spreče i Krivaje, a zatvarajući masive Ozrena, Konjuha i Zvijezde, nabaciti navedene jedinice - koje su se održale, zatim 16. i 17. diviziju, kao i partizanske odrede, na rijeku Bosnu i tu ih uništiti. Rijeku Bosnu zaposijela je 369. njemačka divizija. Računalo se na teške uslove borbe i snabdijevanja u zimskim uslovima.

Toj operaciji je početkom novembra prethodila lokalna operacija »Vilidžan«, kojom je rukovodio 69. njemački korpus. Te snage su uspjele da 11. novembra ponovo ovladaju Tuzlom.²¹

Šesta ofanziva je započela početkom decembra 1943. godine. Prva etapa (»Kugelblitz«) do 18. decembra, a druga (»Šnešturm«) do kraja decembra 1943., kada je prenijeta na teritoriju zapadno od rijeke Bosne.

Njemačka komanda je uspjela da priredi iznenađenje, naročito u prvoj fazi operacija, 2. proleterskoj diviziji u Prijepolju, štabu 2. korpusa NOVJ, jedinicama 3. korpusa NOVJ, oko Sarajeva i Tuzle, i 5. krajiškoj diviziji u dolini rijeke Uvac, koja se sa 1. južnomoravskom brigadom bila prebacila preko Drine u istočnu Bosnu. Tako su se na prostoru istočne Bosne polovinom decembra 1943. našle četiri divizije NOVJ, nekoliko brigada, uključujući i domaće partizanske odrede - snage, koje su imale više od 15.000 boraca, kao i brojno ljudstvo u raznim partizanskim ustanovama. Od tih snaga, 5. i 27. divizija sa 1. južnomoravskom brigadom bile su cilj okruženja u prvoj fazi ofanzive. Nalazile su se na prostoru između Drine i istočno od komunikacije Sokolac - Vlasenica, koju su bile zaposjele, kao prvu zaprečnu liniju njemačke oružane snage.

Naši štabovi (2. i 3. korpus NOVJ) sa zakašnjenjem su otkrili pripreme za ofanzivu, pa je neprijatelj u početku uspio da postigne iznenađenje.

²¹ Slobodarska Tuzla čekala je poslije toga oslobođenje punih 10 mjeseci. Oslobođile su je 17. septembra 1944. jedinice 27. divizije.

Zahvaljujući, međutim, snalažljivosti i upornosti, visokom borbenom moralu, izbjegnuto je nagomilavanje snaga prema rijeci, pa su divizije - u cijelini ili po pojedinim dijelovima - uspjele ranije da se probiju u neprijateljevu pozadinu i izbjegnu nagomilavanje snaga prema rijeci Bosni.

Njemačkoj komandi je pogodovala još jedna okolnost. Ona je još od pete ofanzive pratila radio-saobraćaj između naših viših komandi: Vrhovni štab - štabovi korpusa - divizije. O tome je do sada pisano veoma malo - samo fragmentarno. Prosto je neshvatljivo kako su se naše jedinice - divizije, a kasnije i brigade, koje su imale radio-stanice i saobraćale sa višom komandom, održale i uspješno rješavale brojne borbene situacije koje im je nametala komanda njemačkih trupa zahvaljujući otkrivanju naših planova preko radio-saobraćaja.

U drugoj etapi šeste ofanzive, tačnije 23. decembra, pokvarila se radio-stanica štaba 27. divizije, preko koje je održavana veza sa štabom 3. korpusa i susjednim divizijama. Cijenimo da je prestanak radio-saobraćaja doprinio da njemačka komanda ne sazna pravac pokreta divizije, i da je to omogućilo relativno lak proboj na Romanovcu - 25. decembra 1943. godine.

Još krajem novembra 27. divizija je napustila prostoriju: Trnovo - Goražde - Jahorina, pa se početkom decembra 1943. našla sjeverno od komunikacije Sokolac - Višegrad, na prostoriji drinske izbočine - Žepa - Crna rijeka - Devetak. Bilo je sasvim očigledno da Nijemci opkoljavaju tu prostoriju.

Štab 27. divizije je pravovremeno donio odluku o prebacivanju divizije preko komunikacije (zaprečne linije) Vlasenica - Sokolac. To je uspješno učinjeno noću između 13. i 14. decembra, a dva dana kasnije, to isto je učinio i štab 5. krajiške divizije i 1. južnomoravska brigada, ali nešto u težim uslovima.

Na taj način se 27. divizija već 14. decembra našla izvan okruženja planiranog u okviru prve faze »Kugelblitza«. Već 18. decembra napala je sa 2. krajiškom brigadom i italijanskim bataljonom Brezu, a sa 17. majevičkom brigadom Vareš. Romanijski odred je bio u predstražama prema njemačkim snagama koje su se, poslije neuspjelog zaokruženja istočno od ceste Vlasenica - Sokolac, pomjerale prema Olovu, Kladnju, Varešu i Brezi. U stvari, pregrupisavale su se za drugu etapu ofanzive. U Brezi je 2. krajiška brigada, zajedno sa italijanskim bataljonom, ostvarila ograničeni uspjeh. Neprijatelj nije bio savladan, ali je bio ozbiljno uzdrman. Posada u Varešu se, uz kraći otpor, povukla prema Olovu. Zdobijen je koristan plijen u namirnicama: šećer, brašno, kukuruz, nešto oružja i municije. Hrana je bila dobrodošla - naročito šećer, što je omogućilo da se sve jedinice dobro snabdeju i lakše izdrže predstojeće napore.

Napad na Brezu i oslobođenje Vareša bili su težak udarac za neprijatelja. Vareš je bio oslobođen i prije dva mjeseca, u oktobru, pa su tom prilikom bile temeljito porušene visoke peći, usled čega su i čeličana i valjaonica morale prekinuti proizvodnju. Nijemci su bili preduzeli brze mjere da ožive proizvodnju. A onda je u decembru ponovo uslijedilo razaranja i prekid. Uzvraćeno je hitnom akcijom, ali je plijen bio već izvučen, a privredni objekti ponovo razoreni.

Za 27. diviziju u toku šeste neprijateljske ofanzive borbe na Ravnoj planini i Romanovcu bile su jedan od težih borbenih ispita, ali ih je, zahvaljujući 2. krajiškoj brigadi, uspješno položila. O ovim borbama, u stvari o probouju iz obruča, pisano je mnogo, i to veoma upečatljivo i istorijski vjerno.

Poslije napuštanja drinske izbočine, divizija je prilično lako prešla prvu zaprečnu liniju: Vlasenica - Han Pijesak - Sokolac. Upustila se u rizičan, ali uspješan poduhvat. Ujeku ofanzive, zauzela je Vareš i ozbiljno ugrozila jaki neprijateljski garnizon u Brezi. Iza nje je ostala 5. krajiška divizija sa 1. južnomoravskom brigadom.

Komanda njemačkog 5. SS korpusa sprovela je pregrupisanje svojih divizija. Počela je druga etapa ofanzive. Partizanske brigade su se ugnijezdile u Varešu, sve do Breze. Za petama 27. divizije hitno se kretala 7. SS divizija, preko Olova, prema Varešu. Istovremeno je 369. divizija hitno zaposjela dolinu rijeke Bosne, od Sarajeva do Doboja. Njemačka komanda je planirala novo okruženje, jer ono početkom decembra nije uspjelo.

U prvi sumrak 19. decembra štab 27. divizije nalazio se na Budoželju dominantnoj tački na lijevoj obali riječice Stavnje i klisure ' - du - Bodolinama između Vareša i Breze sa visokim zaklonima od nekoliko stotina metara. Raspravljalo se o naređenju 3. korpusa da se divizija što prije prebaci neprijatelju iza leđa na prostor Romanija - Glasinac, i ne dozvoli da je neprijatelj potisne dalje na zapad, prema rijeci Bosni. Bila je decembarska vedra noć. Sniježna bjelina. Čitav horizont sarajevskog Ozrena, preko Kalauzovića, Kaljine, i na sjever, bio je obasan raketama raznih boja. Ispred štaba bili su zaštitnica dijelovi Romanijskog partizanskog odreda i izviđačka četa. Raspravljalo se: > Kuda?

Obavještajni oficir divizije bio je uporan i glavni pravac nastupanja njemačke 7. SS divizije je baš tu, preko Rakove Noge i Čevljanovića. Ništa se nije znalo o 5. krajiškoj diviziji. Prema obavještenju štaba korpusa, ona se nalazi negdje oko Olova. Donesena je sledeća odluka: »Daljnje povlačenje prema planini Zvijezdi«. To je značilo da se prelazi klisura Vareš - Breza. Povratka tim pravcem nije bilo. Raspravljalo se i o forsiranju rijeke Bosne i izbijanju na Igman i Jahorinu. Vojnički dobro rješenje je bilo: divizija nalijevo krug - 2. krajiška iz Breze nazad prema Sarajevskom Ozrenu, a⁷. majevička iz Vareša prema Kaljini, Čevljanovićima i Nišićima.

I tako je donesena odluka zbog koje se poslije pet dana divizija kao cjelina morala u znatno težim uslovima probijati kroz raspored 14. SS puka 7. SS divizije. Da je 19. decembra naveče procjena bila realnija, probouj divizije u pozadinu neprijatelja bio bi vjerovatno mnogo lakši i jednostavniji. Ispostavilo se da su se na lijevom krilu - preko Ozrena i Kalauzovića - kretale slabije snage lovačkog puka. Ali, tako to biva u ratu.

Na uskom prostoru zapadno od Vareša 23. i 24. decembra, našle su se 27. i 5. krajiška divizija u situaciji na koju nas je komandant 3. korpusa stalno upozoravao. Nije preostalo drugo nego da se organizuje probouj.

Divizija je 24. decembra zanoćila u podnožju Ravne planine (južna strana), u mjestu Trsa - dolina potoka Lužnice. Sa štabom divizije bili su: 17. majevička brigada, prištapski dijelovi (poveća »volumenta« - naš naziv za prateće dijelove), bolnica, hirurška ekipa, prištapski dijelovi - muzika, kulturna ekipa, zaštitna četa, nekoliko desetina drugova - pozadinskih radnika, štab 2. krajiške brigade (bez dva bataljona) i italijanski bataljon. Snijeg je padao, bila je prava decembarska zimska sniježna noć.

Trebalo je u ranu zoru, već u 2 časa krenuti kroz strme padine Ravne planine. Desno od nas, prema Varešu, nalazila su se dva bataljona krajiške brigade i Romanijski odred.

U jutarnjim časovima 25. decembra snijeg je prestao da pada. Bila je magla, vidljivost od 50 do 100 metara. Popeli smo se na prve obronke Ravne planine. Pristigla su dva krajiška bataljona i Romanijski odred. Trebalo je da se izabere dalji pravac kretanja - ići grebenom, ali ne upadati u uvale. Još nismo imali ni približne predstave o tome da li su Nijemci tu negdje u blizini.

Veoma teško smo se orijentisali. Nisu pomagali ni busola, ni topografske karte. Javio se inž. Jovan Marjan, koji je ranije radio kao šumarski inženjer na tom šumskom prostoru. Pokazao je markacije na stablima, granice šumskog revira. Označava se crvenom strelicom i olakšava orijentaciju. Krenula je prethodnica. Ugledali smo prtinu i vidjeli da je neko već prolazio. Pitali smo se: Ko? Možda 5. divizija? Krenuo sam sa prednjim odjeljenjem prethodnice, zajedno sa obavještajnim oficirima divizije i brigade.

Kretali smo se tako jedan do dva časa, kada je ispred nas zapucalo. Prednje odjeljenje se sudarilo sa patrolom bataljona 14. njemačkog SS puka ispod samog Romanovca. Zametnuo se boj u susretu. Poslije kraćeg vremena, naši su doveli trojicu zarobljenika - Nijemaca. Jedan je znao srpskohrvatski. Rekao je da je od Pančeva, da je tu čitav bataljon 14. SS puka, a da su ostali u blizini, da smo opkoljeni. Nudio nam je informacije. Požurili smo nazad - na oko 200-300 metara nalazio se štab 2. brigade i komandant i komesar divizije - Pero Kosorić i Goranin.

Saslušavanje zarobljenika trajalo je kratko. Izmijenjali smo mišljenja i donijeli odluku. Posmatrao sam drugove iz štaba 2. brigade. Komandant Dragan Stanić, visok, naočit, miran; bio je staložen kao da razgovara o tekućim problemima. Pored njega je bio Dušan Egić - njegov zamjenik - također smiren, ali napet u iščekivanju odluke. Idriz Čejvan - produhovljeni lik - bez trzaja na licu, pomno je slušao Stanića i Peru Kosorića. Bili su i drugovi iz politodjela brigade. Mi ostali smo čekali - iščekivali smo odluku. Nije bilo mnogo varijanata. Važno je bilo da se nalazimo na vododelnici, u stvari, ispod grebena planine. Lijevo - goret, obrisi Romanovca. Staza je poširoka utabana prtina. To je značilo da je neko ovuda već prolazio, tj. da je prolaz moguć. Snijeg je bio dubok 40-50 centimetara. Stanić je smireno predložio, naravno poslije konsultovanja sa Egićem, obavještajnim oficirima i poslije saslušavanja zarobljenog Nijemca - folksdojčera: naprijed utabanom prtinom. Kuda

su oni došli prema nama - mi ćemo prema njima. Pero Kosorić se složio. Mi ostali smo sa povjerenjem saslušali tu kratku odluku.

Za desetak minuta, dva bataljona Krajišnika, sa Dušanom Egićem, krenula su lijevo - prema Romanovcu, a ostale snage - utabanom prtinom prema sjevernom dijelu Ravne planine. Bilo je negdje oko 14-15 časova poslije podne 25. decembra. Ubrzo su odjeknuli rafali, prasak bombi, a zatim juriši. Sve se slilo u opštu jeku planine. Načinjen je prolaz, proboj je uspio. Smrkavalo se. Bilo je oko 17 časova. Bataljon 14. SS puka razbijen je u paramparčad, a drugi dio puka je ostao prikovan na samom vrhu Romanovca.

Divizijska kolona je krenula. Išla je stazom koju su prokrčili bataljoni 14. SS puka, koji su nastupali prema nama.

Tu, u jednom šatoru, nađena je i topografska karta sa ucrtanim planom »Šnešturma« - šest dana od Han-Pijeska do rijeke Bosne. Nešto niže - pukovska baterija, komora itd. Bilo je naporno, već je pao mrak, a stegao je i decembarski mraz. Prvi put javljaju se i halucinacije - kuća u svjetlu. . . soba toplaa. . . Ali, ubrzo dolazi otrežnjenje. Negdje u zoru stigli smo u Jelaški - koju su Krajišnici već ranije bili potpuno očistili.

U Očevlju smo 27. decembra naletjeli na komoru 14. SS puka - oko stotinu konja natovarenih korpama, a u njima božićni darovi. Tako su naši Krajišnici slavili Božić umjesto folksdojčera iz 14. SS puka.

U tim borbama - od 24. do 28. decembra - iz brigade je poginulo 27 boraca, 48 bilo je ranjeno, 8 je nestalo.

Četvrti bataljon 2. krajiške brigade u Sandžaku i Crnoj Gori u aprilu-maju 1944.

Početak aprila 27. divizija se nalazila na prostoru Kalinovik - Foča - Goražde. Još je bilo aktuelno otvaranje savezničkog fronta na Balkanu, pa je divizija sa tri brigade (2. krajiška, 16. muslimanska i 19. birčanska) kontrolisala taj centralni prostor zemlje. Savezničke eskadrole su gotovo svakodnevno ujutru prelazile preko našeg vazdušnog prostora radi bombardovanja Pločestija, Budimpešte i drugih gradova. Poslije podne bi se vraćale, po neki oštećeni avion bi zaostajao. Tih dana, početkom aprila, dva »liberatora« pala su kod Kalinovika. Posade su uspjele da se spasu pomoću padobrana. Jednu je prihvatio bataljon 2. krajiške brigade, a druga je pala u ruke četnika i Nijemaca.

Bilo je to predvečerje sedme ofanzive - sprečavanje prodora našim divizijama preko rijeke Drine u Srbiju. Izvođeni su prvi udari po jedinicama 27. divizije na prostoru Kalinovik - Foča. Opet je tu bila zloglasna 7. SS divizija.

Na Miljevini je 8. aprila bilo komandno mjesto štaba 27. divizije. Neprijatelj je nastupao od Goražda, Sarajeva, Kalinovika. Donesena je odluka da divizije bez 16. muslimanske brigade ostanu na prostoru Kalinovika, a 16. muslimanska brigada, zajedno sa divizijskom bolnicom i bolnicama brigade, da krene u Foču i zadrži se na desnoj obali Drine (prostor: Foča - Čajniče) dok ne prohuji ofanziva. U bolnici je bilo oko 150 ranjenika i desetak i više civila - kadra sa terena. Sa 16. brigadom trebalo je da krenu Rudi Pretovar, načelnik štaba divizije, i Čedomir

Minderović, načelnik politodjela divizije. Kako je brigada bila rovita - skoro popunjena, a pretrpjela je i gubitke u borbama oko Goražda (brojno stanje je tada bilo oko 700 boraca sa desetak puškomitraljeza), zatraženo je od komandanta divizije Pere Kosorića i političkog komesara divizije Zarije Škerovića da se brigada ojača sa još jednim krajiškim bataljonom. Baš je u to vrijeme kroz Miljevinu nailazio 4. bataljon 2. krajiške brigade (sa avijatičarima koji su se spustili kod Kalinovika). Kosorić je odmah shvatio razloge i odlučio da 16. muslimansku brigadu ojača 4. krajiški bataljon.

I sada smatram da je ta odluka bila pravilna. Bataljon jačine oko 200 boraca umnogome je doprinio da se 16. brigada u veoma teškim uslovima ne samo održi već i stabilizuje, pa je, poslije dvomjesečnih iskušenja i kaljenja, stala u red najboljih istočnobosanskih brigada. Sa 4. bataljonom: komandant Perica Vukojević, politički komesar Zvonko Zardin, zamjenik komandanta Nikola Obradović i zamjenik političkog komesara Milan Obradović, krenuli su i zamjenik komandanta 2. brigade Milan Zgonjanin, Nedo Ljubišić, omladinski rukovodilac, i referent saniteta brigade Hajro Kulenović.

Brigada je napustila Foču, i 13. aprila se našla sa krajiškim bataljonom na prostoriji sela Kozarevina i Slatina. Dijelovi 7. SS divizije ušli su u Foču i kontrolisali lijevu obalu Drine, između Foče i Goražda. Istovremeno, popunio se četnički Drinski korpus, jačine oko 300[^]100 četnika, i izveo napad na položaje 16. brigade i 4. bataljona. Naravno, osnovni cilj je bila povećana bolnica i pozadinski dijelovi u selu Slatina. U toku 13. aprila odvijala se borba sa promjenljivim uspjehom, a noću, između 13. i 14. aprila, brigada se sa bolnicom povukla do Vikoča. Tu, na mostu preko Čehotine, izašla je na visoravan - prostor sela Čelebića. U toku borbi četnici su uspjeli da prođu i do bolnice, ali su protivnapadom bili odbijeni. Tako je bolnica spašena, uz desetak poginulih i masakriranih ranjenika. Neshvatljivo je sa kakvim su uzvicima i poklicima četnici jurišali prema muslimanskoj brigadi - uključujući prijetnje i psovke. Podsticali su ih njihovi oficiri. Naravno, Krajišnici su ih u nekoliko slučajeva brzo umirili i urazumili. Potom bi se oni rasturili i sačekali novu povoljnu priliku za prepad, najčešće na nemoćne ranjenike.

I sada kada se sjetim tih teških trenutaka smatram da je odluka Pere Kosorića da dodeli krajiški bataljon, praktično, sačuvala muslimansku brigadu u trenucima kada je njoj bilo najteže. Ratovanje sa četnicima je bilo jalov posao - uvijek se ostajalo bez municije, a oni su poslije¹ svakog sukoba prosto nestajali u okolnim šumama. Posebno ako im je i lokalno stanovništvo bilo naklonjeno.

Krajiški bataljon se, poslije manevrisanja oko Čelebića i jedne uspješne borbe protiv domaćih četnika, prebacio sa 16. brigadom na Šćepan-polje, a odatle je 2. maja stigao u rejon Gacka (selo Vrba i Ravno). Brigada i bataljon stigli su u pravi čas i sadejstvovali brigadama 29. hercegovačke divizije oko Gacka - u borbama protiv Nijemaca i lokalnih četnika.

Usljedile su borbe sa promjenljivim uspjehom na obroncima Lebršnika, Izgora, oko Avtovca, Gacka, sve do 23. maja, kada je u rejon

su oni došli prema nama - mi ćemo prema njima. Pero Kosorić se složio. Mi ostali smo sa povjerenjem saslušali tu kratku odluku.

Za desetak minuta, dva bataljona Krajišnika, sa Dušanom Egićem, krenula su lijevo - prema Romanovcu, a ostale snage - utabanom prtinom prema sjevernom dijelu Ravne planine. Bilo je negdje oko 14-15 časova poslije podne 25. decembra. Ubrzo su odjeknuli rafali, prasak bombi, a zatim juriši. Sve se slilo u opštu jeku planine. Načinjen je prolaz, proboj je uspio. Smrkavalo se. Bilo je oko 17 časova. Bataljon 14. SS puka razbijen je u paramparčad, a drugi dio puka je ostao prikovan na samom vrhu Romanovca.

Divizijska kolona je krenula. Išla je stazom koju su prokrčili bataljoni 14. SS puka, koji su nastupali prema nama.

Tu, u jednom šatoru, nađena je i topografska karta sa ucrtanim planom »Šnešturma« - šest dana od Han-Pijeska do rijeke Bosne. Nešto niže - pukovska baterija, komora itd. Bilo je naporno, već je pao mrak, a stegao je i decembarски mraz. Prvi put javljaju se i halucinacije - kuća u svjetlu. .. soba topla, .. Ali, ubrzo dolazi otrežnjenje. Negdje u zoru stigli smo u Jelašku - koju su Krajišnici već ranije bili potpuno očistili.

U Očevlju smo 27. decembra naletjeli na komoru 14. SS puka - oko jätotinu konja natovarenih korpama, a u njima božični darovi. Tako su "našir Krajišnici slavili Božić umjesto folksdojčera iz 14. SS puka.

U tim borbama - od 24. do 28. decembra - iz brigade je poginulo 27 boraca, 48 bilo je ranjeno, 8 je nestalo.

fietvrti bataljon 2. krajiške brigade u Sandžaku i Crnoj Gori u aprilu-maju 1944.

Početkom aprila 27. divizija se nalazila na prostoru Kalinovik - Foča - Goražde. Još je bilo aktuelno otvaranje savezničkog fronta na Balkanu, pa je divizija sa tri brigade (2. krajiška, 16. muslimanska i 19. birčanska) kontrolisala taj centralni prostor zemlje. Savezničke eskadrole su gotovo svakodnevno ujutru prelazile preko našeg vazdušnog prostora radi bombardovanja Ploestija, Budimpešte i drugih gradova. Poslije podne bi se vraćale, po neki oštećeni avion bi zaostajao. Tih dana, početkom aprila, dva »liberatora« pala su kod Kalinovika. Posade su uspjele da se spasu pomoću padobrana. Jednu je prihvatio bataljon 2. krajiške brigade, a druga je pala u ruke četnika i Nijemaca.

Bflo je to predvečerje sedme ofanzive - sprečavanje prodora našim divizijama preko rijeke Drine u Srbiju. Izvođeni su prvi udari po jedicama 27. divizije na prostoru Kalinovik - Foča. Opet je tu bila zloglasna 7. SS divizija.

Na Miljevini je 8. aprila bilo komandno mjesto štaba, 27. divizije[^] Neprijatelj je nastupao od Goražda, Sarajeva, Kalinovika. Donesena je odluka da divizije bez 16. muslimanske brigade ostanu na prostoru Kalinovika, a 16. muslimanska brigada, zajedno sa divizijskom bolnicom i bolnicama brigade, da krene u Foču i zadrži se na desnoj obali Drine (prostor: Foča - Čajniče) dok ne prohuji ofanziva. U bolnici je bilo oko 150 ranjenika i desetak i više civila - kadra sa terena. Sa 16. brigadom trebalo je da krenu Rudi Pretovar, načelnik štaba divizije, i Čedomir

Minderović, načelnik politodjela divizije. Kako je brigada bila rovita - skoro popunjena, a pretrpjela je i gubitke u borbama oko Goražda (brojno stanje je tada bilo oko 700 boraca sa desetak puškomitraljeza), zatraženo je od komandanta divizije Pere Kosorića i političkog komesara divizije Zarije Skerovića da se brigada ojača sa još jednim krajiškim bataljonom. Baš je u to vrijeme kroz Miljevipu nailazio 4. bataljon 2. krajiške brigade (sa avijatičarima koji su se spustili kod Kalinovika). Kosorić je odmah shvatio razloge i odlučio da 16. muslimansku brigadu ojača 4. krajiški bataljon.

I sada smatram da je ta odluka bila pravilna. Bataljon jačine oko 200 boraca umnogome je doprinio da se 16. brigada u veoma teškim uslovima ne samo održi već i stabilizuje, pa je, poslije dvomjesečnih iskušenja i kaljenja, stala u red najboljih istočnobosanskih brigada. Sa 4. bataljonom: komandant Perica Vukojević, politički komesar Zvonko Žardin, zamjenik komandanta Nikola Obradović i zamjenik političkog komesara Milan Obradović, krenuli su i zamjenik komandanta 2. brigade Milan Zgonjanin, Nedo Ljubišić, omladinski rukovodilac, i referent saniteta brigade Hajro Kulenović.

Brigada je napustila Foču, i 13. aprila se našla sa krajiškim bataljonom na prostoriji sela Kozarevina i Slatina. Dijelovi 7. SS divizije ušli su u Foču i kontrolisali lijevu obalu Drine, između Foče i Goražda. Istovremeno, popunio se četnički Drinski korpus, jačine oko 300[^]400 četnika, i izveo napad na položaje 16. brigade i 4. bataljona. Naravno, osnovni cilj je bila povećana bolnica i pozadinski dijelovi u selu Slatina. U toku 13. aprila odvijala se borba sa promjenljivim uspjehom, a noću, između 13. i 14. aprila, brigada se sa bolnicom povukla do Vikoča. Tu, na mostu preko Čehotine, izašla je na visoravan - prostor sela Čelebića. U toku borbi četnici su uspjeli da prodru i do bolnice, ali su protivnapadom bili odbijeni. Tako je bolnica spašena, uz desetak poginulih i masakriranih ranjenika. Neshvatljivo je sa kakvim su uzvicima i poklicima četnici jurišali prema muslimanskoj brigadi - uključujući prijetnje i psovke. Podsticali su ih njihovi oficiri. Naravno, Krajišnici su ih u nekoliko slučajeva brzo umirili i urazumili. Potom bi se oni rasturili i sačekali novu povoljnu priliku za prepad, najčešće na nemoćne ranjenike.

I sada kada se sjetim tih teških trenutaka smatram da je odluka Pere Kosnića da dodeli krajiški bataljon, praktično, sačuvala muslimansku brigadu u trenucima kada je njoj bilo najteže. Ratovanje sa četnicima je bilo jalov posao - uvijek se ostajalo bez municije, a oni su poslije svakog sukoba prosto nestajali u okolnim šumama. Posebno ako im je i lokalno stanovništvo bilo naklonjeno.

Krajiški bataljon se, poslije manevrisanja oko Čelebića i jedne uspješne borbe protiv domaćih četnika, prebacio sa 16. brigadom na Šćepan-polje, a odatle je 2. maja stigao u rejon Gacka (selo Vrba i Ravno). Brigada i bataljon stigli su u pravi čas i sadejstvovali brigadama 29. hercegovačke divizije oko Gacka - u borbama protiv Nijemaca i lokalnih četnika.

Usljedile su borbe sa promjenljivim uspjehom na obroncima Lebršnika, Izgora, oko Avtovca, Gacka, sve do 23. maja, kada je u rejon

Gacka (Izgori) došla 17. istočnobosanska divizija, a u njenom sastavu se nalazila i 2. krajiška brigada (od 2. maja 1944). Tako je 4. bataljon ušao u sastav svoje matične brigade - sačuvan, otporan, prekaljeniji, svjestan daje uspješno obavio zadatak. Dobro je došao kao ispomoć 16. brigadi, koja je očvrsla, stekla borbeno iskustvo, a i bolnica je sačuvana. U nje-mu je bilo više od 200 boraca, od oko 590 koliko je bilo u 2. krajiškoj brigadi.

Iz rejonu Gacka, privremeno u sastavu 17. divizije, 16. brigada je krenula na Durmitor, a odatle u rejon Čajniča. U rejonu Foče oprostila se 12. jula 1944. sa 2. krajiškom brigadom - krenula je odatle na Romaniju, u sastav 27. divizije, a 2. krajiška preko Crne Gore u Srbiju...

Pred odlazak u Srbiju, jula 1944, brojno stanje brigada 17. divizije bilo je: 6. istočnobosanska - 381, 15. majevička - 415 i 2. krajiška brigada - 589 boraca. U Vlasenicu se 16. muslimanska brigada vratila sa 441 borcem, a krenula je četiri mjeseca ranije sa oko 700 boraca. Osam mjeseci ranije brigade su imale: 6. proleterska istočnobosanska oko 1.200, 15. majevička oko 800, a 2. krajiška oko 1.100 boraca, što rječito govori o žrtvama za ovu našu, sadašnju slobodu.

Proboj sa Devetak planine

MILISAV GAJIĆ

Početkom decembra 1943. Druga krajiška brigada je krenula sa Jahorine prema Sokolcu i Devetak planini. Taj put je bio prilično težak i dug. Tereni su veoma loši, najviše je bespuća i loših puteva a i one kojih je bilo, najčešće je neprijatelj posjedao. Trebalo je prijeći rijeku Praču i prugu Sarajevo - Višegrad, pa cestu Sokolac - Rogatica i mnoge planinske prevoje, kao i prevoj Jahorine. Vrijeme je bilo loše - hladni decembarski dani i noći sa kišom i snijegom. Pokret je trajao dugo, bez odmora, sa lošom ili nikakvom ishranom. Teško su se kretali borci, a još teže ranjenici. Po lošim putevima naročito teško su se kretali konji sa tovarima, i sa ranjenicima i bolesnim borcima. Brigada je išla sporo, ali uporno i bez odmora. Usput je imala i manjih sudara sa grupama neprijatelja - četnicima i drugim.

Konačno, stigli smo na Glasinac. Veoma umorni i iscrpljeni, očekivali smo da se zaustavimo, da predahnemo i da se sklonimo sa snijega i vijavice, da osušimo odijela i očistimo oružje. Da se kod poznanika i prijatelja partizanskog Glasinca obavijestimo o situaciji na tom terenu, da se raspitamo o neprijatelju, o njegovom razmještanju i eventualnim namjerama. I, zaista, obavještenja su bila iznenađujuća. Situacija je za nas bila veoma nepovoljna, čak veoma kritična i opasna - počela je šesta neprijateljska ofanziva. Nijemci su krenuli u napad sa svih strana. Našim dolaskom na Glasinac zašli smo u neprijateljevo organizovano i dobro pripremljeno - smišljeno okruženje. Istog dana, mjesto odmora, morali smo da prihvatimo borbu sa jakim njemačkim snagama, koje su napadale od Sarajeva, podržane snažnom avijacijom i tenkovima. Poslije teških borbi, obasipani ubitačnom artiljerijskom vatrom i avionskim bombama, uz brojne juriše pješadije, naše snage su bile prinuđene na odstupanje. Već smo imali mnogo ranjenih, pa i poginulih drugova.

Štab brigade je odlučio da se brigada malo odvoji od neprijatelja i da se povuče na padine planine Devetak, te da malo predahne. Naređeno je da se 4. bataljon smjesti u selo Barnik, 1. sa štabom brigade i bolnicom u Sokoloviće, a 2. i 3. u sela Sijerci i Žljebovi. Još u pokretu saznali smo da su Nijemci već zaposjeli selo Barnik, a tamo se kretao naš 4. bataljon, koji je, premoren, takoreći bio nesposoban za borbu. Situacija je postala još komplikovanija. Ispriječila se opasnost da Nijemci, koji su bili maskirani u bijela odijela i mantile i sa skijama, uvuku naš bataljon u zasjedu i nanesu mu teže gubitke. Trebalo je stići 4. bataljon

i obavijestiti ga da ne ide u Barnik. Na taj zadatak sam krenuo sa Milanom Rodićem, takođe kurirom štaba brigade. Žurili smo da stignemo bataljon, koji se kretao sporo, ali ni mi nismo mogli brže. No, ipak, bataljon je bio oprezan, pa su njegove izvidnice pravovremeno otkrile prisustvo Nijemaca i nisu dozvolili da budu iznenađeni. Bataljon je prihvatio borbu i ubrzo se povukao bez gubitaka.

I toga dana borba se vodila na svim sektorima. Prvi bataljon sa štabom brigade prihvatio je borbu sa četnicima koji su napadali sa Devetaka. Drugi i 3. bataljon, uz nekoliko snažnih protivudara, zadržali su prodor Nijemaca i tenkova od Sokolca prema Han-Pijesku. Druga kolona Nijemaca, međutim, uspjela je da se probije u Han-Pijesak i da tu zaposjednu cestu. Brigada se našla u još težoj situaciji. Neprijatelj ev obruč se stegao sa svih strana. Saznali smo da Nijemci stalno dovlače nova pojačanja i ubacuju ih u borbu. Imali su namjeru da naše snage blokiraju, da ih nabace na neprohodni kanjon Drine i da tu pokušaju da ih razbiju ili unište.

Štab brigade, zajedno sa štabom divizije, donio je odluku da se brigada prikupi na padinama Devetak planine i da se pod zaštitom mraka usmjeri na neprijateljeve snage koje su posjele cestu Sokolac - Han-Pijesak, i da se na tom pravcu izvuče iz obruča.

Naše jedinice su se našle na teritoriji sela Kusače, Džimirije, Mrkalji i Žljebovi. Bila je već noć, sniježna i hladna. Ranjenika je bilo sve više i "bolnica nam je zadavala sve veću brigu. Ranjenici, njihov transport i prenošenje činili su posebno poteškoće i problem, uz činjenicu da su mnogi bili dugo bez lijekova, zavoja, sa malo hrane i već duže vrijeme bez pravog odmora.

Napravljen je konačno plan za proboj preko ceste i određeni pravci napada jedinica. Prema tom planu, 2. bataljon je činio desno krilo borbenog poretka jedinica do Han-Pijeska, a 4. bataljon lijevo krilo, prema Sokolcu. Prvi i 3. bataljon, sa štabom brigade, štabom divizije i bolnicom, činio je središnji borbeni dio poretka i probijao se preko ceste na mjestu zvanom Mekota.

Počeo je pokret ka cesti. Išlo se teško i sporo. Noć, pomrčina, snijeg, hladnoća, umor i glad, sve je to otežavalo ionako tešku situaciju. Opasnost je vrebala sa svih strana. Neprijatelj je bio u neposrednoj blizini, mnggobrojniji i nadmoćniji. Negdje oko pola noći stigli smo do ceste. U tišini je osmatran teren, provjeravan i izviđan a zatim je izveden pokret preko ceste, kroz šumu. Izabrali smo međuprostor u neprijateljevom rasporedu i na našem sektoru nije bilo borbé. Na ostalim sektorima otpočela je žestoka paljba. Naročito na sektoru 4. bataljona. Mi brigadni kuriri, sa štabom brigade i borcima 1. i 3. bataljona, posjeli smo položaje na cesti lijevo i desno da bi obezbjedili prolaz bolnici i komori.

Neprijateljeva motorizacija i tenkovi zujali su cestom, osvijetljavali put i tukli jakom vatrom iz svih vrsta naoružanja.

Od Žljebova je stiglo nekoliko neprijateljevih vozila sa jednim blindiranim autom. Sa borcima jedne čete 3. bataljona, porušili smo borove

na cesti i nabacali kamenje. Sve to na brzinu, u noćnoj gužvi. Postavili smo zasjedu i čekali sa mitraljezima i protivtenkovskom puškom. Oklopna kola i dva vozila stigla su do zasjede, zaustavila se ispred improvizovane prepreke i osvijetljavala teren oko sebe po šumi. Otvorili smo vatru. Jedan kamion je goreo uz prasak ručnih bombi. Uz povike, naši borci su skakali na cestu. Blindirano vozilo je pogodeno i onesposobljeno, a neprijateljevi vojnici su bili pogodeni, dok su neki pobjegli. Sakupili smo plijen, oružje, municiju i opremu - čebad. Naročito se tražilo štogod za jelo. Moj drugar Smajlaga Burić, sa kojim sam bio nerazdvojan još od Tuzle, kada je i on došao za kurira u brigadu, dohvatio je jedan sanduk i navalio ga na leđa. Ponovo se iz daljine vidjelo svjetlo vozila. Opet - tenkovi. Komandant brigade Stanić naredio je da se brže napušta cesta i da se zauzme položaj gore, po stijeni i pošumljenom brijegu iznad ceste. Požurili smo uz brdo. Tenkovi su već bili blizu i tukli su iz mitraljeza i topova. Po nama je padalo granje, zemlja i snijeg. Žurili smo da što prije zauzmemo položaj. Komandant je naredio: »Brže na položaj«, i nekome vikao: »Bacaj to«. Pogledam, pored mene grabi Smajlaga sa sandukom na ramenu. Stanić je dohvatio sanduk i odgurnuo ga sa njegovog ramena. Survao se niz padinu i zaustavio na cesti. Stanić je ljutito opsovao: »Sveca ti dečijeg«. Smajlaga je samo pogledao za sandukom i prozborio nešto nerazumljivo. Kasnije, kada smo se odmakli od ceste i zastali da se srede kolone i da predahnemo, Smajlaga se obrati komandantu, neću vam nikad zaboraviti za onaj sanduk sa marmeladom. Sada bi nam dobro došao da se svi malo založimo i zaslavimo, ali ostade na cesti na domak upaljenog kamiona iz koga sam ga i dograbio«.

Te noći najlošije je prošao 4. bataljon, koji nije uspio da se probije kroz neprijateljski obruč. U Žljebovima, koje je napadao, neprijatelj se bio dobro utvrdio. Cestom su stalno patrolirali tenkovi i teren dobro osvijetljavali. Dok smo se mi prebacivali preko ceste, uz povremene sudare sa neprijateljem, na sektoru 4. bataljona čula se jaka paljba. Odmah smo procijenili da je kod njih najteže. Komandant Stanić se zabrinuo, a zatim rekao mome kolegi: »Idi pravo u štab 4. bataljona i reci im da malo izmijene pravac napada i da se po svaku cijenu prebace preko ceste, jer je opasno da samo jedan bataljon ostane u obruču«. Četvrti bataljon je izveo nekoliko snažnih juriša. Neprijatelju je nanio znatne gubitke, ali su Nijemci iz Sokolca doveli pojačanje i još energičnije počeli da izvode protivnapad. Naš bataljon je takođe imao mnogo ranjenih, pa i poginulih boraca, a ponestalo im je bilo i municije, pa su bili primorani da odstupe.

Komandant bataljona je povukao bataljon dalje od ceste, u predio sela Mrkalji. Pošto nije bilo drugog izlaza, naredio je da se premoreni borci raziđu po šumi i posakrivaju, da se dobro sklone i kamufliraju, i tako da sačekaju da prođe neprijatelj, a kasnije da se opet okupe na zbornom mjestu i da se odluči o daljem pokretu i mjerama. Borci su pritajeni po šumi čekali cio dan. Iza njih je, u pozadini, neprijateljeva avijacija stalno napadala. Predveče su čuli pokrete i zveckanje oružja.

Mislili su da prolaze neprijateljeve jedinice. Međutim, kada su bolje osmotrili, primijetili su da su to partizanske jedinice. Bili su to borci 5. krajiške udarne divizije. Među našim borcima je zavládala radost - stigli su im baš njihovi Krajišnici. Peta divizija se probila kroz neprijateljeve položaje iz pravca Rogatice. Naš bataljon se ubrzo okupio na zbornom mjestu i uključio u kolone 5. divizije. Iste večeri 5. divizija je razbila neprijateljev obruč i prebacila se preko ceste na mjestu gdje smo se i mi prethodne večeri prebacili. Sa 5. divizijom prebacio se i naš 4. bataljon, koji je poslije dva dana stigao u sastav brigade. Tek tada se vratio i kurir Trivo, koji je u bataljon odnio posljednje naređenje komandanta brigade.

Tako je propala još jedna neprijateljska, dobro organizovana i duže pripremana ofanziva. Obruč je razbijen, a namjera da se naše snage nabace na sniježni Devetak i kanjon Drine i da se tako razbije - osujećena.

Na Ravnoj planini u šestoj ofanzivi

SAFET AŠĆERİĆ SAVA

Iz Kraljeve Sutjeske krenuli smo rano izjutra 23. decembra 1943. godine. Drugi bataljon je imao zadatak da osigura začelje 27. udarne divizije. Osvanuo je vedar dan. Sa bataljonskom kolo-
nom kretali smo se najčešće pored živica i ograda da bi se lakše zaštitili od aviona koji su često nadlijetali i povremeno nas mitraljirali i zasipali svežnjevima bombi. Stigli smo u selo Ratanj, koje su Nijemci rano ujutro bombardovali. Iz ruševina i zgarista još se vio dim. Prema izjavi seljaka na koga smo naišli, jedinog u selu, tu je bila smještena divizijska bolnica.

Sa našim bataljonom bio je zamjenik komandanta brigade Dušan Egić. Seljaka iz Ratnja uzeli smo za vodiča. Nešto dalje od sela naišli smo na raskršće puteva. Jedan je vodio kroz šumu, a drugi ravno, niz padinu, u kanjon. Na sekciji koju je imao Egić bio je ucrtan put niz padinu, ali je vodič stalno ponavljao da je taj put neprohodan, i da treba ići desno kroz šumu. Egić je prihvatio predlog vodiča. Kretali smo se u koloni, na odstojanju od oko deset metara.

Poslije pola časa naišli smo na organizovanu njemačku zasjedu. Iz rovova su otvorili na nas plotunsku vatru. Naređeno je da se juriša na rovove. Toga dana od 11 do 16 časova više puta smo izbacivali Nijemce iz rovova, a i oni nas protivjurišima. Kada je nastupila noć povukli smo se, i nastavili put u kanjon. U kanjonu smo naišli na ostatke šumske pruge. U borbi smo imali jednog poginulog i četiri teško ranjena borca. Ranjenike smo nosili na konjima, a kad su konji pali, nosili smo ih po dvojica na pušci dok nismo izašli na visoravan. Među ranjenima je bio jedan po imenu Hasan, iz Puračića. On mi je dao džepni sat sa molbom da ga predam njegovoj majci, ako ostanem živ. Imao je polomljene obje noge i ubrzo je izdahnuo. Sat sam predao jednom borcu iz Puračića da ga preda majci, ali je i on kasnije bio ranjen, i ne znam šta je bilo sa satom.

Na visoravni smo našli dva plasta sijena. Padala je kiša. Vatra se nije smjela ložiti. Plastove smo razvršili, zavukli se ispod sijena i tako proveli noć. Izjutra sam osjetio da mi je sijeno jako teško. U toku noći palo je oko 40 santimetara snijega.

Komora cijelog bataljona kretala se sa nama, ali je prethodnog dana, kad smo se sudarili sa Nijemcima, bila upućena u kanjon. Iz kanjona nisu mogli ništa iznijeti. Izašli su samo ljudi, a hrana i konji su

ostali. Naš četni kuvar Lukiea i njegov pomoćnik Ožegović iznijeli su pet kilograma neposoljenog zobnog brašna i od toga nam ujutru skuvali puru. Dobili smo po dvije kašike. Ličila je više na blato nego na puru. Komandir Sovilj je rekao da on to ne može jesti pa makar umro od gladi. I komesar Krbavac nije mogao. Htjeli su da je bace. Od njih sam zatražio da mi daju svoju puru, a u zamjenu sam im dao parče kuku-ruze. To sam imao u rezervi. Puru sam stavio u porciju i ostavio kao rezervu, jer nije bilo izgleda da ćemo u toku dana doći, do hrane. Nigdje na vidiku nismo vidjeli selo - samo planine, sa brdima i kanjonima. Ra-čunao sam da će zatrebati.

Nastavili smo pokret prema Ravnoj gori. Dan je bio oblačan. Padao je snijeg. Međutim, vrijeme je bilo pogodno za pokret jer nije bilo avio-na. Prelazeći bregove i kanjone, obrasle gustom šumom bukve i smrče, stigli smo po podne blizu visa Romanovac. Na jednom proplanku naišli smo na dvoje nosila, koja su ostavili nosioci iz divizijske bolnice. Kad smo razgrnuli čebe vidjeli smo na nosilima kurira našeg bataljona, ma-log Bočkana. Bio je živ. Na drugim nosilima bio je nepoznati borac, ta-kođe živ. Obojicu smo ponijeli i ponovo predali divizijskoj bolnici. U bolnici su nam rekli da su ih ostavili jer su mislili da su mrtvi. Ne znam da li je neko odgovarao za to. Kod bolnice smo zatekli i borce 17. ma-jevičke brigade. Pekli su nekakve komadiće mesa i jeli. Mirisalo je dok smo prolazili.

Poslije odmora od oko sat, naredeno je da 2. četa pređe na čelo bataljona. Već je padao mrak. Oprezno smo se kretali nekoliko stotina metara, a zatim smo se razvili u streljački stroj i počeli podilaziti nep-rijateljevim položajima. Kad je Nijemac viknuo »halt«, otvorili smo vat-ru i bacili pripremljene bombe. Poslije pola sata borbe ovladali smo po-ložajem neprijatelja i probili obruč. Kada smo nastavili pokret nailazili smo na ostatke njemačke komore. Sad je cijela 2. četa bila u prethod-nici. Na čelu se nalazio 2. vod, a ispred voda vodnik Nikola Polovina, Dragoljub Gajić i ja. Sa nama se na čelu kolone nalazio i komandant brigade Dragan Stanić, komandant bataljona Stojan Milnović Stojanda i komandir čete Dušan Sovilj. Na kraju visoravni smo zastali. Tu je ko-mandant Stanić, zaklonjen šinjelom, pomoću džepne baterije osmotrio sekciju i naredio nam da tražimo stablo bukve sa urezanim slovom »D«. Počeli smo pretraživati stabla, pipajući po kori. Ubrzo smo našli bukvu sa urezanim »D«. Stanić je zatim naredio da se polako spuštamo u dolinu.

Kad smo sišli u dolinu među prvima sam primijetio neko varniče-nje. Pokretom ruke zaustavio sam kolonu, protrljao oči i ponovo vidio varničenje. Pozvao sam komandira čete Sovilja i obojica smo vidjeli neko svjetlucanje. Više nije bilo sumnje - tamo je bio neko. Komandir je naredio da se četa što tiše razvije, a potom je komandovao paljbu i juriš. Iznenadili smo obezbjeđenje komore jednog SS puka, koja se na-lazila u pokretu. Preskakali smo preko nekih vreća, kanti, sedala i dru-gog, ali se nismo zadržali. Vidio sam ispred sebe siluetu čovjeka i vikao da stane. On je preplašen stao. Bio je civil, mještanin iz nekog sela.

Pitam ga odakle on tu, a on samo rukama maše niz dolinu. Shvatio sam da je vodič, i da od straha ne može da govori. Krenuo sam sa njim utabanom prtinom kojom je komora došla. Odjednom sam opet čuo »halt«. Pao sam u snijeg i u padu opalio metak. Istovremeno se oglasio kratak rafal iz »šarca«. Otpuzao sam lijevo i iza jednog žbuna našao Nijemca kako leži preko »šarca«. U istom trenutku osjetio sam bol u lijevoj ruci i vlagu niz rukav. Bol sam osjetio i ranije, ali sam mislio da sam se udario prilikom pada u snijeg. Previo sam ruku i produžio. Nešto dalje naišli smo na krdo konja sa sedlima i sabljama. Bili su to oficirski konji. Odveli smo ih i dali ranjenicima iz bolnice, koja je uskoro naišla. Jednog konja sam dao mom poznaniku Tulaku Mehi Hukiću, koji je bio ranjen u noge i teško se kretao. Pomogao sam mu da uzjaše.

Zatim je 2. četa ostala iza bolnice. Idući dalje kroz šumu, odjednom sam vidio selo sa dosta kuća sa crvenim krovovima od crijepa i Luku kuvara kako sipa hranu iz kazana. Izvadio sam porciju iz ranca i povikao: »Lukice, sipaj otmjeno«. U to me neko lupio po ramenu i rekao: »Sava, boga ti tvoga, prekinuo si kolonu«. Bio je to Slobodan Zorić, koji se vratio sto ili dvjesto metara nazad, jer je kolona bila prekinuta zbog mojih halucinacija. Ujutro smo stigli u selo Jelaška. Time su bile završene borbe na Ravnoj planini. Odatle smo se prebacili na Zvezda planinu.

Kako sam doživio proboj na Romanovcu

ANTON KOLUNDŽIĆ

Krajem jeseni 1943, pred početak šeste neprijateljske ofanzive, 2. krajiška brigada nalazila se na južnim padinama Jahorine, u širem rejonu sela Deliješ. Kontrolisala je komunikaciju Kalinovik - Sarajevo i Rogatica - Sarajevo. Kada su dobijeni prvi nagovještaji o pokretu neprijateljskih jačih snaga iz Hercegovine prema sjeveru, brigada se, radi dobijanja šireg manevarskog prostora, usiljenim maršem prebacila preko Glasinca na južne padine Devetak planine, sjeverno od drumu Rogatica - selo Podromanija.

Uskoro je postalo očigledno da neprijatelj nastupa i sa istoka, pravcem Višegrad - Rogatica, i sa sjevera, pravcem Vlasenica - Sokolac, što je ukazivalo da se radi o većoj operaciji. Čekajući da situacija postane jasnija, brigada je u početku vodila zaštitne borbe s isturenim neprijateljskim izviđačko-prethodničkim dijelovima, ali kada je neprijatelj motorizovanim snagama zatvorio drum Vlasenica - Sarajevo, nije joj preostalo drugo nego da se borbom probije na zapad, prema području planine Zvijezda, u pravcu Vareša. U toku višednevnih borbi, zatim izviđanjem i osmatranjem iz vazduha, neprijatelj je stekao solidne podatke o brigadi i nastojao da je nabaci na rijeku Bosnu na odsjeku Zenica - Begov Han i blokira u šumovitom i bregovitom području Ravne planine, na kojem se brigada našla posljednjih dana decembra.

U tako teškoj situaciji štab 27. divizije, koji se kretao sa brigadom od proboja preko drumu Han Pijesak - Sokolac, odlučio je da se divizija iz stvorenih obruča probije unazad, prema istoku. U prvom ešelonu trebalo je da bude 2. krajiška, a u drugom 15. majevička brigada.

Bilo je oko 15 časova kada je otpočelo izvršenje zadatka. Veliki je problem bio šumoviti teren i bespuće, pa je orijentacija bila veoma otežana, naročito noću. Kao načelnik štaba 2. krajiške brigade dobio sam zadatak da održavam pravac pomoću busole. Jedan šumarski inženjer, trebalo je da se kreće u blizini čelnih dijelova i prema šumskim oznakama na deblima velikog drveća određuje strane svijeta. Bila je tišina, jer sa neprijateljem nije bilo dodira do kraja prethodnog dana. Očigledno da je on želio da nas »uspava« ne bi li nas lakše okružio i uništio.

Brigada je krenula, a sa mnom na čelu bio je komandant čelnog bataljona Milan Zgonjanin. Nije potrajalo dugo, a patrola prethodnica nam je javila da je osmotrila neprijateljski streljački stroj u pokretu prema nama. Zgonjanin je naredio da se čelni dio bataljona odmah iz pokreta razvije, a tada su se začuli i prvi pucnji. Vatra je postajala sve jača,

jer je naš bataljon u trku krenuo u napad i odbacio neprijateljske prednje dijelove. Vrijeme je brzo prolazilo i pao je prvi mrak. Tada nam je jedna trojka dovela zarobljenog Nijemca. On je govorio naš jezik i prilikom ispitivanja samouvjereno nam je rekao da je naša situacija beznačajna, da oni imaju sigurne podatke o nama i našem položaju, da smo opkoljeni i da je najbolje da se predamo.

Na frontu se vatra pojačavala, ali su obje strane stajale u mjestu. Iznenada i s olakšanjem, ugledao sam komandanta brigade Dragana Stanića. Znao sam da je on s jednim dijelom brigade u toku prošlog dana vodio borbu s neprijateljem odvojeno od glavnine brigade i da nije bio prisutan kada je brigada krenula na izvršenje sadašnjeg zadatka. Meni je izgledalo kao da je nekim čudom »pao s neba« u najkritičnijem trenutku. On je odmah, hladnokrvno i odlučno, uzeo komandu u svoje ruke. Dijelove koje je vodio sa sobom uputio je prema frontu. Nisam bio uz njega i nisam čuo šta im je naredio. Oni su krenuli prema lijevom krilu neprijatelja, a za njima je poslao i dijelove koji su držali front. Požurivao ih je glasom i rukama, a onda smo svi žurno krenuli tim pravcem, a pucnjava uskoro prestade. Ja sam se u čudu pitao kojim je čulom komandant pronašao pravi pravac proboja, jer je tek prispjeo i nije bio na mjestu borbe od njenog početka. Činilo mi se da ga je vjerovatno odredio prema jačini i pravcima iz kojih je dopirala neprijateljska vatra, ali po kojem »ključu« to nisam dokučio. Kasnije se pokazalo da je neprijatelj svojim desnim krilom zaista nastojao da nas udari u lijevi bok što je djelimično i učinio, nanoseći gubitke 15. majevičkoj brigadi, pri čemu je teško bio ranjen komandant te brigade Veljko Kurjak, ali je naš komandant brigade obišao lijevi bok neprijatelja i tako osujetio njegov plan da nas okruži i uništi.

U toku noći izmakli smo daleko iz obruča prema selu Rakova Noga, a uz put smo zarobili neke pozadinske dijelove neprijatelja i zaplijenili manju količinu ratnog materijala.

Okršaj na Romanovcu

MILOSAV GAJIĆ

Romanovac je dominantna i najviša kota Ravne planine, koja se nalazi u istočnoj Bosni, i to u trouglu između Zenice, Kladnja i Vareša. Teška borba koja se na toj planini vodila bila je dio operacija uglavnom njemačkih snaga sračunatih na to da se blokira i uništi 27. NOU divizija. To je, u stvari, bila šesta neprijateljska ofanziva, koja se svom svojom žestinom sručila na naše jedinice u Sandžaku, a zatim prenijela u istočnu Bosnu. U to vrijeme 5. krajiška divizija je zadala teške gubitke neprijatelju na sektoru Priboja i Rudnog, ali je bila primorana da se povuče u istočnu Bosnu. Tako su se u istočnoj Bosni našle tri naše divizije: 17, 27. i 5. krajiška divizija. One su djelovale posebno i, uglavnom, odvojeno jedna od druge. Na tom sektoru bile su koncentrisane i ogromne njemačke snage, koje su napadale u sadejstvu sa četnicima, ustašama i ostalim kvislinzima.

Pred kraj decembra 1943, poslije napada na Brezu, naša brigada se nalazila u okolini Vareša. Tu smo doznali da Nijemci pripremaju novi napad na nas. Najprije smo bili obaviješteni da bi trebalo da se prebacimo preko rijeke Bosne, negdje u okolinu Kaknja, a zatim da krenemo za Bosansku krajinu. Ta vijest nas je mnogo obradovala. Čak smo jednog dana i izviđali prema rijeci Bosni, ali smo utvrdili da prugu i put Sarajevo - Zenica Nijemci dobro čuvaju. Otkrili smo i tenkove i brojnu pješadiju. Ocijenjeno je da bi po snijegu i hladnoći bilo teško i nemoguće forsirati nabujalu Bosnu.

Brigada se jedan dan zadržala na teritoriji sela koje se zove Kraljeva Sutjeska. Tu je donesena odluka da krenemo prema Ravnoj planini i Zvijezdi. Odmah nam je bilo jasno da nas očekuju veliki naponi, dugotrajni pokreti i obavezni sudari sa jakim neprijateljskim snagama, koje su već nastupale prema našim jedinicama. Već su se okolo, gotovo na svim sektorima vodile manje borbe.

Naređeno je da se brigada u sastavu divizije, da bi se izvukla iz neprijateljeva okruženja, prebaci preko Ravne planine, prema Olovu. Tim putem bi izašla u neprijateljevu pozadinu, u rejon manjih neprijateljevih snaga. Znali smo da je negdje ispred nas i 5. krajiške divizije, ali sa njom nismo imali direktnu vezu.

Put je bio težak i dug, snijeg i hladnoća, pokret danonoćan. Borci su bili neispavani i premoreni. Već nekoliko noći nije se spavalo, jer smo se kretali nenaseljenim terenom i šumom.

Tako smo stigli pod Romanovac, koji smo mi krajišnici dobro zapamtili, a zapamtili su ga i Nijemci, koji su u toj borbi ostavili oko 130 poginulih vojnika. Kada smo pristigli pod vrh planine malo smo zastali u gustoj, visokoj borovoj šumi. Snijeg je bio prilično dubok, a borove grane pod snijegom potisnute naniže. Naprijed su bili 1. i 2. bataljon sa štabom brigade. Tu se našao i štab 27. divizije sa bolnicom i ranjenicima. Na začelju je bio italijanski bataljon. Na okupu se našlo cijelo rukovodstvo brigade i divizije, ali za drugove nije bilo vremena. Ipak, nešto je odlučeno o daljem pokretu. Mi kuriri smo, i pored velike premorenosti stalno trčkarali naprijed-nazad, nosili i vraćali razne izvještaje i naredjenja. U jednom trenutku našao sam se ispod jedne omorike pored komandanta brigade Stanića i komandanta divizije Kosorića. Bilo nas je tu oko 5-8 starješina i boraca - ostalih se ne sjećam. Komandant Stanić je naredio kuriru Draganu Štrbcu da ide do komandanta 1. bataljona, koji se nalazio neposredno ispred, nas, na 150-200 metara i da prenese neko naredjenje. Poslije 5-10 minuta primijetili smo da se Štrbac vraća trčeći, koliko je mogao brže, noseći automat u ruci. U trku nas je obavjestio da su Nijemci neposredno ispred nas i da nije ni stigao do našeg bataljona. Zamjenik komandanta Dušan Egić ga je pogledao i rekao: »Ama, Štrbino ti si se uplašio«. On je zastao ispred Egića i ljutito opsovao: »Žarko, ti sunce, družo komandante, kad ti meni ne vjeruješ«. Tada je Štrbac rekao da je uletio u njemački streljački stroj, koji je naišao kroz šumu nekako sa lijeve bočne strane. Najprije je pomislio da su naši borci, jer smo i mi imali njemačke uniforme. Neko iz stroja mu je mahnuo rukom da prođe nazad, što je on i učinio, i tek kada se našao iza njemačkog stroja primijetio je da je upao među neprijateljsku vojsku. Toga trenutka je naglo potrčao niz šumu i pobjegao do nas.

Nije prošlo više od minute od kako se Štrbac vratio, a ispred nas se prolomila jaka vatra iz svih vrsta pješadijskog naoružanja. Samo je prštalo po drveću oko nas, po nama su padale grane i snijeg. U prvom trenutku se nismo snašli. Nismo znali sa koje se strane puca, jer su zrna dolijetala i preljetala sa svih strana. Istovremeno sa lijeve strane, kroz šumu, prilazila su nam tri njemačka vojnika, a ispred njih civil, koji je odmah pritrčao do nas i vikao: »Evo ih komunisti ovdje gore, majku im njihovu«. Kad je ugledao na nama petokrake, skamenio se, a naši kuriri su podigli oružje na gotovs, a Nijemci i njihov vodič podigli su ruke uvis.

Jaka pucnjava se prolomila na sve strane. Desno od nas bili su Majevičani, Romanijski odred i naša dva bataljona u gustoj borovini koja je ječala od paljbe i eksplozija. Čuli su se povici na juriš i »Naprijed Majevičani, naprijed Krajišnici«, ali se lako moglo zaključiti da je otpor neprijatelja jak i da se naprijed teško može.

Zarobljeni Nijemci su već bili ispred komandanta i komesara brigade. Jedan, izrazito visok, na sebi je imao bundu - šinjel sa okovratnikom od krzna. U trenutku zarobljavanja automat je držao u ruci, a na grudima je imao dohled. Ostala dva Nijemca bila su omanja, sa šljemovima na glavi, naoružani puškama.

Taj dugajlija je dobro znao srpskohrvatski jezik jer je bio rodom negdje iz Bačke. Tek što je komesar počeo nešto da ga pita, onako stojeći, u našoj pozadini, gdje su se nalazili bolnica i komora, a iza njih i Italijanski bataljon, začula se žestoka paljba. To je značilo, da nam je neprijatelj zašao iza leđa. Nastala je veoma ozbiljna situacija. Naše jedinice su sve bile raspoređene i usmjerene za proboj naprijed, jer u Italijanski bataljon, koji se nalazio u zaštitnici, nismo imali povjerenja. Oni su međutim, pružili jak otpor, a zatim je nastalo zatišje. Do italijanskog bataljona odmah je otrčao Dušan Bursać i obavijestio nas da su njemački vojnici odstupili poslije napada na Italijane.

Komandant brigade Stanić pošao je na vatrenu liniju u 2. bataljon, koji je već izveo jedan juriš na neprijatelja i zaustavio se na 100-150 metara ispred njega. Sa njim je pošao desetar kurira Marković, Rodić i ja. Išli smo od stabla do stabla hvatajući zaklone od neprijatelja i kuršuma. Polijegali smo pored naših boraca u blizini komandira jedne čete. Preko jedne male doline jasno su se po šumi vidjeli neprijateljevi vojnici u zaklonima iza drveća i kamenja. Paljba je bila sve žešća. Meci su prštalili oko nas po drveću i zemlji. Do neprijatelja je bilo najviše 200 metara. Iza naših leđa na 15-20 metara, na malom uzvišenju, drugovi su donijeli minobacač i počeli da ga postavljaju pored jednog jačeg stabla. Sa neprijateljeve strane jasno se čuo glas na čistom srpskohrvatskom jeziku: »Zašto ga tu postavljaš, majku ti tvoju«. Odmah poslije te psovke dvije neprijateljske minobacačke granate eksplodirale su neposredno pored našeg minobacača. Naši borci su izvukli ranjenog minobacača, a minobacač prenijeli na drugo, zaklonjeno mjesto.

/ Na to mjesto su pristigle još neke naše jedinice. Od pucnjave i eksplozije ništa se nije čulo. Pokušali smo sa još jednim jurišem, ali bez uspjeha. Nijemci su se zadržali na istom položaju, pao je mrak i vidljivost u šumi bila je sve lošija. Naređeno je da 1. bataljon drži položaj ispred njemačkog položaja. Drugi bataljon je krenuo naprijed, a za njim štab, bolnice i ostalo. Mi kuriri smo bili raspoređeni iza streljačkog stroja 1. bataljona. Održavali smo vezu i pazili da se kolona ne prekida. Nijemci su osvijetljavali teren pomoću raketa i tukli po našoj koloni. Srećom, visoko drveće nas je dobro štitilo, inače bi bilo još gubitaka.

Pošto smo na tom mjestu napravili prolaz kroz neprijateljske redove, 2. bataljon se prvi izvukao, a ostale jedinice su krenule za njim. Opet sam pošao do italijanskog bataljona da bih i njih pokrenuo na izvlačenje. Pošli smo za ostalim jedinicama. Kad najednom, nagazim na čovjeka u snijegu. Pogledam - Italijan. Pozovem ga da se diže i da ide, a on viče: »partizano, partizano, puno italijanski dormire«. Obiđem oko drveća lijevo-desno, a italijanski vojnici spavaju na snijegu, pa ih snijeg još i pretrpao. Jedva smo uspjeli da ih pokrenemo.

Poslije proboja trebalo je proći bespućem i izaći iz planine. Borci su bili neispavani i gladni. Bilo je mnogo novih ranjenika. Konji nisu mogli da se kreću bespućem, rušili su se i survavali. Više puta smo zastajali, uz baterijske lampe, jer je trebalo prema karti i busoli izaći u

željenom pravcu. U toj situaciji najbolje se snašao zamjenik komandanta brigade Dušan Egić. Dok je prema karti određivao pravac kretanja mi kuriri smo ga okruživali da bismo zaklonili svjetlo, jer je neprijatelj bio svuda oko nas. Cesto se zastajalo i čekalo. Čim bi kolona zastala borci bi posjedali prosto se rušili u snijeg, i odmah zaspali. Poslije su se teško pokretali. Jedan naš kurir Stupara kod Živinica najednom je počeo ljutito da priča, sam za sebe: »Pa zašto se ne smjestimo u ovoj kući da se samo malo odmorimo, pa onda da produžimo pokret«. Pored nas nigdje nije bilo ni govora o kući, samo šuma, inje i brda. Drugog dana nam je pričao da je u toj noći imao čudan osjećaj da se krećemo između mnoštva kuća u kojima se, kroz prozor vidjelo svjetlo.

U toj borbi imali smo mnogo gubitaka. Teško je bio ranjen i komandant Majevičke brigade, narodni heroj Veljko Lukić Kurjak. Naša brigada ga je iznijela iz okršaja. Neprijatelj je ipak imao veće gubitke. Oko 130 njemačkih vojnika je poginulo, nešto zarobljeno i više ranjeno. Poginuo je i načelnik štaba 14. njemačkog puka divizije »Princ Eugen«. Na kraju tog proboja, kada smo naišli na prva sela, zarobili smo kompletnu njemačku komoru, tako da smo našu komoru popunili, jer smo i mi na Romanovcu izgubili mnogo svojih konja.

Romanovac - spašavanje ranjenog Veljka Lukića Kurjaka

NIKOLA ILJASEVIĆ

U toku šeste neprijateljske ofanzive na Zvijezdi planini, 3. četa 1. bataljona 2. krajiške brigade bila je određena u zaštitu štaba 27. divizije. U toku borbe kretala se neposredno uz komandu divizije. Imao sam priliku da slušam Peru Kosorića, komandanta divizije, kada je izdavao zapovijest komandantima brigade za proboj preko Romanovca. Ostalo mi je u nezaboravnom sjećanju da je pri izdavanju zapovijesti pomenuo i kako rasporediti jednog vola na diviziju. Pomislio sam, šta može četi od toga da pripadne, veoma malo, ali uvijek smo živjeli u nadi da ćemo u toku borbe, kao i u pokretu, riješiti pitanje ishrane, kao i druge opreme, bilo da zaplijenimo od neprijatelja, bilo preko narodnooslobodilačkih odbora. To nam je i tada pošlo za rukom. Na mjestu proboja našli smo nekoliko njemačkih ranaca napunjenih hranom koju su dobili za svoje božićne praznike. Tu hranu smo ravnomjerno podijelili svim borcima.

Poslije kraćeg odmora u šumi pred napad, od zaklanog vola dobili smo po dobar zalogaj mesa. To nam je bio ručak i večera, ali bez hljeba i soli. Jedinice su krenule u napad na Romanovac. U prvom ešelonu kretao se 1. i 3. bataljon sa štabom brigade, iza prvog ešelona štab divizije, a iza štaba 3. četa, zatim prištapske jedinice (divizijska bolnica i muzika), pa Romanijski odred, a iza njega 17. majevička brigada Veljka Lukića Kurjaka, koju smo tada zvalj »Kurjakova brigada«. Napad na Romanovac kota 1239, počeo je 25. »emora' 1943. u prvi sumrak. Juriš 3. bataljona i 1. bataljona bez 3. čete bio je silovit. Neprijatelj je njime bio djelimično iznenađen. Borbom prsa u prsa, snage neprijatelja su brzo bile razbijene.

Poslije zauzimanja Romanovca bataljoni su krenuli u pravcu sjevera, prema selu Jelaška. Dok se borba vodila na Romanovcu, štab divizije je bio neposredno iza snaga proboja. Treća, zaštitna četa stajala je u koloni lijevo od štaba divizije, čekajući ishod borbe i naređenje za pokret. U tom trenutku, nedaleko od 3. čete, ubrzano je prolazila kolona iz pravca Romanovca. Bila je noć, snijeg je padao, ponegdje bi bljesnula neprijateljska raketa, odjeknuše ručne bombe, artiljerijske i minobacačke granate. Stojeći pored čete, u visini prvog voda, priđem koloni i uhvatim vojnika za ruku pitajući ga koja je to jedinica, misleći da je neko od naših. Na moje pitanje uslijedio je nerazumljiv odgovor. Istog trenutka obratio sam se desetaru 1. odjeljenja 1. voda Viktoru, prezimena se ne sjećam. Bio je intelektualac, poznao je njemački i italijanski jezik.

Viktor mi je šapnuo: »To je njemačka kolona«. Bila je to kolona razbijenih Nijemaca sa Romanije, koji su tražili izlaz iz nastale situacije.

Ubrzo su tu kolonu Nijemaca dočekale naše snage koje su se kretale iza nas. Nijemci su pokušali po svaku cijenu da se opet vrate u pravcu Romanovca. Naša 3. četa posjela je položaj ispred štaba divizije da bi spriječila ponovni povratak Nijemaca ka Romanovcu i obezbjedila štab, koji se nalazio neposredno iza nas. Neprijatelj je uspio da nas odbaci sa prvobitnog položaja oko 50 metara. Tada se čuo glas političkog kome-sara divizije Pavia Goranina, zvanog Ilija: Drugovi Krajišnici, nećemo do-zvoliti da nas švapske hulje svojim bajonetima kasape i krvare«. Taj njegov poziv bio nam je znak za juriš. Neprijateljeve snage su razbijene. Po po-zrazu njemačke zalutale kolone borba na Romanovcu se stišala.

Nažalost, 2. januara 1944. Pavle Goranin Ilija poginuo je u selu Žu-novima, na Romaniji, od avionske bombe, koja je pogodila podrum kuće, koji je bio od jelovih oblica. Iznad podruma, u sobi, zasjedao je štab divizije. Tom prilikom je poginuo i načelnik štaba divizije Ante Vi-daković, a komandant divizije Pero Kosorić bio je lakše ranjen u glavu. Poginuli drugovi su sahranjeni u grobnicu na seoskom groblju u selu Žunovima.

Štab divizije je, zatim, otpočeo pokret istočnim padinama Roma-novca. Pokret je kratko trajao. Nastupio je zastoj, pojavila su se nosila sa ranjenikom. Bio je to teško ranjeni Veljko Lukić Kurjak, komandant 17. majevičke brigade. Komandant divizije Pero Kosorić naredio je 3. četrtaljona da preuzme i nosi ranjenog Veljka. Kurjak je sada bio u rukama Krajišnika. Kolona je krenula dalje noseći ga. Uslijedilo je, međutim, novo naređenje za četnu - predati ranjenog Veljka prištapskim jedinicama, a četa da krene u pravcu proboja fronta, da ispita situaciju i obezbijedi prolaz štabu divizije. Četa je krenula dalje, ka mjestu proboja, prtinom koju su napravile naše jedinice koje su vršile proboj. Kretali smo se sporo, teren je bio težak, snijeg veliki. Nailazili smo na ob-rušeno drveće, koje se teško savlađivalo, naročito sa komorom. Na tom teškom neprohodnom putu nailazili smo na teško naoružanje i opremu naših jedinica koje su prošle ispred nas.

Četa je stigla na mjesto gdje su bili neprijateljevi artiljerijski polo-žaji. Naišavši na neprijatelja, koji je počeo da se sređuje, četa je, poslije plotunske vatre izvršila juriš i razbila preostale snage neprijatelja, a za-tim izvijestila štab divizije da je prolaz slobodan. Po dolasku štaba di-vizije krenuli smo stazom snaga proboja, i u jutarnjim časovima stigli u selo Jelaška.

~Po dolasku u selo smjestili smo se u seoske kuće. Borci su bili iscrpljeni, nenaspavani, gladni, ali zadovoljni, jer u četi nijesmo imali gu-bitaka, sem nekoliko lakše ranjenih pri sukobu sa neprijateljem na mjestu proboja. Četni ekonom Rade Keča, na naše zadovoljstvo, našao je kukuruznog brašna, pa je pura u kotliću počela da krčka. Kurir je stigao iz štaba divizije, smještenog nedaleko od čete, sa naređenjem da se komanda čete javi u štab divizije.

U štabu divizije naređeno nam je da sa četom krenemo ka mjestu proboja, pronađemo ranjenog Veljka Lukića Kurjaka i donesemo ga u

štab. Rečeno nam je da sa nama kreće i jedna četa, koliko se sjećam iz 3. bataljona. Nije bilo odmora, pura je ostala da i dalje krčka, a mi smo ponovo zakoračili u neizvjesnost, u Zvijezdu planinu, pitajući se da li ćemo se sukobiti sa neprijateljem iz čijih smo se kandži iščupali. Kretali smo se u tišini. Što smo se više udaljavali od naših snaga, upadali smo u sve veću neizvjesnost, ne znajući na kolike i kakve snage neprijatelja možemo naići. Često smo se okretali nazad i posmatrali četvu iz 3. bataljona, koja se kretala iza nas oko 1-2 kilometra. Pomišljao sam, da joj se ne ide ponovo na mjesto gdje je krvarila prije nekoliko časova, kao i mi. Ali, zadatak je zadatak. Uvijek smo optimistički gledali i vjerovali u našu pobjedu i u mogućnost obavljanja svakog zadatka.

Ulazeći u šumu Zvijezde planine išli smo uskom utabanom prtinom, kojom su prošle snage divizije prije nekoliko časova. Pored prtine našli smo ranjenog borca na nosilima sa znacima života. Njegovo ime nismo znali, ali smo pretpostavljali da je iz 17. majevičke brigade. Komanda čete je odredila 3. vod da ranjenika nosi u selo iz koga smo krenuli, a sa ostala dva voda krenuli su u pravcu mjesta proboja. Usput smo naišli na jednog zalutalog, a malo dalje na dva mrtva Nijemca.

Idući dalje glavnom prtinom naišli smo na desnoj strani na manju sporednu prtinu, koja je vodila ka jednom uzvišenju, na zaravan. Krenuli smo tom prtinom sa jednim vodom, jer smo pretpostavljali da bi tamo mogao biti Veljko, odnešen do glavne prtine. Ta naša pretpostavka se i obistinila. Idući, začuli smo ženski glas: »Ko je tamo?« Odgovorili smo: »Krajišnici - Kozarčani«. Na to je ona upitala: »Ko je komandant brigade?« Odgovor je glasio: »Stanić Dragutin«. Primicali smo se ubrzano, radosno, pretpostavljajući da je Veljko Kurjak tu, što se obistinilo. Zatekli smo Veljka na nosilima, pokrivenog sa nekoliko njemačkih čebadi. Na glavi je imao kožnu pilotsku kapu. Pored nje ga je stajala jedna-drugarica, čijeg se imena ne sjećam. Pored nosila gorjela je vatra, dubolco utonula u snijeg. Bili smo radosni, Veljko je na naš dolazak uzviknuo: »Dragi drugovi krajišnici nemojte me ostaviti«. Odgovorili smo: »Nećemo te ostaviti, ponovo si u rukama Krajišnika«.

Uzeli smo Veljka i ubrzano iznijeli iz zone dotadašnjih ratnih okršaja. Uskom uglačanom stazom mogla su da ga nose samo po dva druga, fizički jača i izdržljivija, jer je Veljko bio krupan i snažan čovjek. Zbog uske staze često smo se smenjivali i zastajali kad god bi izgubili »takt« u hodu. Veljko je bio ranjen u kičmu, te je na svaki, i manji potres osjećao nesnosne bolove. Iako su bolovi bili jaki, od njega se nije mogao čuti jauk, već samo škriput zuba, što nam je govorilo koliko je bio jak i hrabar. Kad bi prilikom nošenja zastali, Veljko se o Krajišnicima pohvalno izražavao, govoreći: »Ako ostanem živ, o Krajišnicima, njihovoj hrabrosti i junaštvu govoriću i pisaću«. Nešto poslije 12 časova donijeli smo ga u selo Jelaška i predali u štab divizije.

Teško mi je palo kada sam saznao za njegovu smrt. Pred samo ozdravljenje, u ljeto 1944, ubili su ga četnici na Majevidi.

Po dolaru u istočnu Bosnu, početkom septembra 1943. mi borci 2. krajiške brigade saznali smo o junaštvu i podvizima Veljka Lukića Kurjaka. Bio je omiljen i cijenjen među Krajišnicima, te nam njegovo spasavanje nije teško padalo. Naprotiv, bili smo ponosni što je taj zadatak nama bio povjeren.

Na izviđačkom zadatku u selu Jelaška

NIKICA MRDA

U žestokim borbama u šestoj ofanzivi na Ranoj planini i poslije proboja na Romanovcu 2. krajiška brigada je izašla kao pobjednik.

Poslije proboja, 25. decembra 1943, sa jednim dijelom jedinica zaustavila se i zauzela položaje na sjevernim padinama Ravne planine da bi ispitala situaciju u selu Jelaška, koje se protezalo pod većom kotlinom ispod planine, od istoka prema zapadu. Selo je imalo oko 40-50 velikih i zidanih kuća.

Brigadi je poslije višednevnih teških borbi bilo potrebno da se odmori i nahrani, a ranjenicima higijenska i zdravstvena pomoć. Trebalo je izvidjeti situaciju u selu i da li ima neprijateljskih vojnika u njemu. Selo je bilo udaljeno od brda 600-800 metara. Na čelu kolone našao se 3. bataljon, a na čelu prethodnice bila je 3. četa 3. bataljona. Načelnik štaba brigade Dušan Egić pozvao je komandira 3. čete i dao mu zadatak da sa grupom vojnika izvidi situaciju u selu.

Komandir 3. čete Nikica Mrda uzeo je sa sobom vodnika 1. voda Branka Miloševića, naoružanog puškomitraljezom »brno«, i kurira Đuru Palikuću, naoružanog puškom, ali sa veoma malo municije. Za puškomitraljez bilo je samo 10 metaka, a za pušku pet. Snijeg je bio dosta veliki (oko 50 cm), uz jak mrzaz. Teren do sela bio je čist i otkriven, sa jakim nagibom zemljišta.

Na zadatak smo krenuli u koloni, jedan za drugim, praveći prtinu. Naizmjenično smo se mjenjali na čelu kolone. Radi malaksalosti i iznemoglosti Palikuća je zaostajao za nama, pa smo ga često sačekivali i pomagali mu da brže ide da ne bi gubili vrijeme, jer je svitalo. Trebalo je što prije da se stigne do sela i da se ispita situacija da bi predviđene jedinice i štabovi mogli da se razmjestu u njemu.

Palikuća je bio mlad dečko - 14-15 godina - i pošao je u partizane iz rodnog mjesta Prnjavora. Bio je veoma vrijedan i disciplinovan. Sve zadatke je obavljao savjesno i odgovorno.

Do prvih kuća u selu stigli smo pred zoru. Prva kuća na koju smo naišli bila je mala, i u njoj nije bilo nikoga. Pošli smo dalje, do jedne štale, pa do druge kuće, iza koje smo se zaklonili, a ispred nas se ukazala jedna velika zidana kuća sa ulaznim vratima i jednim prozorom prema nama. Pretpostavili smo da bi tu mogla biti vojska. Na prozoru smo primijetili gologlavog čovjeka, krupnijeg, koji se češljao.

Kada se udaljio od prozora, prišli smo vratima, lupajući da nam otvore. Pred našim uperenim cijevima našao se uplašen i krupan seljak. Upitan da li u kući i u selu ima neprijateljskih vojnika, odgovorio je da ih nema, da ih je bilo, ali su otišli prema Ravnoj planini i Kaknju. Učinio nam se sumnjiv, pa sam vodniku Miloševiću naredio da postavi puškomitraljez na prag kuće i osmatra prozor. Pripremio sam bombe i sa puškom i pripremljenom bombom krenuo prema sobnim vratima, otvorivši ih. Unutra, u sobi, ležala je veća grupa Nijemaca na podu prostrtom slamom, pokrivena ćebadima. Lijevo, u jednom dijelu sobe, uz peć, bilo je male djece i žena - oko desetoro.

Uzviknuo sam: »Opkoljeni ste, predajte se i ruke uvis«. U tom trenutku vojnik koji je ležao do zida pokušao je da nogom povuče nešto iza vrata. Za vratima je bilo oružje, koje do tog časa nisam primetio. Repertirao sam pušku na njega i pucao. Ostao je ležeći, pogođen metkom. To je bilo upozorenje ostalima da ne pokušavaju da se prihvate oružja.

Zatim su uslijedile komande vodnika Miloševića da odjeljenja opkole kuću, da ne pucaju i da ne bacaju bombe. To je bio način da uplašimo Nijemce, prikazujući im situaciju bezizlaznom.

Nijemcima je naredeno da, onako bos, izađu iz kuće i da se postroje. Komandir je iza vrata ugledao gomilu oružja, i odmah uzeo jedan napunjen automat. Situacija se time poboljšala. Vodnik je i dalje sa puškomitraljezom stajao na pragu. Da bi u potpunosti mogli razriješiti situaciju, trebalo je da damo znak jedinicama da siđu u selo. Komandir je neprimijetno dao znak kuriru Palikući da se vrati na kraj sela i da znak. Dok je kurir obavještavao brigadu i dok su jedinice silazile u selo, zarobljenici su se uznemirili, tražeći da se obuku. U jednom trenutku u grupi su krenuli u kuću namjeravajući da otmu oružje Branku Miloševiću. Taj poduhvat im nije uspio. Nekoliko ih je poginulo, a ostatak je prćdat štabu brigade.

Za kratko vrijeme stigla je cijela 3. četa, sa komandantom bataljona Milom Ševom i načelnikom štaba brigade Dušanom Egićem.

Nijemci, koje smo zarobili, pripadali su prištapskim jedinicama 14. brandenburg puka 7. SS divizije »Princ Eugen«. Zarobljeno je 13 Nijemaca. Od toga je bio jedan oficir, dva podoficira i 10 vojnika.

Zaplijenjeno je: dva puškomitraljeza »šarac«, tri automata, tri pištolja, 10 pušaka, 20 ručnih bombi, 1.000 metaka i jedan foto-aparat.

Od zarobljenog oružja uspio sam da za četvu dobijem jedan »šarac«, dva automata i pištolj, a ostala oprema i naoružanje podijeljeni su ostalim jedinicama brigade. Pošto sam bio naoružan puškom, jedan automat sam uzeo za sebe, a drugi dao komandantu bataljona:

U selu se smjestio 3. bataljon, štab brigade, štab divizije i divizijska bolnica. Tu smo ostali cijeli dan, odmorili se i nahranili vojsku i ranjenike. Naveče smo krenuli u pravcu Olova.

Borba na Budoželjskom brdu

NIKICA KNEŽEVIĆ

Uoči napada na Vareš 4. bataljon je dobio zadatak da presiječe cestu i željezničku vezu između Breze i Vareša. Trebalo je spriječiti ojačavanje vareškog garnizona u toku 9. januara. Iako je bilo rizično, spustili smo se izjutra na prugu u blizini Pajtov-Hana. Priručnim alatom otpočeli smo da rušimo prugu. Ubrzo je naišao oklopni voz sa vojskom. Nismo bili spremni da prihvatimo borbu u dolini i žurno smo se povukli na Budoželjsko brdo. Neprijatelj je tukao za nama, ali je bila magla pa nije bio precizan.

Oklopni voz je stao tačno gdje smo prekinuli vatru. Bez opravke, dalje nije mogao. Vojnici su ga napuštali i krenuli u potjeru prema Budoželjskom brdu. Zadržavajući se duže oko iskrcavanja i rasporeda, omogućili su nam da se rasporedimo i pripremimo za odbranu.

Neprijatelj (Nijemci, ustaše i domobrani) napadao je sa dvije kolone. Otvorili su žestoku vatru - nisu štedjeli municiju. Naše čete, sa malo municije, pucale su samo kada su vidjele metu. Iako brojno jači, sa mnogo većom vatrenom moći, neprijatelj je bio u nepovoljnijem položaju. Dok je nastupao po snijegu bio je veoma uočljiv. Zato je naša vatra, iako slabija, bila ubitačnija. Mirno smo ležali u zaklonima i čekali da se pojave. Pokušavali su da nas pokrenu minobacačkom vatrom, ali su bili neprecizni. Uporno su nastojali da nas odbace. Poslije dva-tri časa pozicione borbe i pretrpljenih gubitaka (sedam mrtvih i tri ranjena) neprijatelj se povukao. Sjeli su u voz i pošli u Brezu. Tako je naš bataljon obavio zadatak: neprijatelj nije popravio prugu, niti je prošao za Vareš. Imali smo samo dva-tri ranjena borca.

Naveče, između 9. i 10. januara 1944, ostali bataljoni 2. krajiške brigade su napali i oslobodili Vareš. Četvrti bataljon je i toga puta štitio pravac od Breze.

Čim je pala noć, bataljon se spustio na prugu i nastavio sa rušenjem tamo gdje je bio ometen. Razoreno je nekoliko stotina metara kolosjeka i nešto pragova počupano i spaljeno.

Očekivana intervencija uslijedila je sutradan prije podne. Stigla su dva oklopna voza. Osim vojske, došli su radnici sa materijalom za popravku pruge. Neprijateljeve snage su bile znatno brojnije: Nijemci, ustaše, domobrani i milicija. Prvo je napala jedna kolona od Pajtov-Hana, a druga od Striževa. U jeku borbe primjećena je i treća kolona od Breze.

Komandant bataljona Perica Vukojević dao mi je zadatak da se što brže sa 3. četom zabacim iza brda, presretнем neprijateljsku kolonu i spriječim njeno izbijanje u lijevi bok borbenog rasporeda bataljona. Gotovo smo trčali. Kad smo izbili na jugozapadne padine brda naišli smo i na trag. Neprijatelj je bio koji minut ranije prošao. Vidjeli su se i tragovi tovarnih konja.

Bez dvoumljenja smo krenuli sa četom za njima. Sa te strane nam se nisu nadali, pa smo odlučili da ih iznenadimo, napadnemo i razbijemo. Kad smo ih osmotrili, oni su se raspoređivali na jednoj kosi za napad na naše snage ispred sebe. Posmatrali smo kako postavljaju minobacače.

Prišli smo prikriveno, što smo mogli bliže, i osuli vatru. Iznenadnje je bilo potpuno. Neprijatelj je bježao naprijed u Budoželjsku šumu i pokušavao da se dočepa sela Budoželj. Sa četom smo pojurili i sjurili se za njima u šumu. Kod sela ih je sačekala neka naša četa i vratila nazad. Bili su prinuđeni da preko nas probiju ponovo na kosu. U šumi smo se izmješali. I naše i njihovo komandovanje je prilično bilo pokiđano. Sve je zavisilo od snalažljivosti boraca, desetara i vodnika. Kao komandir čete, tukao sam se kao borac sa još nekoliko drugova. U jednom okršaju sa grupom Nijemaca, koji su naletjeli na nas, pogodio me metak u lakat desne ruke. Smajser mi je ispao u snijegu. Uzeo sam ga lijevom rukom, ali mi je desna bila utrnula i nemoćna.

Priskočila je bolničarka Jokica Matijaš da mi previje ranu. Prvu neprijateljevu grupu smo odbili, ali se nedaleko od nas čula njemačka komanda.

- Komandire, evo Nijemaca - rekla mi je Jokica uplašeno.

- Ne boj se, samo mi malo zamotaj ruku - pokušavao sam da je umirim. Nijemci nisu bili na vidiku, mada sam ih čuo.

Dok se Joka sagnula da dohvati zavoj iz torbice rafal je raspalio po nama. Skočio sam unazad i sjurio se niz strminu u zaklon. Gledao sam šta je sa Jokom. U tome se i ona skotrljala. Bila je teže ranjena. Metak je pogodio s prednje strane, ispod ključne kosti, i izašao na lijevu plećku.

Umalo iznenađenje kod Budoželja

VOJISLAV JAKOVLJEVIĆ VOJO

Za vrijeme šeste ofanzive, početkom decembra 1943. 2. krajiška brigada, poslije teških i napornih borbi iz obruča u obruč na planini Zvijezda, te proboja na Romanovcu, posjela je položaje prema Varešu i Brezi.

U januaru je brigada napala Vareš, koji je branilo oko 200 Nijemaca i ustaša. Pošto je pružio manji otpor, neprijatelj je napustio varošicu i povukao se u Brezu.

Četvrti bataljon je, obezbjeđujući oslobođeni Vareš, na Budoželjskom brdu vodio svakodnevnih borbi sa Nijemcima i ustašama. Danju i noću na pravac Breza - Vareš isturao je jedinicu jačine jednog voda do čete. Tako je jednoga dana bio određen u zasjedu i moj vod. Padao je gust snijeg i bilo je veoma hladno. Zato je vidljivost bila veoma slaba. To je i omogućilo Nijemcima i ustašama, jačine čete sa komorom, da krećući se u pravcu sela Budoželj, gdje se nalazio štab našeg bataljona, neprimijećeno prođu pored nas i zađu nam za leđa. Vodio ih je jedan ustaša iz toga sela, koji je dobro poznao teren. U zadnji čas naši borci su primijetili začelje kolone neprijatelja. Uvidjevši opasnost u kojoj smo se našli, brzo smo se okrenuli na lijevo krug i u streljačkom stroju, u hodu, otvorili vatru na neprijateljevo začelje. Uspjeli smo da ga iznenadimo, kao što je i on nas. Istovremeno, dobio je vatru i od štaba bataljona, pa je ostao zbunjen sa dvije vatre. Poslije kraćeg otpora, brzo se povukao u pravcu Breze, ostavljajući mrtve i ranjene, kao i komoru. Ustašu - civila koji je doveo neprijatelja do nas stigla je takođe zaslužena kazna. Vodni delegat, Đuro Grubor i ja, ustašu koji nije uspio da pobjegne sa ostalim, pronašli smo skrivenog u jednom žbunu, sa pištoljen uperenim prema nama. Međutim, bili smo brži od njega.

Napuštajući taj sektor, brigada se prebacila na sektor Rogatice. Zima je bila veoma jaka, tako da većih okršaja nije bilo. Aktivnost bataljona se svela na hvatanje četnika i postavljanje zasjeda u okolini Rogatice.

Okršaj na Budoželjskom brdu

STEVO JAKŠIČ STEVICA

Druge krajiška brigada, u sastavu 27. divizije, probila se decembra 1943. iz okruženja na planini Zvijezda i, približavajući se Varešu i Brezi, vodila borbe na spoljnim obezbjeđenjima i stezala обруч oko Vareša. Brigada je napala Vareš 9. januara 1944. godine. Za to vrijeme 4. bataljon je vodio borbe na komunikaciji Vareš - Breza, i rušio prugu i druge objekte između Pajtova Hana i Dobravine. Pokušaj neprijatelja da se jakim snagama, podržanim sa dva oklopna voza iz Breze, odbaci 4. bataljon i pomogne svojim jedinicama u Varešu, nije uspio. Odbačen je nazad u Brezu, pretrpjevši gubitke od sedam mrtvih i više ranjenih.

U ranim jutarnjim časovima, 10. januara, brigada je napustila Vareš i izvukla plijen u hrani i sanitetskom materijalu, koji je odmah uputila u štab divizije, radi snabdijevanja divizijske bolnice. Četvrti bataljon je dobio zadatak da posjedne položaje u selu Budoželju i spriječi eventualnu intervenciju neprijatelja od Breze, Pajtova Hana, Striževa i Dobravine. Po pristizanju u Budoželj, bataljon je pretresao selo i pronašao 18.000 pušanih metaka, dva teška mitraljeza, brdski top, pet pušaka i drug/u opremu, koju je neprijatelj ostavio prethodnog dana vjerujući da će se sutradan vratiti po nju.

Štab bataljona, sa komandantom Pericom Vukojevićem i političkim komesarom Mirkom Majkićem, procijenio je da se neprijatelj neće pomiriti sa porazom i da će vjerovatno intervenisati sa jačim snagama. Održani su sastanci sa komandama četa i u partijskim ćelijama, i uvedena je puna pripravnost da ne bi došlo do nekog iznenađenja. Kao obezbeđenje, na brdo Budoželjske šume, noću je isturen jedan top, a danju dva, sa komandirovom čete.

Ispravnost procene štaba bataljona potvrdila se 13. januara 1944. godine. U ranim jutarnjim časovima dva voda 3. čete smijenila su vod koji se nalazio noću na obezbjeđenju na vrhu Budoželjske šume. Jaka vijavica smanjivala je vidljivost na najmanje moguće odstojanje. Tome je doprinosila i gusta šuma. Koristeći te okolnosti, neprijatelj, maskiran u bijela odijela neprimjetno je prišao našim položajima. Zbog toga je došlo do sudara koji je iznenadio obje strane. Razvila se odmah borba prsa u prsa. Komandir čete Nikica Knežević, iako ranjen, hrabro je vodio četvu u okršaj, hrabreći borce da ne ustuknu. Vodnici vodova - Vojo Jakovljević i Dragoje Janković - hrabro su jurišali na čelu vodova i uspjeli da neprijatelja razdvoje na dva dijela. To je neprijatelja dekoncentrisalo i izazvalo zabunu u njegovim redovima.

Istovremeno, štab bataljona je uveo i ostale čete u borbu prema Brezi, Pajtovom Hanu, Striševu i Dobravini. Jednu četvu je uputio u pomoć 3. četi. Nijemci, međutim, predvođeni domaćim ustašama, napali su svom snagom da bi se domogli vrha Budoželjske šume. U okršaju je teško ranjena bolničarka Joka Matijaš. Primjetivši to, desetar Mustafa Hajbašić je krenuo na juriš sa desetinom i u posljednji čas spasio Joku da ne padne živa u ruke neprijatelja. U tome krkljancu pogoden je rafalom automata petnaestogodišnjak Hurem Hodo. Bio je sav u krvi. Nijemci i ustaše, misleći da je mrtav, pretrčali su preko njega. Kada je osjetio da još postoji izlaz, uzeo je pušku ispod sebe i počeo da gađa neprijatelja u leđa. To je izazvalo pometnju kod neprijatelja, a zatim i paniku, pa su se razbježali po šumi. U toj borbi naročito su se istakle bolničarke Džemile Musić i Milja Mrkić, koje su nesebično, hrabro, ne misleći na svoj život, izvlačile poginule i ranjene borce. Neprijatelj nije izdržao pritisak bataljona, naročito 3. čete, i bio je prisiljen da se povuče. Na poprištu borbe ostavio je 16 mrtvih i više ranjenih Nijemaca i ustaša. Pri gonjenju neprijatelja uhvaćena su četiri tovarna konja, zaplijene 24 minobacačke granate, 60 tromblonskih mina, 30 ručnih bombi, 2.000 pušanih metaka, jedna strojnica i jedan pištolj.

U jurišu su vodnik Vojo Jakovljević i delegat voda Đuro Grubor naltjeli na ustašu, koji je držao upereni pištolj prema njima. Munjevito su reagovali i likvidirali ga. Uzeli su pištolj koji je bio prazan, a pored njega su našli i prazan automat. Štab bataljona, kada je doznao da se radi o ustaši, zamjerio je Voji i Đuri što ga nisu živog uhvatili, jer su se od njega vjerovatno mogli dobiti važni podaci, a sudilo bi mu se pred narodom njegovog sela.

U šumi Budoželj hrabro su pali i naši borci Vukašin Babić, Salko Pjević i Halim Smajlović. Štab brigade je odao priznanje četi i posmrtno pohvalio poginule borce.

Borba u selima Bereg i Ušnjaci

NIKICA MRDA

Poslije uspješnih borbi 2. krajiške brigade u borbama na Varešu, Brezi i Olovu brigada se prebacila na teritoriju Podromanija - Sokolac - Devetak.

Treći bataljon se razmjestio u selima Bereg i Ušnjaci radi obezbjeđenja pravca Rogatica - Sokolac.

Prema podacima koje je imao štab bataljona, u neka sela blizu Rogatice često su upadale veće grupe četnika i vršile nasilja, pljačku i zločine nad stanovništvom. Da bi se to spriječilo, štab bataljona je odlučio da se ta sela očiste od četnika.

U popodnevним časovima 19. januara 1944. pozvan je u štab bataljona komandir 3. čete. Dobio je zadatak da sa ojačanim vodom krene u sela Donje i Gornje Osovo i selo Brankovići i likvidira tamošnje četničke grupe. Poslije povratka sazvan je sastanak starješinskog sastava čete, na kojem su starješine obavještene o predstojećem zadatku. Odlučeno je koji će vod ostati u logoru, i njihov zadatak u vezi sa obezbjeđenjem, a koji će ići na zadatak. Odlučeno je da u logoru ostane komesar čete sa 1. vodom, bez 1. odjeljenja, a na zadatak da krene komandir čete sa ojačanim 2. vodom.

Poslije donošenja odluke, komesar čete je sazvaо partijski sastanak, gdje su komunisti detaljno upoznati sa zadacima koji predstoje.

Oko 20 časova krenulo se na obavljanje zadatka. Cilj je bio udaljen od logora oko 15-20 kilometara. Snijeg je bio veliki, a zima jaka. Morali smo se kretati usiljenim maršom da bismo na vrijeme stigli na cilj, obaviti zadatak i vratiti se u toku noći u logor. Na cilj, u selima Donje i Gornje Osovo i Brankovići, stigli smo oko 24 časa. Po dolasku smo obavještени da su se četnici u toku noći povukli. Vjerovatno su saznali da će biti napadnuti.

U selu smo se odmorili oko pola sata, a zatim smo se istim pravcem vraćali nazad. Poslije 3-4 sata, marša stigli smo u selo Uzendiје, oko 4 sata ujutru, 20. januara 1944. godine. Selo je bilo udaljeno od ostatka naše čete 1-2 kilometra. Imalo je 3-5 kuća, pa smo se razmjestili sa namjerom da se malo odmorimo.

Domaćin jedne kuće pitao je komandira čete odakle dolazimo u to doba noći i da li znamo da neprijatelj sa jačim snagama kreće prema selima Bereg i Ušnjaci, i u pravcu Sokolovića! Tako se desilo da je gotovo u isto vrijeme kada smo mi planirali da napadnemo četnike i neprijatelj odlučio da napadne i iznenadi naše jedinice u ovim selima. To

su bili dijelovi 24. ustaške bojne, sa vodom gestapovaca koji su krenuli iz Rogatice koristeći tmurnu i maglovitu noć i, preko sela Kovin. Pješevica, Lepenica i sela Guždelj, stigli do raskršća puteva sela Dobrašina - Zakomo. Tu je neprijatelj podijelio kolonu u dva dijela. Vod gestapovaca uputio je potokom rijeke Rakitnice do sela Rakitnica, a potom potokom rijeke Bereg, obuhvatajući selo sa jugozapadne strane. Štab, koji je rukovodio tom akcijom, smjestio se u selu Zakomu.

Kada smo čuli domaćina, koji je bio naš simpatizer, odmah smo krenuli prema logoru da bismo se približili neprijatelju sa leđa i iznenada ga napali

Nakon 500 metara od sela stigli smo na raskršnicu puteva koji vode u sela Ušnjaci i Berek.

U trenutku našeg pristizanja neprijatelj je već napao naš vod u selu. Onako bunovni i iznenađeni, borci su se uhvatili u koštac sa neprijateljem i ručnim bombama se branili. Pod pritiskom jačeg neprijatelja, vod se povukao na južne padine kote 1169, i odatle nastavio da pruža otpor.

Neprijatelj je u tom okršaju uspio da zarobi četnu komoru i kuhinju, a u borbi je poginula bolničarka Sava Bosiljčić i jedan borac.

U pravi čas pojavio se naš 2. vod i napao ustaše sa leđa. Između sela i 2. voda protezala se jedna dugačka jaruga u kojoj su ustaše ostavile oko 25 tovarnih konja sa konjovocima i manjim obezbjeđenjem, koje su povelili sa namjerom da seljacima opljačkaju žito.

Drugi vod je u prvom naletu ubio 10 neprijateljevih vojnika i 15 konja, a ostali su se razbježali, koristeći potok, u pravcu rijeke Rakitnice. Drugi vod nije produžio napad prema selu, nego se zadržao na dostignutoj liniji da bi dočekaio preostalog neprijatelja u zasjedi i spriječio mu izlazak iz obruča. Stoga se komandir čete, dogovorenim znakom pištoljom, sporazumio sa komesarom čete Simeunom Kecmanom i vodnikom 1. voda Brankom Miloševićem da sa vodom krenu na juriš i potisnu neprijatelja iz logora.

Na dati znak 1. vod je krenuo na juriš i potisnuo ustaše iz sela ka položaju 2. voda. Vidjevši da su opkoljene, ustaše su napale 2. vod da bi se probile iz obruča. Dočekani su jakom vatrom iz zasjede, pa se razvila bliska borba prsa u prsa. Jurišajući na čelu svoje jedinice, jedan ustaški oficir, sa pištoljem u ruci, krenuo je sa grupom ustaša pravo na komandira čete i puškomitraljesca Dušana Mrđu. Tom prilikom lakše je ranjen u ruku komandir čete, ali je uspio da ubije ustaškog oficira. Desetar Duško Mrda, koji je bio neposredno sa puškomitraljezom kod komandira čete, ubio je pet ustaša.

Taj pokušaj proboja nije uspio.

U drugom pokušaju neprijatelj je još žešće jurišao, upotrebljavajući i ručne bombe. Međutim, zbog velikog snijega, bombe su imale slab efekat. Komandir čete se nalazio u centru voda. Lijevo, na 10-15 metara, od komandira nalazile su se Boja Novković i Mara Cubrilo, koje su se takođe hrabro držale, odbijajući ustaške napade. Od njihove vatre poginula su trojica ustaša. Primjetivši ih zajedno, grupa ustaša se usmjerila na njih. Upotrijebivši ručne bombe i ostavši bez municije, prihvatile su

nosila i sa njima se tukle sa ustašama. U toj neravnopravnoj borbi ginu pogodene ustaškim rafalima.

Na našem lijevom krilu ustaše su izvršile jak pritisak i, koristeći potok i rijeku Rakitnicu, uspijele da se izvuku iz obruča, ali uz velike gubitke.

Pogibiju drugarica Boje, Mare i Stane teško su primili svi borci, jer su bile hrabre i dobre drugarice.

Boja Novaković je rođena u selu Miljevci, kod Lušci Palanke. Nalazila se u brigadi od formiranja. Više puta je upućivana na sanitetske kurseve u školi, ali to nije prihvatila, jer nije željela da napusti svoje drugove i svoju četu.

Naročito se u toj borbi istakao Duško Mrda, desetar i puškomitraljezac, zatim desetar Dušan Drobac, vodnik 1. voda, Branko Milošević, Dušan Novaković, vodnik 2. voda, i još neki borci. Duško Mrda je poginuo kao komandir voda kurira brigade kod Trnova, u selu Jabuka.

U toj borbi poginule su tri drugarice, dva druga, a pet boraca bilo je lakše ranjeno. Među njima i komandir čete.

Neprijatelj je imao jednog poginulog, dva podoficira i oko dvadeset vojnika. Ubijeno je i 15 konja. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, jedan automat, pet pušaka i nešto municije.

Borba u selu Bereg

RAJKO POPOVIĆ

Poslije šeste neprijateljske ofanzive krajem 1943. i velikih borbi 2. krajiške brigade na planini Zvijezdi, poznate borbe u okruženju sa Nijemcima na brdu Romanovcu, brigada se prebacila na područje Rogatice.

Stanovništvo toga područja zbog opredeljenosti za narodnooslobodilački pokret bilo je izloženo snažnom četničkom teroru i propagandi. Dolaskom naše brigade na taj teren otpočele su danonoćne borbe sa njima.

Pored četničkih jedinica, u Rogatici su bile stacionirane i jake ustaške snage, pa je brigada imala i zadatak da blokira rogatički garnizon, a povremeno i da ga napada.

Poslije prethodnih izuzetno napornih borbi u šestoj ofanzivi, boravak na tom području, i pored svakodnevnih borbi i akcija, značio je izvjestan predah i odmor.

Poznata januarska zima 1944, sa čestim maglama i niskim temperaturama, pričinjaala nam je mnogo teškoća, Jedan broj boraca po izlasku iz ofanzive bio je dosta slabo odjeven, a i ranjeni i bolesni borci činili su nam ozbiljne probleme.

U takvoj situaciji borci su se snalazili kao što su to i ranije činili - sačekali bi manje grupe Nijemaca, ustaša ili četnika, i snabdjeli se ne samo odjećom i obućom nego i novim oružjem i municijom.

Mogućnost da smo se mogli smestiti po kućama, pa makar to bilo i za kratko vrijeme, činilo je za naše jedinice veliku prednost.

Kako ostalim jedinicama brigade, tako je i 3. bataljonu bio osnovni zadatak čišćenje terena od četnika. Za realizaciju toga zadatka štab bataljona je formirao posebnu grupu iz svih četa kojima je komandovao zamjenik komandanta bataljona Božo Mlinarić. Ostali dijelovi bataljona, među kojima i vod 3. čete, kome sam pripadao, upućeni su na kraći odmor u selo Bereg.

U Beregu smo se razmjestili po kućama po vodovima. S obzirom da su se po cijelom području kretale razbijene četničke grupe, nalagala je posebnu opreznost i budnost.

Ustaško-četnička saradnja i na tom području bila je veoma jaka. Kako je i iz ovog sela bilo ljudi u četnicima, to su ustaše iz Rogatice raspolagale sa dobrim podacima o rasporedu i jačini naših jedinica.

Zahvaljujući sigurnim podacima, dobrom poznavanju terena, koristeći noć i jaku maglu, ustašama je pošlo za rukom da se pritajeno približe selu, odnosno na nekih pedesetak metara našem stražaru. Stražar uzvik »stoj« bio je praćen žestokom vatrom.

Treći vod 3. čete, u kome sam bio politički delegat, sa komandirima voda Mrđom, bio je smješten u jednoj većoj »brvnari«. Prije lijeganja naredili smo borcima da ne odlažu oružje i da ostanu obučeni i obučeni. Pošto smo se dobro obezbijedili isturanjem uobičajenih patrola i stražara, koji su se nalazili nedaleko od naše kuće, i nas dvojica smo odlučili da malo legnemo. Sa našim vodom slučajno se zatekao i politički komesar čete Simo Kecman, pa je i on prillegao na »postelji« kakvu smo mu tada pripremili.

Paklena mitraljeska vatra, koja je rešetala našu »brvnaru«, ubrzo nas je sve rasanila. Za nekoliko sekundi svi smo se našli pred kućom i otpočela je žestoka obostrana vatra. Najviše su se koristile ručne bombe, budući da je svaki naš borac posjedovao po jednu, a neki i veći broj. Korišten je i kundak od puške, jer su ustaše željele da nas žive pohvataju.

Izuzetnu prisebnost i hrabrost pokazao je desetar jedne desetine Branko Milošević, koji je prvi istrčao pred kuću, otvarajući vatru na ustaše i pozivajući svoje drugove na juriš. Svakako, cio vod, shvativši opasnost u kome se našao, krenuo je za Miloševićem otvarajući vatru iz oružja i bacajući bombe. Ustaše su osjetile da nas neće lako uništiti ili zarobiti, pa su malo zastale. To je vodu omogućilo da se pribere i otpočne jurišati na ustaše.

Čuvši iznenadnu borbu na području našeg voda, ostali dijelovi čete, pa i bataljona, krenuli su u pravcu našeg voda. Uzput su prihvatili borbu sa ustašama i olakšali blokadu našeg voda. Tako je poginuo i naš hrabri pomoćnik političkog komesara bataljona Branko Kujundžić, koji je, iako invalid bez jedne ruke, u susretu sa ustašama od oružja posjedovao samo svoj pištolj i koji je stradao sa nekoliko metaka u slepočnicu.

U toj borbi položile su svoj život i naše dvije neobično hrabre i primjerne drugarice, Mara Čubrilo, sedamnaestogodišnja prekaljena partizanka iz Like, koja je došla u 3. bataljon i 3. četvu već prvih dana po formiranju brigade. Mara je odbila poziv ustaša da se preda i otvorila vatru iz pištolja.

Kada joj je ponestalo municije, kocem je nastavila da tuče ustaše da im ne bi živa pala u ruke. Kada su ustaše vidjele da se ta hrabra partizanka neće predati, iz automata su osuli vatru i izrešetali je. Tako je prošla i Boja Novković, hrabri borac naše Krajine i Grmeča. Ni Boja nije prihvatila ustaški poziv za predaju, već je koristila pištolj, a kasnije i bolnička nosila, poput svoje hrabre drugarice Mare.

Vijest o pogibiji naših hrabrih drugarica teško je pala svim našim borcima.

Kako sam postao komandir voda

NIKOLA POLOVINA

Noću između 6. i 7. januara 1944. naš 2. bataljon, sa štabom brigade i brigadnom bolnicom, izveo je pokret iz sela Ivančići. Ujutru 7. januara oko 8-9 sati stigao je u selo Brgule kod Vareša. To selo, prilično ušoreno nalazilo se u kotlini između dva brda. Iz njega je nekoliko boraca bilo u našoj brigadi. Nije nam bilo prvi put da dolazimo u to selo. Ljudi su u njemu bili vrlo gostoprимljivi.

Po ulasku u selo naš vod (2. vod 2. čete) određen je da ide na obezbjeđenje, na brdo sa desne strane pri ulasku u selo. Sa posjednutog položaja iznad sela, na suprotnoj strani prema šumi, primijetili smo nekoliko kuća, u kojima su četnici slavili Božić, što mi tada nismo znali.

Iza nas, dolje u selu, posmatrali smo kako se bataljon, štab brigade i bolnica razmještaju po kućama, a iznad sela, sa suprotne strane, vidjelo se kako jedan vod iz 1. čete izlazi na položaj, kao obezbjeđenje sa one strane.

Vodnik Ratko Bilbije i politički delegat Petar Vejinović rasporedili su vod prema tim kućama i šumi. Sve je izgledalo mirno i tiho i nije se moglo ni naslutiti da u blizini ima neprijatelja. Te noći padao je snijeg, tako da je bio dubok oko pola metra. Iz kuće je izbijao dim i osjećala se nekakva živost, pa smo pretpostavljali da slave Božić.

Hitajući da izvide prostor oko tih kuća Ratko Bilbija sa delegatom Petrom Vejinovićem, krenuli su prema njima. Kada su prišli blizu, četnici su ih dočekali vatrom iz pušaka, a poslije i iz puškomitraljeza. Ratko i Petar su legli u snijeg i otvorili vatru na četnike, a čula se i njihova komanda da vod krene napred, u juriš. Kao komandir 1. desetine preuzeo sam komandu nad vodom i, u streljačkom stroju, krenuli smo na juriš u pomoć vodniku. Istovremeno, i četnici su izvršili juriš, pokušavajući da žive uhvate vodnika i delegata. Vodnik je bio smrtno ranjen i ostao je u snijegu, a delegat je uspio da se izvuče do voda. Nastala je borba između nas i četnika, ko će prije doći do mrtvog vodnika. Zahvaljujući velikoj hrabrosti cijelog voda, a naročito puškomitraljezaca Milana Predojevića Čučkonje i Nikole Bijelića, uspjeli smo prvi da dođemo do mrtvog vodnika i odbacimo četnike na ivicu šume, bez obzira na to što je njih bilo više. U toj borbi, pored mitraljezaca, istakli su se i Ljubo Stokić, Nikola Knežević, Safet Aščerić, Zajim Slepčević, Nikola Aćimović i Vojislav Galić, koji je bio teško ranjen i istog dana podlegao

ranama. Kada nam je četa stigla u pomoć, dejstvom u bok, uspjeli smo rastjerati četnike. Oni su imali mnogo ranjenih, što se vidjelo po krvavom tragu na snijegu, a jednog mrtvog su ostavili u šumi. Vodnika Bilbiju sahranili smo na samom položaju, uz vojničku počast, a Galića u selu.

Istog dana uveče održan je partijski sastanak, na kojem je analizirana prethodna borba. Zaključeno je da je vodnik Bilbija napravio veliku grešku što nije isturio patrolu da ispita da li u blizini ima neprijatelja; da se mora odgovornije odnositi prema zadacima na obezbjeđenju; da se kadar mora čuvati i da se više brine za borce, kao i da su žrtve u toj borbi bile nepotrebne.

Sastankom je rukovodio zamjenik političkog komesara Slobodan Zorić. Postavljeno je pitanje ko da zamijeni poginulog Bilbiju. U diskusiji je učestvovalo više diskutanata i predlagača, pa je bilo i više prijedloga. Vaso Krbavac je predložio Jovu Kandara, a Rade Novaković - Nikolu Kneževića, uz napomenu da je bio kaplar u bivšoj jugoslovenskoj vojsci. Drago Sakradžija predložio je Nikolu Polovinu, kao i komandir Dušan Sovilj, uz obrazloženje da se istakao u napadu na Brezu, u proboju na Romanovcu i, konačno, toga dana u komandovanju vodom. Kada su pojedinci željeli da nastave diskusiju, Sovilj je rekao: »Predlažite vi koga hoćete, vodnik će biti Polovina«. Tako sam postao komandir voda.

Mitraljezac Miloš

RADE DOBRIĆ, MIRKO STANIĆ

Kad god razmišljam o svom ratovanju, od 1941. godine, sjetim se mnogo čega nezaboravnog. Prije svega, teških bitaka, slav-
nih pobjeda, junaštva pojedinih boraca i tragičnog kraja mnogih od njih. One koje sam poblize poznao, duže sam pamtio i duže za njima tugovao. Pri tim sumornim razmišljanjima, čak i sada gotovo redovno i među prvima, uvijek sa nekom posebnom tugom, sjetim se poznate junačine Miloša Milinovića iz Bosanskog Milanovca. Sve vrijeme borbenog puta nosio je »šarac« i kao rijetko ko s njim smjelo i znački baratao, i u napadu i u odbrani, precizno tukući po neprijatelju u zanosu smjelog borca - osvetnika. U mnogo akcija i teških borbi istovremeno smo dejstvovali kao neki dobro uvježbani par. Uvijek, svud i na svakom mjestu bio je pouzdan i nikad izvan prvih redova. Njegove neposredne starješine imale su razloga da ga često javno ističu pred borcima kao divan primjer izuzetne hrabrosti. Istovremeno su ga i savjetovali da se bez prijekne potrebe ne izlaže opasnosti, jer je on i to ponekad činio. Te, kao i ostale savjete dobronamjerno je primao, ali se kasnije, u zanosu borbe, znao zaboraviti, misleći više o njenom ishodu nego o sebi.

Da bi se barem i približno opisao njegov ratnički učinak dok je bio u mitraljeskom odjeljenju 2. krajiške brigade trebalo bi, zaista, i vještom peru, mnogo i vremena i prostora. Kao njegov saborac, ispričaću samo jednu borbu.

U februaru 1944. nalazili smo se na izuzetno teškom položaju na jednom većem ćuviku, nedaleko od Rogatice, koji se, kao i čitava okolina, u nedogled, nalazio pod debelim naslagama sniježnog pokrivača. Bilo je veoma hladno, te su naši borci, pored gladi i umora, bili izloženi velikim teškoćama, pogotovu oni slabije obučeni. Toga dana nas je neprijatelj istovremeno i snažno napao gotovo sa svih strana. Branili smo se svim raspoloživim sredstvima, ali je on jurišao kao slijep, bez obzira na vlastite gubitke, videći priliku da nas baš tu uništi, u tom dubokom snijegu, koji nam je uveliko ometao manevar i uspješniju borbu.

Miloš i ja, zajedno sa ostalim drugovima oko nas, tukli smo po njima neštedemice. Zatim je, na sve strane, na našem položaju došlo do borbe prsa u prsa. Uzvici, urlici, hrvanje, udarci kundacima i bajonetima, davljenje i gaženje, čuli su se na sve strane. Ishod je bio potpuno neizvjestan. Taj krkljanac uveliko je ometao dejstvo nama mitraljescima.

Da bi stvar bila još i gora, od silne vatre moj se mitraljez najednom zakovao, pa ni makac.

Vidjevši to, Miloš mi je užurbano doviknuo: »Rade, povlači se brzo za mnom. Brzo, brzo, inače ćemo uzalud izginuti«.

Poslušao sam ga bez razmišljanja. Povlačio sam se sa poslugom, ali sam nosio onesposobljeni mitraljez. Miloš nas je štitio svojim »šarcem«. Sporo smo odmicali, a neprijatelj je navalio svom snagom. Bacili smo mitraljez u snijeg i tukli se čim smo stigli, stalno se povlačeći dalje. Pri tome, najednom upali smo u nekakvo trnje, koje nam je, pored dubokog snijega, još više usporavalo odstupanje. Ali, srećom, i neprijatelj je sporo nastupao. Na kraju, ipak smo uspjeli da se nekako izvučemo iz obruča, ali po cijenu velikih gubitaka. Poginula su nam četiri borca, među kojima i četna bolničarka Dragica Todorović.

Iste godine, 20. maja, Miloš je poginuo u selu Zakmuru, kod Foče, za vrijeme borbe sa njemačko-četničkim snagama, do koje je došlo iznenada. Nešto kasnije, po završetku borbe, drugovi su ga sahranili, oprašajući se od njega s ponosom i tugom. Njegov »šarac« sa opremom preuzeo je njegov dotadašnji pomoćnik Mehmed da bi nastavio prekinutu borbu palog druga.

Komesar ne pušta strojnicu

HASIBA BAKALOVIĆ

U prvom tromesečju 1944, na području Rogatice ili oko Jabuke, vod boraca jedne čete 3. bataljona postavio je noću zasjedu kod jedne kuće u kojoj je bilo nekoliko četnika. Prema svjetlu iz prednjeg dijela kuće, kroz prozor su se vidjeli četnici kako sjede za stolom.

Postavljeni su borci uz vrata i prozore sa prednje i zadnje strane, a ostali su zauzeli zaklone u voćnjaku ispred kuće. Kada smo krenuli da zauzmemo određena mjesta, oglasio se lavež psa, ali ga je neko umirio.

U tom trenutku nestalo je svjetla u sobi, a jedan četnik je iskočio kroz prednji prozor i probio se između zasjede. Međutim, nečiji metak ga je stigao i smrtno pogodio. Nisam znala šta se s druge strane kuće dešavalo. Stajala sam na svom mjestu. Imala sam kratku talijansku pušku sa tri metka i dvije motke sa čebetom, pripremljene za nosila.

Odjednom su iza kuće ispale dvije prilike. Uхватili su se bili za jednu strojnicu i hrvali se. U prvi čas nisam mogla nikoga da poznam. U tome čujem glas komesara Simeuna Kecmana: »Niko od Simeuna nije oteo strojnicu, nećeš ni ti, boga ti banditskog«. Vidim četnika krupan, u bijeloj košulji i tamnom puloveru, a komesar Simeun srednjeg rasta, pomršav, ali vješt, i obori bandita na koljena. Ali, ni četnik ne ispušta strojnicu.

Htjela sam i ja nešto da učinim. Nisam smijela pucati u bandita, jer su još uvijek obojica držala strojnicu i premetala se sa njom. Ostavila sam pušku uza zid, brzo izvukla kolac iz čebeta i zamahnula da udarim četnika po glavi, a kad je to spazio komesar, rekao je: »Ne, bula, hoću ga živa«. Pucanj se oglasio i pogodio četnika u nogu, što je odlučilo pobjedu u hrvačkom meču u korist hrabrog i prisebnog komesara Simenuna. Začudo, niko sem mene nije to primijetio.

Boreći se da strojnica ne bi pala neprijatelju u ruke, komesar Simeun Kecman ne samo da je spasio vlastiti život nego i moj, a i ostalih boraca koji su bili uz kuću, možda i nekima u zasjedi.

Četnika sam odmah previla. Uz pratnju je bio otpremljen u štab, ali je u pokušaju bjekstva bio ponovo pogoden.

Hvatanje četnika u pećini

SVETO KERKEZ

Februara 1944. godine 2. krajiška brigada je vodila ogorčene borbe na prostoriji: Sokolac - Rogatica - planina Devetak sa nemačkim, ustaškim i četničkim snagama. Pošto je borbe izvodila na širokim prostranstvima, njeni bataljoni su bili veoma samostalni u planiranju, organizovanju i izvođenju borbi, a posebno pri izboru objekta dejstva, vremena i načina obavljanja zadataka, što je od štabova bataljona i komandi četa zahtijevalo mnogo samoinicijative, sposobnosti, hrabrosti i odgovornosti u rukovođenju i vođenju svojih jedinica kroz okršaje. Bataljoni su u mjestima kroz koja su prolazili i gdje su se za vrijeme predaha između narednih borbi zadržavali razvijali kulturno-zabavne i propagandne aktivnosti i priređivali igranke sa omladinom. Time je razobličavana neprijateljska propaganda i pridobijana omladina za NOP, a bilo je značajno za popunu jedinica mlađim borcima.

U tom periodu 2. bataljon se zadržao u selu Klečkovac, koje se nalazi između Rogatice i Sokolca. Tu je, u seoskoj školi, jedne nedjelje uveče organizovao priredbu, a zatim igranku sa stanovništvom i omladinom. S početka se mislilo da bi, s obzirom na jako ispoljenu četničku propagandu, odziv omladine mogao biti mali, pa je preko partijskih i skojevskih organizacija organizovan propagandni rad u Klečkovcu i blizim selima, uz veće angažovanje naših drugarica partizanki: Pave Kurut, Anastazije Kos Aste, Mike Ugarčine, Ilinke Bursać i drugih, što je dalo vrlo dobre rezultate. Već u ranim večernjim časovima škola je bila prepuna omladine i boraca. Izostale su samo straže i patrole, a i oni borci koji su završavali svoje smjene u obezbjeđenju, umjesto na odmor, dolazili su na igranku. Veselje i igranka produženi su do odmaklih ponoćnih časova.

Ujutro je sve bilo mirno. Pričalo se o utiscima i novim poznanstvima sa omladinom. Borci su čistili naoružanje, pripremajući se za dalje borbe. Iznad sela Klečkovca strči jedno kao kružno uzvišenje, sa ogromnim kamenim gromadama, koje prema sniježnoj bjelini ima siv i veoma neprijatan izgled.

Prvog dana boravka 2. bataljona u selu, ujutru, iz tih stena se oglasio rafal iz automata, na koji gotovo niko nije ni obratio pažnju, budući da su se ti pojedinačni rafali često čuli, pa i radi isprobavanja pojedinih vrsta naoružanja nakon otklanjanja zastoja ili određenih kvarova. Međutim, i drugog dana, u isto vrijeme, čuo se rafal, što je pobudilo interesovanje boraca i komandira. Od mještana se doznalo da se tu, u ne-

koj pećini, kriju četnici još od vremena razlaza sa partizanima, da su mnoge vojske koje su tuda prolazile pokušavale da ih otjeraju, među njima i naše proletherske jedinice, ali im to nije uspjelo, da niko ne zna odakle su došli, ni koliko ih ima.

Na tako zabarikadiranog neprijatelja u pećini borci brigade do tada nisu nailazili, a mnogo jača utvrđenja su uspjeli da osvoje. Zbog toga su čvrsto riješili da i taj veoma čudan objekat likvidiraju. Nezgoda je bila u tome što je ulaz u pećinu bio potpuno vertikalalan i uzak, prečnika oko dva, a dubine oko tri metra. Koliko dalje ima prostorija i koliko hodnika vodi prema njima, ima li izlaza i koliko, kuda izlaze, koliko četnika unutra ima, to se nije znalo.

Oko grotla pećine okupili su se mnogi borci i komandiri, koji su žustro raspravljali kako da likvidiraju četnike. Komandir 3. čete, izuzetno hrabar i iskusan u osvajanju različitih utvrđenja od Bosanske krajine do Klečkovca, riješio je da pozove četnike na predaju, obećavajući im da sami mogu da odluče hoće li se priključiti partizanima ili će ići svojim kućama. Krupnim i prodornim glasom pitao je ko je unutra i zašto se krije. Usljedio je odgovor da su unutra četnici, koji se bore za »kralja i otadžbinu«. U pregovore se uključio i komesar 2. čete Vaso Kravac, objašnjavajući ciljeve NOB-a i izdaju četnika, pozivajući ih na predaju. Četnici su ironično odgovorili: »Mi bi se predali, ali ne možemo izaći, brada nam je prevelika«. Nakon toga su počeli psovati i govoriti razne uvrede, a to su propratili mitraljeskim rafalima. Uvidjevši da pregovori i ubjeđivanja neće uspjeti, borci su aktivirali i ubacili u pećinu nekoliko ručnih bombi, od kojih su se tresli zidovi pećine, a kamenje se obrušavalo u njenu unutrašnjost, što nije obećavalo krajnje rezultate. Četnici su i dalje vrijeđali, pozivajući ironično da uđemo unutra kod njih, da pod tim uslovima pristaju na pregovore, a odmah poslije toga pucali su na nas. Prema dogovoru boraca i komandira, u pećinu su ubacivani svežnjevi ručnih bombi, ali bez većeg uspjeha. Komandir minobacačkog voda 2. bataljona je predložio da par minobacačkih mina uveže sa ručnim bombama i tako aktivirane ubaci u pećinu, što je i učinjeno. Međutim, samo su se zidovi pećine više obrušili. Pošto primijenjene kombinacije nisu dale željene rezultate, povelala se rasprava šta dalje činiti, jer se pretpostavljalo da četnici imaju tajne izlaze na nekoj drugoj strani pećine za čije bi traženje trebalo angažovati više boraca i, s obzirom na predstojeće zadatke bataljona, utrošiti mnogo vremena.

Neki su predlagali da se samo organizuje zasjeda oko otvora pećine, a čete povuku u selo, a drugi da se formira grupa dobrovoljaca da neposredno, borbom prsa u prsa, likvidira četnike. Komandir je zatražio dobrovoljce. Prva se javila Milka Ugarčina, zatim učitelj-Uča, veoma simpatičan borac, Musliman, koji je prilikom napada brigade na Tuzlu 1943, kao učitelj i napredan omladinac, stupio u 2. četu 2. bataljona. Imao je njegovanu crnu bradicu, ličio je na mladog popa. Javili su se i mnogi drugi borci: Ilija Bigić, Mirko Predojević, Dragan Damjanović, ali kroz otvor pećine mogla su ući samo 3-4 borca. Zbog toga je na čelu grupe pošla Milka Ugarčina Ika, za njom uča i Bigić sa puškomitraljezom. Nakon spuštanja, Milka je otkrila hodnik koji je vodio prema

prostoriji u kojoj su se nalazili četnici i sa pištoljem u ruci, počela je da puži prema unutrašnjosti. Za njom su išli uća sa automatom i Bigić sa puškomitraljezom. Četnici su ih osjetili i odmah otvorili vatru, na koju je grupa takođe uzvratila vatrom.

Grupa se puzeći, uz zaštitu vatre Bigičevog puškomitraljeza i minimalno zaklanjanje za pojedina kamena ispupčenja, postepeno i veoma sporo uvlačila tesnim hodnikom, iz čijeg je mračnog otvora siktala vatra zaklonjenih četnika kao iz usta nekog višeglavog zmaja. Borci su, jedni spuštteni na dno otvora, drugi nadneseni nad otvorom, nestrpljivo pratili dramu u pećini, nudeći grupi da je zamijene. Kad su četnici osjetili da se grupa približila njihovim zaklonima, otvorili su paklenu vatru i njihovi rafali su smrtno pokosili Uću. Drugovi su ga izvukli iz pećine, a štab bataljona je naredio da se odustane od takvog načina borbe. Istovremeno je naređeno da se iz sela donese slama, da se njome napune pećina i hodnik i da se zapali, što je ubrzo učinjeno.

Kada je slama dogorevala, iz unutrašnjosti hodnika čulo se dozivanje četnika da pristaju na pregovaranje. Međutim, pozvani su na predaju, i oni su pristali.

U pećini ih je bilo osam. Četvorica su ranije bila izašla i otišla u pljačku. Od četvorice u unutrašnjosti jedan je poginuo, jedan je bio ranjen, a dvojica su zarobljena bez povreda, ošamućena od dima.

Prostorija u kojoj su boravili četnici, bila je velika. Imali su u izobilju raznovrsne hrane, naslagane sanduke municije, ručne odbrambene bombe. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, dva italijanska automata i jedna puška.

Uća je sahranjen na seoskom groblju uz tugu i bol svojih drugova i drugarica, a sluge okupatora je snašla zaslužena kazna.

Uhvatili smo ustaškog oficira

MILOSAV GAJIĆ

Polovinom marta 1944. naša brigada se ponovo nalazila na sektoru Goražde - Foča - Kalinovik. Jednoga dana dobili smo naređenje da obezbijedimo prolaz jednoj italijanskoj brigadi preko rijeke Prače i pruge Sarajevo - Višegrad, koju su Nijemci i ustaše dobro obezbjeđivale i čuvale. Ta italijanska brigada je išla sa terena Crne Gore i trebalo je da se prebaci u Semberiju. Štab brigade se nalazio u Ustikolini, i naredio je da zadatak obave 1. i 2. bataljon. Trebalo je očistiti prolaz kroz Goražde i Ustipraču, i to cestom. U Goraždu su bile ustaše, milicija, i četnici, a na Ustiprači ustaše i legija u dobro utvrđenim bunkerima. Put je bio prilično dug, i to sve kroz neprijateljsku teritoriju. Mi smo imali zadatak da očistimo Goražde, produžimo do Ustiprače, likvidiramo bunkere i prebacimo Italijane preko mosta.

Pokret jedinica otpočeo je u popodnevnim časovima. U tri kolone, prema Goraždu, išao je 2, pa 1. bataljon. Mi kuriri, sa vodnikom kurira Mirkovićem, išli smo zajedno sa političkim komesarom brigade Idrizom Čejvanom uz 1. bataljon. Naveče, oko 22 časa, ušli smo u Goražde. Ustaše i milicija su pripucali i pobjegli prema Rogatici. Pošto je bila noć, kroz Goražde smo išli u kolonama i u streljačkom stroju. U centru smo se zaustavili, čekajući da pristignu Italijani koji su išli cestom za nama. Istovremeno smo izviđali teren. U jednom trenutku smo primijetili da neko žurno ide prema nama. Desetar Mirković i Milan Rodić upitali su ga ko je i odakle ide, a on je u brzini odgovorio da je gospodin poručnik. Držeći oružje na gotovs, naredili su mu da podigne ruke u vis. Tada smo vidjeli da je to ustaški oficir. Razoružali smo ga (imao je samo pištolj) i povelu ga sa sobom. Kod njega smo našli legitimaciju i tri objave na tri prezimena - u jednoj je pisalo da je Hrvat, u drugoj da je Musliman, a u trećoj da je Srbin. Rekao nam je da ide iz svog stana, jer je čuo pucnjavu, u komandu da vidi šta se dešava. Dalje nam je rekao da je u Goražde stigao prije nekoliko dana, sa zadatkom da objedinjuje miliciju, zeleni kadar i četnike za borbu protiv komunista.

Nismo imali vremena za saslušanje jer smo žuririli prema Ustiprači, pa smo ga povelu sa sobom. Rodić i ja smo dobili zadatak da ga vodimo i čuvamo da ne pobjegne. Bilo nam je jasno da se radi o opasnom neprijatelju, pa smo mu, za svaki slučaj, vezali ruke. Na Ustiprači je vođena teža borba sa ustašama, u kojoj smo imali nekoliko ranjenih boraca, ali su naši bataljoni uspjeli da ustaše natjeraju u bjekstvo. Most je bio

oslobođen. Italijani su se prebacili preko Prače, a mi smo se vratili na teren sa kojeg smo i pošli. Ponovo smo prošli kroz Goražde.

Kada smo se vraćali, taj ustaša je počeo sa nama da razgovara i da se raspituje. Pitao je gdje ga vodimo i šta će biti sa njim. Rekli smo da ga vodimo u štab brigade, a možda i u štab divizije. Tada je on upitao šta bi mu se desilo, ako bismo se lično nas dvojica pitali za njegovu sudbinu.

Mi smo mu odgovorili da mi nismo ubice, da ljude koje zarobimo ne ubijamo, sem onih za koje se utvrdi i zna da su koljači. On je tada ispričao da je završio školu u Parizu - oficirsku jednogodišnjju, da je nedavno došao u Jugoslaviju, da je prošao kroz Banjaluku i vidio da je sva porušena, jer su partizani napadali garnizon u gradu. A zatim je dodao da je uvijek štitio ljude koliko je mogao, gdje god se nalazio, i naveo da je krajem 1942. bio u Kupresu. To posljednje nam se nije svidjelo, jer nam je već bilo poznato da su u to vrijeme u Kupresu bile samo ustaše, da su tamo vođene teške borbe, i da su u to vrijeme ustaše oko Kupresa poklale sve živo, a sela popalili. Malo smo čutili i išli dalje.

Kada smo bili ispred Goražda on nas je pogledao, prvo Rodića, pa mene, a zatim dodao: »Ja vidim da ste vi dobri mladići, da se mnogo mučite i da bi vam svaka pomoć dobro došla. Ja ovdje u Goraždu imam bogatu tetku, hajde da navratimo kod nje i da se dogovorimo da vi mene pustite, a ona će vam dati pola kilograma zlata«. To je za njega bilo kobno, a za nas je značilo da sa njim više nemamo šta razgovarati. Odmah smo mu rekli da se mi ne borimo za pljačku i zlato, već za slobodu svoga naroda i naše zemlje. Rodić me pogledao dajući mi znak da budemo budni, jer bi mogao da pokuša da pobjegne. Prestao je svaki razgovor, a malo kasnije smo skrenuli sa ceste i produžili seoskim putanjama preko šuma i brda.

Naveče smo se zaustavili u selu Pijetli, koje se nalazi desetak kilometara od Goražda, u brdima prema Jahorini. Te večeri je ustašu dugo saslušavao komesar brigade Idriz Čejvan. Držao se kukavički, kukao je za svoj život, molio komesara da ga primi u partizane i obećavao da će i on biti dobar komunista. Idriz mu je rekao: »Ako bi takvi kao što si ti mogli da budu komunisti, onda ja ne bih htio da budem komunist«. Idriz se naročito ljutio kada ga je oslovljavao sa »gospidine«, rekavši da on nije gospodin. Na kraju, insistirao je kod komesara da ga sprovedemo u štab divizije, ali odmah, jer je on nestrpljiv i zabrinut za svoju sudbinu. U kući je bilo i nekih žena i omladinki. Kada smo ga povelili, obratio im se riječima: »Sestre spašavajte me, a možete me spasiti ako hoćete«. Jedna omladinka mu je odgovorila: »Izlazi napolje, jer svi koje si ti spasio otišli su niz Drinu«. Naravno, nikad nije vidio partizanski štab divizije. Za njega je važio surovi ratni zakon. Isti koji je on, kao nečovjek, surovo primjenjivao na drugima.

Jedan detalj iz borbi Četvrtog bataljona

STEVO JAKŠIĆ STEVICA, VOJISLAV JAKOVLJEVIĆ VOJO

Poslje oslobođenja Bihaća došlo je do većeg priliva novih boraca-dobrovoljaca, pa je štab brigade odlučio, uz saglasnost štaba 4. krajiške divizije, da formira 4. bataljon 2. krajiške brigade.

Prelaskom brigade u istočnu Bosnu za političkog komesara 4. bataljona postavljen je Miroslav Majkić Miro. Na ovu dužnost došao je sa položaja političkog komesara 2. bataljona ove brigade. Nastaju borbe u istočnoj Bosni - oslobođenje Gračanice, napad i oslobođenje Tuzle, oslobođenje Živinica, borbe za Sokolac, Goražde, kod Foče i Ustikoline. Poslije oslobođenja Tuzle i većih prostora u istočnoj Bosni dolazi do sve većeg priliva novih boraca. Politički komesari i partijske i skojevske organizacije imaju pune ruke posla, kako na agitaciono-propagandnim poslovima u jedinicama, tako i sa narodom. U organizovanju konferencija po četama, kad god to borbene prilike dozvoljavaju, politički komesar bataljona je neumoran. Na svakom koraku objašnjava borcima i starešinama aktuelnu vojno-političku situaciju. Svojom aktivnošću mobilizirajuće djeluje na cjelokupan, prije svega, partijsko-skojevski sastav, a zatim i na sastav cijelog bataljona. Pošto je služio bivšu jugoslovensku vojsku i već posjedovao dobro ratničko iskustvo znao je upućivati borce i starješine u tajne vojničke i borbene vještine. Zbog toga je kao starješina bio veoma omiljen i poštovan od cjelokupnog boračkog sastava.

Pred šestu neprijateljsku ofanzivu bataljon se u sastavu brigade našao na komunikaciji Kasin Dol - Trnova. Nadirao je jakim snagama s ciljem da brigadu razbije i uništi. Četvrti bataljon je na svome odsjeku posjeo dominantne visove i dugo odolijevao neprijatelju. Ali, pod pritiskom mnogo jačeg neprijatelja, potpomognutog artiljerijskom i minobacačkom vatrom, te naletima avijacije, koja je tako reći u brišućem letu iznad glave prosipala tovare bombi po našem položaju i mitraljirala ih, bataljon je bio prisiljen da se povlači. Nastala je teška situacija. Teško je bilo odvojiti se od neprijatelja, a da ne pretrpimo velike gubitke. I sa municijom smo već bili blizu kritičnog stanja.

U takvoj situaciji politički komesar bataljona dogovorio se sa štabom bataljona da on sa jednim vođom (komandir Vojo Jakovljević) i kuririma bataljona ostane na položaju i štiti izvlačenje ostalih jedinica. Odmah su se u čudu pitali čemu sada ovo. Neprijateljski stroj bio je tako reći nadohvat ruke. Odjednom, komandovao je da se prekine paljba i da se baca kamenje. Kod neprijatelja je nastala za trenutak zabuna.

Miro koristi to, ustaje i poziva i ostale borce da krenu ka neprijatelju uzvikujući da bandite treba hvatati žive. Uz put nije dozvolio da se puca, nego tek kada su stigli na blisko odstojanje. Tek je tada nastala pometnja kod neprijatelja, koji se počeo u neredu povlačiti. Taj moment je politički komesar Miro Majkić iskoristio i naredio naše povlačenje za brigadom prema obroncima Jahorine.

Nastaju teške i dramatične borbe oko Goražda, Rogatice, brigada prelazi rijeku Foču, probija se preko komunikacije Han Pijesak - Sokolac i vodi borbe na Zvijezda planini. Ponovo brigada ide preko Prače. Četvrti bataljon nije uspio da prođe nabujalu Praču, prije svanuća. Sem toga, naišao je i oklopni voz. Na lijevoj obali Prače ostale su dvije čete. I ustaše iz Rogatice koriste nastalu situaciju i kreću u napad s ciljem da unište ove jedinice. Politički komesar bataljona, ocjenivši težinu situacije komanduje da se krene na juriš. Dolazi do borbe prsa u prsa. Nastaje borba noževima i kundacima i čuje se prasak ručnih bombi. Neprijatelj nije izdržao nalet naših boraca i ubrzo je odstupio u neredu ostavljajući poginule i ranjene. Politički komesar Miroslav Majkić Miro nije uspio da se probije sa svojim borcima. Bio je pokošen neprijateljskim rafalom iz automata. Bolničarka Mileva Matijaš priskočila mu je u pomoć, sklonila ga i previla mu rane. Međutim, spasa nije bilo. Izdahnuo je na rukama bolničarke Mileve. Tako se ugasio život omiljenog borca i političkog komesara Miroslava Majkića Mire, u selu Fejzovići kod Rogatice 3. marta 1944. godine.

Borci 2. i 4. bataljona 2. krajiške brigade bolno i teško su primili gubitak omiljenog druga i starješine.

Izgubismo komandira kod Rogatice

RADE DOBRIĆ, MIRKO STANIĆ

Nekadašnje čobansko druženje u Dabarskom Dolu između Luke Manojlovića iz sela Đedovače i mene tek je kasnije, u redovima 2. krajiške brigade, potpuno razvijeno. Slučaj je hteo da i u toj brigadi budemo dugo zajedno. Luka je bio u pratećoj četi, pri kojoj je bio formiran minobacački vod, kojem su bili pridodati i teški mitraljezi, a na jednom od njih bio sam nišandžija. S obzirom na to, vidio sam mnoge, junačke podvige i uspjehe Lukine u mnogim izuzetno teškim, pa i kritičnim situacijama. Naročito za vrijeme ogorčenih borbi za i u Prijedoru, u proljeće 1942, te oko Ključa, Sanskog Mosta, Vrhpolja, Manjače, Jajca, Bihaća i u brojnim drugim akcijama koje je izvodila 2. brigada. I, već prilikom drugog napada na Bosanski Novi, Luka je bio vodnik mitraljeskog voda, koji je u neku ruku bio udarna snaga naše brigade.

Mnogobrojne borbe na daljem borbenom putu brigade čeličile su njene borce. Oni su, tako, iz dana u dan bili sve spremniji za sve ozbiljnije poduhvate na bojnom polju. Među njima, Luka se posebno isticao. Jednog dana postao je komandir čete u 2. bataljonu. Ubrzo zatim, u danonoćnim borbama u istočnoj Bosni, a posebno oko Rogatice, Luka je i kao starješina postigao zapažene uspjehe. Starješine su ga poslije toga sve više cijelina i računale na njega, a borci su ga, kao i do tada, i dalje voljeli i poštovali i kao čestita čovjeka-druga i kao sposobnog starješinu, koji je za njih, kad god je trebalo, imao razumijevanje u svakoj situaciji.

Marta 1944. na položaju nedaleko od Rogatice iznenadile su nas jake neprijateljske snage. Došlo je do oštred borbe, koju je brigada nesmanjenom žestinom vodila čitav dan. U toj borbi četnici su nam bili poseban problem, jer su pomagali Nijemcima tako što su uporno udarali u naše bokove. No, organizovanom odbranom odoljeli smo jednima i drugima. Borba se najzad tek pred ponoć utišala. Nekako baš u taj čas prišao mi je Luka i pitao me umornim glasom:

- Kako li mi ti, moj Rade, osta živ u onom današnjem paklu?
- Pravo da ti kažem, ne znam ni sam. Mnogi su padali oko mene, ali ja, eto, ostadoh netaknut. Sreća, šta li, jer moglo je biti i drugačije.
- Da - reče on. - Moglo je biti i s tobom i sa mnom kao i sa ostalim našim borcima, koji su preživjeli međusobno se braneći.

- Tukao sam ih i ja do iznemoglosti. Gotovo do posljednjeg metka. Uzalud su im bili svi juriši u mom pravcu. Nisu prošli.

- Tako, tako Radojica moj. Moraćemo ih i dalje tući sve dok ih sa svim ne potučemo. Drugog izlaza nema. Oni ili mi.

- Oni, oni - kažem mu smješeći se. - Oni moraju nestati s lica naše zemlje u koju su nasilnički upali, pa iz nje silom moraju biti ili najureni, ili u njoj pokopani.

- Da, da. Upravo tako treba da bude. Samo tako, slažem se s tobom do kraja - kaže mi, tapšući me po ramenu, i odlazeći dalje.

Ubrzo stiže naredba za pokret. Začas smo bili u koloni. Luka je bio na čelu svoje čete. Išli smo tiho, oprezno, kroz selo Čadovinu. Najednom, iz daljine, osu mitraljeski rafal i pogodi Luku u pokretu. Samo njega. Borci se sjatiše oko njega nevjerujući. Bili su očajni kad su shvatili da je poginuo. Ogorčeni, glasno su se ili nijemo pojedinačno zaklinjali da će ljuto osvetiti svog saborca, svog komandira, i sve druge pale borce, i toliko drugih nevinih žrtava koji su stradali od zlikovačke ruke. Sahranili smo ga i nastavili put dalje.

Poslije toga danima sam bio tužan. Lik mog druga Luke svud me je pratio i davao mi snage da izdržim kad mi je god bilo teško. I danas ga se sa sjetom i s poštovanjem sjećam, kao dobrog i vjernog druga, neustrašivog borca i pravog rukovodioca.

Kod Pjenovca ostala sam bez ruke i noge

PETRA TODIĆ

U 2. krajišku brigadu stupila sam 7. juna 1943. godine. Prije toga sam radila sa nekim drugovima na prikupljanju hrane i odjeće za partizanske odrede i oko Prnjavora i u okolnim selima. Te zadatke smo dobijali od Rajka Lukenjića.

Kada sam stupila u brigadu imala sam osamnaest godina. Prva borba mi je bila na Motajici sa četnicima. Uspjeli smo da razbijemo njihov odred, a zatim smo napali Derventu, koja je bila veoma dobro branjena. U prvom pokušaju nismo uspjeli da je zauzmemo. Dobili su pomoć iz Slavenskog Broda, i mi smo se morali povući. Sjećam se posebno borbi za oslobođenje Tuzle i drugih teških okršaja. Tuzlu je bilo veoma teško osvojiti, a i ostala mi je u veoma tužnom sjećanju. Oslobođili smo je ali smo izgubili mnogo naših boraca. Borbe za oslobođenje Tuzle odnijele su i život moje najbolje drugarice Zore.

Sjećam se i čuvene gore Romanije, jer se tu brigada najduže zadržala i borila. Sjećam se borbe u Sokolovićima, oko Rogatice, Sokolca, Knežine, Javor-planine, Han-Pijeska, zatim borbi na Zvijezdi, Brezi, Varešu, Ozrenu, rijeci Krivaji, kao i mnogih drugih bitaka za vrijeme šeste neprijateljske ofanzive.

Moje najtužnije i najtragičnije sjećanje vezano za borbe oko Vlase-nice, Han-Pijeska i Vrbačkog kod Pjenovca. Sjećam se žestoke borbe koja je vođena drugom polovinom 1944, u toku sedme neprijateljske ofanzive. Druga krajiška brigada je vodila borbu sa Nijemcima u selu Vrbačko kod Pjenovca.

To mi je ostalo u sjećanju, zato što me je jednog trenutka nešto strahovito udarilo i odbacilo od stabla iza koga sam se nalazila. Kada sam pokušala da se podignem da bih dohvatila strojnicu, koja se nalazila malo dalje od mene, osjetila sam nesnosnu bol, i ponovo sam pala na zemlju. Tada sam postala svjesna da sam ranjena u predjelu desne ruke i desne noge. Ubrzo su do mene stigli drugovi sa nosilima i stavili me na njih. Ležala sam, nesposobna da bilo šta mislim.

Slušala sam razgovor drugova, koji je dopirao do mene kao iz neke velike daljine. Shvatila sam da govore o meni i da su rekli da neću ostati živa.

Nisam mogla ništa reći, samo sam pomislila na svoju Kristinu, koja je imala tada tek dvije godine, sjetila sam se lika svoga muža Borka, koji je takođe bio partizan, svojih roditelja, i svoga malog sela, okupa-nog u jutarnjim zracima sunca. Ubrzo sam izgubila svijest. Kada sam

došla sebi iz nesvjestice, koja nije dugo trajala, postala sam svjesna gorke istine: sa devetnaest godina ostaću bez desne ruke i desne noge, a da li ću uopšte ostati živa - ko to zna? Drugovi su mi rekli da se nalazimo u Gornjim Babinama i da ću ubrzo na operaciju.

Operaciju je izvršio dr Ervin Ginzberg, moj danas veoma dobar prijatelj, i to sa priručnim sredstvima, bez narkoze. Kao operacioni sto poslužila su jedna vrata sa kuće u blizini. Kada su mi počeli rezati ruku osjećala sam užasne bolove. Tada sam ponovo bila bez svijesti. Kada sam se probudila bila sam u nekoj šumi, a pokraj mene sjedele su dvije djevojke. Zapitala sam ih gdje je moja brigada i moji drugovi. Rekli su mi da se brigada morala povući pod udarom Nijemaca, ali da su rekli da će se vratiti po mene i da su me sada prepustili brizi i njezi partizanske porodice bake Mitre Jovanović.

Tada sam im rekla ko sam, odakle sam rodom i da jave mojoj kćeri Kristini i mojim roditeljima ako umrem, da znaju gdje mi je grob. Koliko sam baki Mitri i njenoj porodici nanijela muka i straha nikada ne mogu zaboraviti. Svakog dana su me nosile čas u pećinu, čas u podrum, čas u šumu, jer su četnici mogli uvijek da me pronađu i tako teško ranjenu ubiju.

Rane su me boljele. Sporo su zarastale. Lijekova nije bilo nikakvih, ni zavoja, a njih je trebalo veoma mnogo da bi se zavila ruka u ramenu, gdje je odbijena, a trebalo je zaviti i odbijenu nogu ispod kuka. Ali, te poštene žene iz Gornjih Babina cijepale su posljednji čaršav i od njega pravile zavoj. U bazi, u šumi ostala sam oko tri mjeseca. Mnoge dane sam provela pod kišom i suncem sama, misleći o tome šta mi donosi sjutrašnji dan - život ili smrt. Bilo je trenutaka kada sam dozivala smrt, da me spasi bolova i samotnih časova. Ali, to je bilo na trenutak. Već u sledećem momentu pojavila bi mi se u mislima slika moje male kćerke Kristine. Zbog nje je vrijedjelo živjeti, ali ne samo zbog nje nego i zbog dana kada će doći sloboda, kada ćemo osloboditi našu zemlju i narod od okupatorske čizme.

Da bi mi nekako ublažili bolove od rana koje su se bile i ucrvljale, Milena i Beba (omladinke koje su bile uz mene) kuvale su neke trave i privijale na njih. Bilo mi je mnogo bolje. Rane su počele zacjeljivati, a bolovi su se stišavali. Mnoge sam noći tako provela budna slušajući u daljini grmljavinu oružja.

Zatim je stigao 2. bataljon 20. romanijske brigade, i njen politički komesar Duško Jovanović htio je da me prenese u bolnicu u Šehoviće, ali me nisu mogli ponijeti, pa sam ostala i dalje u bazi. To je bilo dobro, jer je ta bolnica ubrzo pala u ruke Nijemaca. Iz baze me je ponijela 19. birčanska udarna brigada. Komandant bataljona je bio Cvijan Ševkušić. Smjestili su me u bazu sa ostalim ranjenicima u selu Vukovićima. Ali, ustaše nisu mirovale. Zauzele su Kladanj, krenuli prema Šehovićima i sve se više približavali bolnici. Tada nas je spasio 3. bataljon 20. romanijske brigade. Prenijeli su nas prema Osmacima, odatle su nas avionom prebacili u Bari, gdje sam ostala više od godinu dana. Tu sam saznala da su mi muža Boru ubili četnici kad je došao kući da vidi našu kćer Kristinu. Iz Barija sam se vratila u oktobru 1945. u Split, iz Splita sam otišla u Zagreb, pa onda u invalidski dom u Sarajevu.

Najmlađi kurir nije doživio slobodu

BOŠKO BUKVA

U štabu brigade nalazilo se petnaestak kurira, sve odabranih mladića, koji su u ranijim borbama jedinice bili stekli dobra borbena iskustva, te su se veoma dobro snalazili u obavljanju i kurirskih zadataka. Neki od njih su došli iz jedinica i kao puškomitaljesci. Nijedan nije bio stariji od 20, a većina je imala između 16 i 18 godina. Najmlađi od svih je bio Branko Ljubišić Brane. Imao je nepunih 13 godina. Za svoje godine bio je normalnog rasta, a po hrabrosti i odvažnosti prevazilazio je i rast i godine starosti. Zbog mladosti i nemogućnosti da podnese teža fizička naprezanja, pošteđivan je od većih napora, što mu je, kada bi god to primijetio, teško padalo, pa je zahtijevao da mu se daju zadaci kao i ostalim kuririma.

Uvijek je tražio da poštu prenese u jedinicu koja je u neposrednom dodiru sa neprijateljem da bi i u borbi učestvovao i dokazao da nije mali, i da se na njega može računati kao i na najzrelijeg borca.

Prilikom vođenja borbi u okolini Bosanskog Novog, novembra 1942, Brane je upućen da odnese poštu komandantu 1. bataljona. Kada je došao u štab rečeno mu je da se komandant nalazi kod jedne od četa. Brane se odmah uputio ka četi, našao komandanta, predao mu pismo i čekao odgovor. U međuvremenu, ustaše i domobrani su krenuli u napad na položaj čete kod koje se nalazio komandant bataljona. Brane kao da je jedva dočekao da neposredno učestvuje u borbi. Zalegao je u borbeni raspored među borce i osuo paljbu na neprijatelja. Kada se neprijatelj približio na domet bombe, upotrijebio je i jednu od svoje dvije bombe, bacio je, a zatim nastavio da tuče neprijatelja sve dok ga četa nije primorala da se povuče na polazni položaj.

Poslije okončane borbe, komandant bataljona Ranko Šipka dao je pismo za štab brigade i upitao Branu, da li bi, kada je tako hrabar, htjeo da bude njegov kurir. Brane je odgovorio da bi ukoliko bi imao prilike da češće neposredno učestvuje u borbi. Kad je došao u štab brigade odmah je ispričao šta je doživio. Kada su ga pitali zašto nije upotrijebio i drugu bombu, odgovorio je: »Pa, valjda znate da svaki borac mora imati jednu bombu za sebe, ako vidi da će pasti u ruke neprijatelja«. Bio je veoma omiljen među borcima, a posebno ga je volio komandant brigade Ratko Martinović i njegov zamjenik Đurin Predojević, kao i ostali članovi štaba.

Pored iskrene hrabrosti i drugih vojničkih vrlina, bio je veoma ve-sele naravi, pa je i u najtežim situacijama nalazio vremena da zametne šalu među kuririma. Uvijek je bio prvi kada je trebalo povesti pjesmu, a najdraža mu je bila »Drenoviću i Tešanoviću, vi ste sluge Anti Paveliću«, ili »Mislila je Pavelića Kata da će biti kraljica Hrvata«.

Brane je bio kurir u štabu brigade sve do oktobra 1943, kada je brigada ušla u sastav 27. divizije. Tada ga je za kurira u štabu divizije od-veo lično komandant Pero Kosorić. I u štabu divizije Brane je ispoljio sve svoje vrijednosti, pa je bio veoma brzo zapažen i svi u štabu su ga brzo zavoljeli. Iako veoma mlad, hrabro je hrlio ka slobodi, ali je nije dočekao. Pošto se aprila razbolio našao se u divizijskoj bolnici. Prilikom jednog prenošenja bolnice, čctnici su napali bolnicu u selu Džimrije, kod Han-Pijeska, pri čemu je Brane poginuo. Svima onima koji su ga poznavali to je neizmjereno teško palo.

Zasjeda na putu Sarajevo - Sokolac

ILIJA CVETKOVIĆ IČA

Dijelovi 17. divizije, komora i divizijska bolnica trebalo je da pređu Sarajevo - Sokolac. S obzirom na to da smo znali da drumom u svako doba dana i noći krstare njemačke kolone, tenkovi i kamioni koji snabdijevaju hranom i municijom garnizone u Sokolcu na Romaniji i Devetaku, 2. bataljon 2. krajiške brigade dobio je zadatak da im obezbijedi nesmetani prelaz.

Štab bataljona je odredio dvije čete. Prva da posjedne položaj prema Sarajevu, a druga prema Sokolcu. Treća četa je ostavljena u rezervi. Značaj zadatka saopštio nam je komandir čete Dušan Savić. Bio je to početak maja 1944, po prohladnom vremenu.

Prva četa je krenula na zadatak na čelu sa komandirovom Dušanom Savićem. Kao i uvijek u takvim prilikama, nije nas napuštao smisao za humor. Riječi Mihajla Despota »večeras ili poginuti ili se dobro najesti«, borci su propratili glasnim smijehom i začikivanjem. »Ja mislim da će biti ono drugo«, rekao je, više za sebe, visoki i snažni delija ispod Grmeča, mitraljezac Miloš Milinović, gledajući svoj »šarac«. Imajući u vidu uskršnje praznike, očekivala se dobra pošiljka hrane. I ostali borci, mada umorni i gladni (neki su krišom jeli mladu koprivu), pripremili su svoje oružje i municiju.

Uskoro je zasjeda postavljena. Nas nekoliko mitraljezaca zauzelo je najpogodnija mjesta prema drumu, a ostali su našli odgovarajuće zaklone.

I dok su borci neprekidno prelazili preko drumu, nešto prije ponoći, iz pravca Sarajeva, čulo se brujanje motora, a ubrzo se ukazala i svjetlost farova. Kamioni su išli polako i tiho. Nije se vidjelo koliko ih ima, niti šta voze. Noć je razbijala svjetlost farova. Uskoro je brza paljba iz mitraljeza i pušaka zaustavila prvi kamion, na koji je naletio drugi, pa su neki skrenuli s drumu. Poslije desetak minuta žestoke paljbe, uslijedio je juriš. Nijemci koji su bili u pratnji nisu pružili jači otpor. Bilo ih je mnogo mrtvih i ranjenih, dok su živi iskoristili noć i pobjegli u šumu. Ubrzo je stigla u pomoć 2. četa, na čelu sa Ilijom Lučićem, i ekonomi četa i bataljona. Zaplijenjeno je mnogo oružja, municije, cigareta i hrane.

Kolona 17. divizije nastavila je nesmetano prelaziti preko drumu.

Usput, ostvarila se želja mitraljesca Milinovića, kao i ostalih boraca - slanina i kolača bilo je napretek. Veliki dio municije, paketa hrane i cigareta otpremljeno je u štab divizije i bolnicu. U toj akciji od naših boraca niko nije poginuo, niti je bio ranjen.

Po prelasku posljednjeg borca preko drumu, 1. i 2. četa pale kamione i, napuštajući položaj, kreću za odmaklom kolonom 17. divizije, raspoloženi i zadovoljni zbog obavljenog zadatka.

Iz mnoštva hrabrih izdvajam imena mitraljesca Laze Radlovića (preživio rat), Huseina Bičića (nestao na Treskavici), te mitraljesca Miloša Milinovića (poginuo na brdu Zakmur, kod Foče, 20. maja 1944).

Devet kamiona u plamenu

DRAGO DAMJANOVIĆ

Za vrijeme sedme neprijateljske ofanzive naša brigada je vodila teške borbe po terenima istočne Bosne. Česti pokreti i borbe iscrpljivali su borce. Hrane je bilo sasvim malo, jer je teren na kojem je brigada djelovala bio veoma siromašan. Najviše poteškoća smo imali što smo ostali skoro bez municije, pa smo morali voditi računa o svakom ispaljenom metku. U aprilu je brigada dobila zadatak da pređe na desnu stranu komunikacije Sarajevo - Sokolac. Da bi se to uspješno izvelo, trebalo je jakim snagama zaštititi mjesto prelaska od eventualnog nailaska neprijatelja iz pravca Sarajeva. Drugi bataljon, čiji je komandant tada bio Marko Budimir Maćo, dobio je zadatak da obezbedi prelaz sa pravca Sarajevo.

Za postavljanje zasjede izabrano je idealno mjesto. Cesta je vodila jednom udolinom, a lijevo i desno od nje, na udaljenosti 100-150 metara, pružala se sa obje strane gusta borova šuma, tako da je prostor od ivice šume do ceste bio otvoren i potpuno pregledan.

Dvije čete su bile postavljene lijevo i desno od ceste, a sa čela je bio sam jedan vod.

Tek što su se čete rasporedile i zauzele svoje položaje, iz pravca Sarajeva se čuo zvuk automobilskih motora. U daljini su se već vidjeli farovi automobila. Osvjetljavali su cestu i teren neposredno pored nje. Nismo dugo čekali, a ispred nas se pojavilo devet velikih transportnih kamiona. Vozila su na međusobnom odstojanju oko 25-30 metara, a kretali su se dosta sporo.

Bili smo spremni da otvorimo vatru na znak komandanta bataljona. Čim su se kamioni približili jedinici koja je bila u zasjedi sa čela odjednom sa svih strana na njih se sručila vatra. Posebno su se istakli puškomitraljeski Bigić, Radulović i Bašić, koji su dugim rafalima reševali po karoserijama kamiona.

Iznenadjenje je u potpunosti uspjelo. Na svakom kamionu bilo je 4 - 5 njemačkih vojnika, koji su bili pratnja. Toliko su bili zbunjeni našim napadom da nisu stigli da opale nijedan metak. Tako su već u prvim trenucima vozači i ostali vojnici bili pogođeni i pobijeni.

Cijela akcija je trajala oko jedan sat. Na našoj strani nije bilo žrtava. Pored velike količine hrane u paketima i nešto odjeće, zaplijenjeno je veoma mnogo cigareta.

Pošto je izvučen sav plijen, kamioni su spaljeni. Vatra od zapaljenih vozila vidjela se daleko. Iz pravca Sarajeva čula se tutnjava neprijateljevih tenkova, koji su pošli u pomoć već uništenoj koloni, ali je bataljon u to vrijeme već zalazio u guste šume Romanije. Bili smo veseli i zadovoljni što je zadatak tako dobro obavljen. Osim toga, domogli smo se i materijalnih sredstava u kojima su tada naše jedinice oskudjevale. Među borcima se povela akcija ko će više prikupiti cigareta i odvojiti za naše ranjene i iznemogle drugove u bolnicama, pa se i tu dokazala solidarnost i saosjećanje sa ranjenim drugovima. Kasnije se po jedinicama brigade, pa i divizije, pričalo o tome kako je 2. bataljon tu akciju dobro izveo. Ranjenici su nam bili posebno zahvalni za cigarete.

Predajte se, ruke u vis!

DRAGO DAMJANOVIĆ

Prilikom dočeka njemačkih kamiona u jednoj zasjedi na Romaniji u toku sedme ofanzive, na cesti Sarajevo - Sokolac, bio sam puškomitraljezac. Nas dvojica smo uperili mitraljeze u jedan kamion, iz kojeg je dopirala nekakva lupa i, činilo nam se, neka galama. Komandir našeg voda Mihailo Despot bio je sa nama, sa automatom u rukama, i vikao je iz sveg glasa: »Predajte se, ruke u vis, napolje!«. Drug Nuraga i ja takođe smo galamili i vikali da se predaju, da izlaze napolje. Međutim, ništa. Iz kamiona se i dalje čula lupa i komešanje. Komandir voda, ljut što nema nikakvog odgovora, vikao je na nas dvojicu da ne čekamo, nego da ospemo rafalima po karoseriji kamiona. Obojica smo istovremeno izvršili naređenje - ispalili smo nekoliko rafala i stali. Iz kamiona se više ništa nije čulo. Posle toga, oprezno smo prišli kamionu, otvorili vrata i - imamo šta da vidimo. Izginule italijanske mazge, leže isprevrtane. Bilo nam je žao tih dobrih životinja, koje bi i nama dobro došle. No, tu se više ništa nije moglo učiniti.